

รำลึกคุณูปการ

ศาสตราจารย์ ดร. สาโรช บัวศรี

๑๖ กันยายน ๒๕๕๓

รำลึกคุณูปการ
ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี

สถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

รำลึกคุณูปการ

ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี

สถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ

อาคารประสานมิตร มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

สุขุมวิท ๒๓ กทม. ๑๐๑๑๐

โทร. ๐-๒๖๔๙-๕๐๐๐ ต่อ ๕๖๕๑ โทรสาร ๐-๒๒๖๑-๒๐๙๖

E-mail : jantip@psm.swu.ac.th

พิมพ์ครั้งแรก

พุทธศักราช ๒๕๕๓

จำนวนพิมพ์ ๖๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ สันติศิริการพิมพ์

๑๓๑๖ ซอยเจริญสนิทวงศ์ ๕๗ บางพลัด กทม.

โทร. ๐-๒๔๒๔-๓๙๗๕ โทรสาร ๐-๒๘๘๑-๙๘๔๙

E-mail : santipress@yahoo.com

นายสันติพงษ์ กาลอรุณ ผู้พิมพ์โฆษณา

ศรัทธา แต่ “ครูผู้ให้”

ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ผู้อำนวยการโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ณ ถนนประสานมิตร อธิการวิทยาลัยวิชาการศึกษาท่านแรก ท่านวางรากฐานการศึกษาของชาติ มิใช่แต่เฉพาะมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒเท่านั้น ยังเป็นผู้สร้างความมั่นคงต่อสังคมประเทศชาติ โดยนำพุทธศาสนา มาเป็นพื้นฐานของการพัฒนา โดยมุ่งหวังที่จะให้นิสิตมีความรู้ ประดุจนักปราชญ์ มีความประพฤติ ประดุจผู้ทรงศีล นั่นคือ “ปราชญ์ผู้ทรงศีล”

จากบทความของท่านที่ได้คัดสรรมาเผยแพร่ใหม่นี้ สามารถบ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของท่านอย่างสมบูรณ์แบบ สมควรได้รับการสรรเสริญยกย่อง และเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี

สถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ ขอกราบคารวะมาด้วยความสำนึกในคุณูปการของท่านเป็นอย่างยิ่ง ท่านยังคงสถิตอยู่คู่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒตลอดไป

ด้วยศรัทธาและเคารพยิ่ง

(อาจารย์จันทรทิพย์ ลิ้มทอง)

ผู้อำนวยการสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ

สารบัญ

ประวัติ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี	๕
เมื่อครบ ๖๐ ปี ของสาโรช บัวศรี	๙
ความคิดบางประการในวิชาการศึกษา	๑๓
ปรัชญาการศึกษา และแผนการศึกษาแห่งชาติ	๓๗
พุทธศาสนากับการศึกษาแผนใหม่	๔๒
พุทธศาสนาและความต้องการปรัชญาการศึกษาในประเทศไทย	๖๑
พระพุทธรูปกับพุทธปรัชญาการศึกษา	๖๔
อริยสัจสี่และวิธีการแก้ปัญหา	๘๕
วิจารณ์สรุป	๙๑
พระพุทธรูปตามทัศนะของนักศึกษาผู้หนึ่ง	๑๐๐
ความดีคืออะไร	๑๓๙
จริยธรรมศึกษา	๑๔๕

ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี

เกิด วันเสาร์ ที่ ๑๖ กันยายน ๒๔๕๙
อำเภอเมือง จังหวัดภูเก็ต บุตรคนโตของขุนประทุมสิริพันธ์ (เจริญ
บัวศรี) และนางเปล่ง บัวศรี มีพี่น้อง ๕ คน คือ สาโรช สารี สว่าง
จำนง และจงดี

การศึกษา ประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นที่จังหวัดภูเก็ต
มัธยมศึกษาตอนปลายที่ป็นัง ประเทศมาเลเซีย
๒๔๗๖-๒๔๗๘ โรงเรียนฝึกหัดครูประถมพระนคร
๒๔๗๘ - ๒๔๘๑ อักษรศาสตรบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
๒๔๘๒ ประกาศนียบัตรครุมัธยม (ป.ม.)
๒๔๙๑ - ๒๔๙๒ M.A. จากมหาวิทยาลัยแห่งรัฐโอไฮโอ
สหรัฐอเมริกา
๒๔๙๒ - ๒๔๙๖ Ph.D. จากมหาวิทยาลัยแห่งรัฐโอไฮโอ
สหรัฐอเมริกา
๒๕๐๖ จบหลักสูตร ว.ป.อ.
จากวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร

การทำงาน
๒๔๘๒ เป็นครูสอนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา พระนคร
๒๔๘๓ - ๒๔๙๑ เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนภูเก็ตวิทยาลัย
๒๔๙๑ ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครูประถม
พระนคร
๒๔๙๑ - ๒๔๙๖ ได้รับทุนจากกระทรวงการต่างประเทศ
สหรัฐอเมริกา ไปศึกษาต่อปริญญาโทและเอก ที่
สหรัฐอเมริกา

๒๔๙๖	เป็นอาจารย์โรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ถนน ประสานมิตร
๒๔๙๖	เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูง ถนน ประสานมิตร และได้เสนอให้ยกฐานะเป็น วิทยาลัยวิชาการศึกษา เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๙๖ และทำให้มี พ.ร.บ. วิทยาลัยวิชาการ ศึกษา เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๔๙๗
๒๔๙๖ – ๒๔๙๗	เป็นผู้อำนวยการวิทยาลัยวิชาการศึกษา
๒๔๙๗ - ๒๔๙๙	เป็นรองอธิการ และหัวหน้าคณะวิชาการศึกษา วิทยาลัยวิชาการศึกษา
๒๔๙๙ – ๒๕๑๒	เป็นอธิการคนแรกของวิทยาลัยวิชาการศึกษา
๒๕๑๒ - ๒๕๑๓	เป็นรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (ครั้งที่ ๑)
๒๕๑๓ – ๒๕๑๖	เป็นอธิบดีกรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ
๒๕๑๗ – ๒๕๑๙	เป็นรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (ครั้งที่ ๒) จน เกษียณอายุราชการ

บทบาทสำคัญทางด้านการศึกษา

- เป็นผู้บุกเบิกในการยกมาตรฐานวิชาชีพครูให้เป็นวิชาชีพชั้นสูง
คือให้เปิดสอนถึงระดับปริญญาตรี โท และเอก
- เป็นผู้บุกเบิกในการยกฐานะโรงเรียนฝึกหัดครูชั้นสูงเป็นวิทยาลัย
วิชาการศึกษา (ได้รับการยกฐานะเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๙๖
และมี พ.ร.บ. เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๔๙๗)
- เป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาด้านจริยธรรม วัฒนธรรม
และประชาธิปไตยในหน่วยงานและสถานศึกษา
- เป็นนักเขียน นักแปล และนักวิจัยค้นคว้าทางด้านการศึกษา
และพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางในการวางกรอบแนวคิดเกี่ยวกับ
การสร้าง ปรัชญา การศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์
- เป็นราชบัณฑิตในสำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ประเภทวิชา
ปรัชญา ราชบัณฑิตยสถาน

- เป็นผู้ก่อตั้งสมาคมการศึกษาแห่งประเทศไทย และเป็นนายกสมาคม คนแรกและเป็นนายกสมาคม ๒ สมัยติดต่อกัน สมาคมการศึกษา จัดตั้งขึ้นเพื่อสนับสนุนอาชีพครูและเผยแพร่แนวคิดทางการศึกษา
- เป็นผู้นำการศึกษาแผนใหม่หรือการศึกษาแบบพิพัฒนาการ (Progressive Education) มาใช้ในวิทยาลัยวิชาการศึกษาและเป็นผู้คิดตรา และสีประจำวิทยาลัย ตามแนวคิดเชิงปรัชญาการศึกษาแบบพิพัฒนาการ คือ “การศึกษา คือ ความเจริญงอกงาม”
สีของมหาวิทยาลัยคือสีเทาและสีแดงโดยมีความหมายว่า สีเทาเป็นสีของสมอง แสดงถึงความคิด ความเฉลียวฉลาด และสีแดงเป็นสีของเลือดมีความหมายแสดงถึงความกล้าหาญ รวมกันแล้วมีความหมายว่า ให้ผู้เรียน (นิสิต) เป็นคนกล้าคิดกล้าหาญ และเฉลียวฉลาด ตราของวิทยาลัยวิชาการศึกษา เป็นรูปกราฟของสมการ วาย เท่ากับ อี กำลัง เอ็กซ์ ($y = e^x$) ซึ่งหมายถึงถึง “การศึกษา คือ ความเจริญงอกงาม” และมี คำขวัญเป็นภาษาบาลีว่า “สิกขา วิรุฬหิ สมปตตา”
- เป็นผู้ริเริ่มและเผยแพร่ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ และการจัดการศึกษาตามแนว พุทธศาสตร์ (ดังปรากฏงานเขียนในหนังสือเล่มนี้)
- เป็นผู้ทำคุณประโยชน์ให้แก่สังคมไทย และอุทิศตนเพื่อ “ทำคุณประโยชน์อย่างสูงยิ่งต่อการศึกษาชาติ” อาทิ เป็นที่ปรึกษากรมวิชาการเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตร เป็นที่ปรึกษาเกี่ยวกับจริยธรรมข้าราชการของสำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน เป็นกรรมการบัญญัติศัพท์สาขาปรัชญา เป็นกรรมการบัญญัติศัพท์สาขาอุดมศึกษา เป็นที่ปรึกษาและกรรมการจัดทำสารานุกรมศึกษาศาสตร์ และเป็นกรรมการหนังสือแปลของกระทรวงศึกษาธิการ ฯลฯ เป็นต้น ภาระงานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นงานที่ทำหลังเกษียณอายุราชการแล้วทั้งสิ้น

เครื่องราชอิสริยาภรณ์สูงสุดที่ได้รับ

๕ ธันวาคม ๒๕๓๔ มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก (ม.ป.ช.)

๕ ธันวาคม ๒๕๑๗ มหาวชิรมงกุฏ (ม.ว.ม.)

๕ พฤษภาคม ๒๕๑๓ ทุติยจุลจอมเกล้า (ท.จ.)

ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ได้ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม
๒๕๓๖

เมื่อครบ ๖๐ ปี ของ สาโรช บัวศรี ๑๖ ก.ย. ๒๕๑๙

๑๖ กันยายน ๒๕๑๙

ห้ารอบครานี้	สาโรชบัวศรี
ชื่นชมยินดี	ไมตรีอวยพร
จากหมู่ญาติมิตร	และศิษย์เคยสอน
หลายท่านสู้จร	มาจากทางไกล
ประจักษ์ซาบซึ้ง	ตราตรึงสุดใจ
เป็นถ้อยจากใจ	ได้สมดังจินต์
ขอให้ร่มเย็น	เป็นสุขจบสิ้น
อายุฟ้าดิน	ทั่วทุกท่านเทอญ

เมื่อครบ ๖๐ ปี ของสารโธช บัควีรี

เย็นวันหนึ่งในเดือนมิถุนายน ๒๕๑๙ ข้าพเจ้าได้มีโอกาสฟังวิทยุ “เสียงอเมริกา” เป็นภาษาอังกฤษ ปรากฏว่าเป็นรายการสนทนาของนักวิทยาศาสตร์สองคน กำลังพูดกันเรื่องยานอวกาศ ชื่อ Viking๑ ของอเมริกา ซึ่งกำลังเดินทางตรงไปยังดาวพระอังคาร (Mars) และกำหนดจะลงยังพื้นของดาวอังคารในวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๑๙ อันเป็นวันชาติและเป็นวันครบรอบ ๒๐๐ ปี ของประเทศอเมริกาด้วย เมื่อลงยังพื้นของดาวอังคารได้แล้ว ยานอวกาศลำนี้ก็จะส่งข้อมูลกลับมายังโลกมนุษย์ของเราว่ามี **สิ่งที่มีชีวิต** อยู่บนดาวดวงนี้หรือไม่

ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าตื่นเต้นมาก เพราะคาดว่าจะอาจจะมีอาหาร, และ ดังนั้นก็คาดหวังไปว่าอาจจะมี **สิ่งที่มีชีวิต** เช่นพืชหรือสัตว์อยู่ก็ได้ แต่ก็ไม่แน่ใจกันทั้งนั้น ; จึงคอยให้ถึงกำหนดวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๑๙ เสียโดยเร็ว, และขออย่าให้ยานอวกาศต้องเกิดขลุกขลัก หรือประสพภัยใด ๆ เลย

พอสนทนากันถึงตอนนี้, นักวิทยาศาสตร์คนหนึ่งก็เกิดถามขึ้นมาว่า “ที่เรียกว่าชีวิตนั้นคืออะไร, หรือหมายความว่าอะไรกันแน่.”

เมื่อถามเช่นนี้แล้ว ก็เกิดสนทนากันใหญ่ เนื่องจากผู้สนทนาทั้งสองเป็นนักวิทยาศาสตร์, ก็มองดู ชีวิต ไปในแง่วิทยาศาสตร์ เช่นในแง่ของชีววิทยา ซึ่งกล่าวกันว่า **สิ่งที่มีชีวิต** ย่อมจะบริโภค ขับถ่าย สืบพันธุ์ เป็นต้น, และในที่สุด ก็จบลงว่ายังไม่ควรยุติในเรื่องที่ว่า “**ชีวิตหมายความว่าอะไร**” นี้, แต่ควรจะได้ช่วยกันคิดให้ลึกซึ้งต่อไปอีก

เมื่อข้าพเจ้าฟังมาได้ถึงตอนนี้, ก็ครุ่นคิดว่าในประเทศเรา ได้มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้ใด ได้กล่าวเกี่ยวกับ **ความหมายของคำว่าชีวิต** นี้ไว้ที่ใดบ้างไหม, และกล่าวว่อย่างไร.

เท่าที่นึกออก ก็จำได้ว่า ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ “เกิดมาทำไม” (ตอน ๑ และตอน ๒) ไว้ดังนี้ :-

“คนเราเกิดมาเพื่อจะเดินไปตามที่ให้ถึงพระนิพพานในที่สุด และให้พยายามที่จะพอกพูนหนทางแห่งพระนิพพานนั้นอยู่ตลอดเวลา”

หน้า ๒๖ ; พิมพ์ครั้งที่ ๒; ธันวาคม ๒๕๑๐

“มนุษย์นี้เกิดมาเพื่อเดินทาง, จากความทุกข์ ไปสู่ความไม่มีทุกข์”

หน้า ๔๓ ; เล่มเดียวกัน

“เราเดินทางกันอยู่เรื่อยไปทุกลมหายใจเข้าออก – ทุก ๆ ขณะ ซึ่งจะเรียกว่า ๑ นาที หรือ ๑ วินาทีก็ตาม มันเป็นการเดินทางอยู่เรื่อยไป, เผลอเมื่อใดก็วกไปผิดทางเมื่อนั้น”

หน้า ๔๕ ; เล่มเดียวกัน.

ตัวข้าพเจ้าเองในฐานะที่เป็นบุคคลธรรมดา ๆ คนหนึ่ง, พยายามอยู่ในศีลในธรรมไปตามปรกตินิสัยของพลเมืองดี โดยที่ยังไม่มีโอกาสจะได้ปฏิบัติตนอยู่ในศีลและในธรรมในระดับสูงได้, เมื่อได้พิจารณาคุณค่ากล่าวอันสำคัญยิ่งของท่านพุทธทาสภิกขุ ตามที่ยกมาข้างต้นนั้นแล้ว, ก็ใคร่ขออนุญาตสรุปโดยอนุโลม, เป็นการชั่วคราวไปก่อนว่า :-

๑. ดังนั้น **ชีวิตก็คือการเดินทาง** นั้นเอง

๒. การเดินทาง นี้, ถ้าพิจารณากันตามประสาชาวบ้าน ผู้ยังมีได้มีโอกาสปฏิบัติธรรมในระดับสูง, ก็อาจจะหมายความได้ ๒ นัย คือ

๒.๑ เดินทางไป **ตามเวลา** หรือ **ตามอายุ** เช่น จากอายุ ๒๐ ปี, ๓๐ ปี, ๔๐ ปี, ๕๐ ปี, ๖๐ ปี, ๗๐ ปี, ๘๐ ปี, ๙๐ ปี, เรื่อย ๆ ไป จนถึงแก่ความตายไปตามปรกติ หรือตามธรรมชาติของมนุษย์ กล่าวคือ ดินก็ย่อมกลับไปเป็นดิน น้ำก็ย่อมกลับไปเป็นน้ำ ฯลฯ ประการหนึ่ง

๒.๒ เดินทาง **จากความที่มี** ความโลภ - โกรธ - หลง อยู่อย่างมาก, ไปสู่ **ความที่ไม่มี** ความโลภ - โกรธ - หลง, หรือมีก็มีอย่างน้อยที่สุด, อีกประการหนึ่ง

๓. คนเราในขณะที่เดินทาง ตามอายุไกลออกไปทุก ๆ วันนั้น, หาก**ประคับประคองระมัดระวังโดยไม่ประมาท**ยิ่ง เพื่อให้สามารถลดความต้องการ หรือ **ความอยากได้** ด้วยประการทั้งปวง ลงให้เหลือน้อยที่สุด, ได้สำเร็จ, สามารถลด

ความโมโหโทโส พยาบาท กลียดอย่างไม่สาบ ลงให้เหลือน้อยที่สุด, สามารถลดความไม่รู้ไม่เข้าใจ หลงผิดไปให้เหลือน้อยที่สุด, ได้สำเร็จแล้ว ก็คงจะได้ประสพความร่มเย็นในชีวิตอยู่ไม่น้อยซึ่งก็คงปรากฏแก่ใจของแต่ละคนอยู่แล้วเป็นอย่างดี.

๔. ในทางตรงกันข้าม ถ้าประมาทไม่ระคับประคอง การเดินทาง ของตนให้ดี ก็ยิ่งจะเกิดมีความโลภ-โกรธ-และหลงผิดทับถมมากขึ้นทุก ๆ วัน, ทำให้ชีวิตเต็มไปด้วยความเร้าร้อน และหมกหม้ม, ซึ่งก็คงปรากฏแก่ใจของแต่ละคนอยู่แล้วเป็นอย่างดีเช่นกัน.

๕. ดังนั้น สำหรับบุคคลที่ไม่ประมาท, และพยายาม ลด ความโลภ-โกรธ-หลง อยู่เป็นนิจ, ก็คงพบว่า ยิ่งเดินทางไปไกลเท่าใด, ๕๐ ปี, ๖๐ ปี, ๗๐ ปี, ๘๐ ปี, ฯลฯ ก็ยิ่งลดความโลภ-โกรธ-หลง ลงไปได้มากเท่านั้น ; ดังนั้นในกรณีนี้ ยิ่งอายุมาก ก็ยิ่งดี ; จึงไม่ควรจะเกิดความวิตกกังวลในเรื่องอายุนี้เลย ; แต่ถ้ายังมีอายุมากขึ้น, ยิ่งกลับโลภมาก โกรธมาก-หลงผิดมากขึ้นแล้ว นั่นแหละเป็นเรื่องที่จะต้องวิตกอย่างยิ่ง จะต้องแก้ไข.

ในโอกาสที่ข้าพเจ้าจะมีอายุครบ ๖๐ ปี ในเดือนกันยายนนี้ และบังเอิญไปฟังวิทยุที่เขาพูดกันเรื่อง ความหมายของชีวิต เข้า, จึงพยายามคิดเขียนบทความนี้ขึ้นเพื่อเตือนสติตัวเอง และเพื่อเล่าสู่กันฟังด้วยความเคารพ จะผิดถูกประการใดก็สุดแต่ท่านผู้รู้จะวินิจฉัย.

๒๓ มิ.ย. ๒๕๑๙

ความคิดบางประการในวิชาการศึกษา

เรื่องทีหนึ่ง

ความหมายของคำว่า “การศึกษา”

คำว่า “การศึกษา” นี้ได้มีผู้ให้คำจำกัดความไว้มากแล้ว เช่น “การศึกษา คือ การทำคนให้เป็นคน” หรือ “การศึกษาคือ การปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม” เป็นต้น ทั้งนี้ก็ย่อมแล้วแต่ความคิดอันเป็นรากฐาน (Basic assumption) ของแต่ละบุคคลที่สนใจคิดนึกเกี่ยวกับเรื่องการศึกษา จะได้บัญญัติกันขึ้นไว้

ในปัจจุบันนี้ ได้มีความคิดกันอยู่แพร่หลายว่า “การศึกษาคือการรองงามตามที่เกิดขึ้นแก่ผู้เรียน เนื่องจากได้รับประสบการณ์ที่เลือกเฟ้นให้แล้วเป็นอย่างดี”

การจำกัดความดังกล่าวนี้ นับว่าขัดแย้งและสับสน เป็นการเตือนใจครูผู้สอน หรือนักบริหารการศึกษาทั้งปวง ให้รำลึกอยู่เสมอว่า เป็นหน้าที่ของตนที่จะต้องเลือกเฟ้นและจัดหาประสบการณ์ที่ดีๆ และเหมาะสมทั้งทาง วิชาการ กิจกรรมและอื่นๆ ให้แก่ผู้เรียน ซึ่งถ้าจัดประสบการณ์ให้แก่ผู้เรียนได้ถูกต้องและเหมาะสมแก่ความสนใจ ความถนัด และความสามารถของผู้เรียน และเหมาะสมตามความจำเป็นและต้องการของสังคมด้วยแล้ว ผู้เรียนก็จะ เจริญรองงาม ขึ้นในทางที่เป็นประโยชน์แก่สังคม หรือที่เรียกว่า ได้รับการศึกษา นั้นเอง

เพื่ออธิบายคำจำกัดความข้างบนนั้นให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น จึงขอชักตัวอย่างดังต่อไปนี้ สมมุติว่ามีทารกคนหนึ่ง พอกำเนิดมาเรานำไปใส่ไว้ในห้องแห่งหนึ่ง ซึ่งทึบหมด ไม่มีประตูหรือหน้าต่างอันใด มีแต่เพียงช่องเล็กๆ หนึ่งช่อง พอให้อากาศเข้าได้ และพอจะส่งอาหารเข้าไปได้เท่านั้น และขอสมมุติต่อไปอีกว่า ทารกนั้นสามารถมีชีวิตอยู่ได้ในสถานการณ์เช่นนั้น เมื่อเป็นดังนี้แล้วเด็กคนนี้จะเติบโตขึ้นโดยที่ไม่ได้ประสบอะไรเลย เพราะอยู่แต่ในห้องทึบ ไม่ได้พบปะมนุษย์ ไม่ได้หัดพูด ไม่ได้รู้

ว่าจะต้องมีการแต่งกาย ไม่รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณี ไม่เคยเห็นสัตว์ ต้นไม้ พระจันทร์ บ้านเมือง ถนนหนทาง หรือแต่মনุษย์ด้วยตนเอง สมมุติว่าเมื่อครบอายุ ๑๕ ปี เราเปิดห้องที่บนนั้นออก และปล่อยให้เด็กคนนี้ออกมา เด็กคนนี้จะมึลลักษณะอย่างไร รู้สึกว่าคงจะไม่เป็นมนุษย์เอาทีเดียว พูดก็ไม่ได้ ไม่รู้จักปกปิดร่างกาย ไม่มีศีลธรรม ไม่รู้จักประเพณีใดๆ ไม่รู้จักอะไรทั้งสิ้น ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าในระยะ ๑๕ ปีที่ผ่านมา นั้น เด็กคนนี้ได้ประสพอะไรเสียเลย คือไม่มีประสพการณ์ นั่นเอง เขาจึงไม่สามารถงอกงามขึ้นได้ในทางที่เหมาะสม ได้แต่งอกขึ้นในทางกายเท่านั้น ซึ่งเท่ากับการงอกของพืชหรือสัตว์หรืออาจจะน้อยกว่าเสียอีก จากการสมมุตินี้ เราเห็นได้ชัดว่า เด็กไม่งอกงามเท่าที่เราต้องการก็เพราะไม่ได้ประสพอะไรเลย การไม่งอกงามนี้ จะพูดอีกทีหนึ่ง ก็คือการไม่มีการศึกษานั้นเอง

แต่ในทางตรงกันข้าม เมื่อเด็กเกิดมา ถ้าเราจัดให้ได้ประสพพบปะหรือได้ฝึกฝนในสิ่งต่างๆ มากมาย เลือกเฟ้นให้ได้พบแต่สิ่งที่ดีๆ เริ่มตั้งแต่เครื่องเล่น เครื่องมือ วิชาการ วิชาชีพ ขนบธรรมเนียมประเพณี ศีลธรรม ศาสนา ภาษาของชาติของตน ภาษาต่างประเทศ วิทยาศาสตร์ วรรณคดี ศิลปะดนตรี การท่องเที่ยว ไปในต่างประเทศ ได้พบกับสิ่งแวดล้อมชนิดต่างๆ ได้ผจญกับปัญหาชีวิตต่างๆ สามารถสร้างคุณธรรม (Values) ขึ้นได้ประจำใจ ฯลฯ เด็กก็จะเจริญเติบโตงอกงาม มีปัญญาและเป็นพลเมืองที่ดี นี่ก็เป็นการเห็นชัดอีกว่าประสพการณ์ทำให้เด็กคนนั้นมีการศึกษา คือมีความงอกงามตามแนวทางอันเป็นที่พึงประสงค์ของสังคมนั่นเอง

จากข้อสมมุติและคำอธิบายอย่างสั้นๆ ข้างบนนั้น ก็พอจะชี้ให้เห็นความหมายของคำที่กล่าวกันว่า “การศึกษาคือการงอกงาม” ได้อย่างแจ่มแจ้งพอควร อันจะเป็นรากฐานให้ได้เกิดความคิดเกี่ยวกับคำว่า “การศึกษา” นี้ให้กว้างขวางต่อไปอีก

เรื่องที่สอง

ความหมายของคำว่า “ประชาธิปไตย”

การดำเนินการศึกษานั้น ย่อมจะต้องดำเนินให้สอดคล้องกับการปกครองของประเทศ ถ้าประเทศประสพจะปกครองแบบประชาธิปไตย ก็มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสอนเรื่องประชาธิปไตย ให้แก่นักเรียนตั้งแต่เริ่มมาเข้าโรงเรียน

ทีเดียว มิฉะนั้นแล้วนักเรียนก็ไม่อาจจะทราบได้ว่า ประชาธิปไตยนั้นคืออะไรกันแน่ เมื่อเติบโตขึ้นเป็นพลเมืองของประเทศโดยเต็มที่แล้ว ก็เลยไม่ทราบว่า จะทำอะไร จึงจะเป็นประชาธิปไตย ดังนั้นผู้ที่เรียนทางวิชาการศึกษา จึงต้องเรียนเกี่ยวกับประชาธิปไตยควบคู่กันไปด้วย ไม่มากก็น้อย เพื่อเป็นเครื่องมือที่จะไปอบรมกุลบุตรกุลธิดาสืบไป

ด้วยเหตุนี้เอง จึงมีความจำเป็นที่จะต้องพยายามทราบความหมายของคำว่า **“ประชาธิปไตย”** ให้แจ่มแจ้งพอสมควร โดยเฉพาะในแง่ของปรัชญา

ในแง่ของการปกครอง ประชาธิปไตยมักจะหมายถึงการปฏิบัติตามเสียงของคนส่วนมาก ดังนั้น คนส่วนมากจำเป็นจะต้องได้รับการศึกษาให้ดีและให้เหมาะสม มิฉะนั้นเสียงที่เรียกร้องออกมานั้น จะกลายเป็นเสียงมีไม่รอบคอบพอ และดังนั้นการปฏิบัติตามเสียงข้างมาก จึงกลายเป็นการปฏิบัติที่ผิดพลาดไปหมด เหตุนี้เองคนส่วนมากจะต้องเป็นคนที่ได้รับการศึกษาพอเพียงและเหมาะสมจึงจะปกครองแบบประชาธิปไตยได้ผลดี

ในแง่ของการเศรษฐกิจ ประชาธิปไตยมักจะหมายถึงการผลิตและ การจำหน่ายอย่างเสรี ไม่มีใครผูกขาดแต่ผู้เดียว ถ้าจะมีการควบคุมหรือบังคับประการใด ก็เป็นการควบคุมหรือบังคับตัวของตัวเองเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ทั้งนี้ โดยวิธีประชุมปรึกษาหารือกันเองเพื่อบังคับและควบคุมกันเอง สมกับคำที่กล่าวว่าเป็นการกระทำของประชาชนเอง เพื่อประชาชนเองและโดยประชาชนเอง

แต่ทั้งในแง่การปกครองและในแง่การเศรษฐกิจที่กล่าวมาแล้วนั้นย่อมจะอาศัยความคิดในแง่ปรัชญาเป็นรากฐานทั้งสิ้น ดังนั้น ความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยในแง่ปรัชญาจึงเป็นสิ่งที่จะต้องทราบเอาไว้ เพื่อจะได้เป็นแม่บทในการที่จะนำไปใช้ในแง่ต่างๆ ของชีวิตจะเป็นในแง่ของการศึกษา การปกครอง หรือเศรษฐกิจก็ตาม

ในแง่ของปรัชญา ประชาธิปไตยมีความหมายดังที่จะได้พยายามอธิบายดังต่อไปนี้

ในการอธิบายนี้ก็จำเป็นจะต้องสมมุติกันอีก จึงจะเกิดความแจ่มแจ้งในโลกนี้ถ้าสมมุติว่ามีคนอยู่คนเดียวก็ไม่ต้องสัมพันธ์กับใคร ไม่มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับผู้อื่น นอกจากกับตัวเอง

แต่ถ้ามีคนอยู่มากกว่าคนเดียวอย่างปัจจุบันนี้ ก็จำเป็นต้องติดต่อหรือสัมพันธ์กับคนอื่นเป็นการแน่นอน หลีกเลี่ยงไม่พ้นจะต้องมีสัมพันธภาพกับมนุษย์อื่น (Human Relationship) อยู่เสมอ สัมพันธภาพดังกล่าวนี้คงมีมากมายหลายชนิด แต่ถ้าจะกล่าวอย่างง่าย ๆ ก็พูดได้ว่ามี ๓ ชนิด คือ

๑. มีคนคนเดียวหรือคนกลุ่มหนึ่ง เป็นผู้คิด และสั่งการไปยังคนอื่นๆ โดยที่คนอื่นเหล่านั้นไม่ต้องมีส่วนคิดเลยแม้แต่น้อย คนๆเดียวหรือกลุ่มหนึ่งนั้นเป็นผู้ทรงอำนาจ (authority) ในการคิดและสั่งการเป็นการเด็ดขาด สัมพันธภาพชนิดนี้เรียกว่า Authoritarianism หรือ Autocracy ซึ่งจะแปลว่าอัตตธิปไตย ก็คงได้ถ้าบังเอิญคนๆ เดียวหรือคนกลุ่มหนึ่งดังกล่าวนี้เป็นคนดี มีน้ำใจเป็นพ่อเมื่อง ก็คงจะพอดำเนินกันไปได้บ้างไม่ถึงกับล่มจม แต่ส่วนมากนั้นมักจะเป็นอย่างที่ Lord Acton กล่าวคือว่า “All power corrupts and absolute power corrupts absolutely” (แปลว่าอำนาจที่ทั้งปวงอาจคดโกงได้ และอำนาจที่เด็ดขาดอาจ คดโกงอย่างเด็ดขาดเช่นกัน) ดังนั้น สัมพันธภาพแบบที่หนึ่งนี้จึงค่อยๆ หายไป

๒. บางครั้ง บางยุค หรือบางสมัย มนุษย์ทุกคน ต่างคนต่างอยู่ไม่มีใครรับผิดชอบ ไม่ร่วมมือกัน ใครเก่งใครอยู่ ใครอ่อนก็ล้มไป ไม่มีใครช่วยเหลือและค้ำจุนใคร ไม่มีใครปรึกษาหารือหรือเชื่อใจใครกันได้ ผู้อ่อนกว่ายอมมีความริษยาและคอยจ้องล้างผู้ที่อยู่ในอำนาจ ต่างคนก็ต่างพวย จะพวยพร้อมกันหรือไม่พร้อมกันก็ช่าง ใครจะไม่พวยก็ช่าง ตรงกับที่เขาเรียกว่า “Every man is on his own, and the devil takes the hind most” ซึ่งอาจแปลได้ว่า ตัวใครก็ตัวมัน ใครอยู่รั้งหลังก็ถูกผีปามันคร่าตัวไป สัมพันธภาพชนิดนี้เป็นอันตรายยิ่ง สังคมใดตกอยู่ในลักษณะเช่นนี้ก็คงจะสูญเสียแก่ศัตรูโดยเร็วพลัน เขาเรียกสัมพันธภาพแบบที่สองนี้ว่า Laissez Faire (ปล่อยกันตามเรื่อง หรือตัวใครตัวมัน)

๓. ทุกๆ คนร่วมกันรับผิดชอบ ต่างก็นับถือและให้เกียรติซึ่งกันและกัน ต่างก็ใช้ปัญญาเป็นหลักใหญ่ ใช้ปัญญาเป็นเครื่องยึดรั้งไม่ให้ร่วมมือไปในทางเสียหรือไม่ให้ไปหลงนับถือในเรื่องซึ่งเสียหาย ทุกคนร่วมมือกัน แบ่งปันกันและประสานงานกันเพื่อแก้ไขปัญหาให้ลุล่วงไปจนได้ และทำให้ทุกคนได้เจริญเติบโตไปด้วยกันทั่วทุกคนตามอัตตภาพของตน สัมพันธภาพแบบที่สามนี้ เรียกว่า ประชาธิปไตย (Democracy)

จากที่อธิบายมาแล้วทั้งสามข้อนั้น ก็อาจสรุปได้ว่าอัตตาธิปไตยก็คือ Laissez Faire “หรือตัวใครตัวมัน” ก็ได้ หรือประชาธิปไตยก็ได้ ต่างก็เป็น **สัมพันธภาพระหว่างมนุษย์ชนิดหนึ่ง** (A Kind of human relationship) ด้วยกันทั้งสิ้น แต่ละชนิดก็มีลักษณะแตกต่างกันออกไป ดังนั้น ถ้าจะถามว่า “ประชาธิปไตยคืออะไร ก็อาจจะตอบอย่างง่ายๆ ที่สุดว่า “ประชาธิปไตยก็คือสัมพันธภาพระหว่างมนุษย์ชนิดหนึ่ง” เท่านั้นเอง

เนื่องจากเราจะต้องเข้าใจคำว่า “ประชาธิปไตย” ในแง่ของปรัชญาจึงจำเป็นต้องย่ำสัมพันธภาพที่เรียกว่า ประชาธิปไตยนี้อีกครั้ง สัมพันธภาพที่เรียกว่าประชาธิปไตยนั้นมีลักษณะสำคัญอยู่ ๓ ประการเป็นพิเศษ บุคคลที่อาศัยอยู่ในสังคมประชาธิปไตย จะต้องติดต่อกันหรือสัมพันธ์กันตามแนวทาง ๓ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. มีการเคารพซึ่งกันและกันอย่างยิ่ง (Respect for Individuals) ถ้าพูดเป็นคำศัพท์ก็อาจจะพูดได้ว่า คือ “**คารวะธรรม**” คือทุกคนจะต้องให้เกียรติซึ่งกันและกัน ทั้งกาย วาจา และความคิดทุกคนย่อมจะเคารพในความคิดของผู้อื่น ทุกคนย่อมแสดงความคิดเห็นออกมาได้โดยไม่ล่วงเกินผู้อื่น ย่อมมีการให้โอกาสและเคารพแก่ความคิดของคนทุกคน นักปราชญ์ในเรื่องนี้กล่าวไว้ว่า “I may not agree with what you say; but I will fight to the death for the right for you to say it” ถ้าถ้อยกันอย่างเคร่งครัดจริงๆ แล้ว การล่วงเกินผู้อื่น การทำร้ายผู้อื่น การหมิ่นผู้อื่น การโกรธผู้อื่น ย่อมเป็นการไม่เคารพซึ่งกันและกัน และผิดหลักประชาธิปไตยทั้งสิ้น

๒. มีการแบ่งปัน ร่วมงานกัน และประสานงานกัน (Sharing, Participating, and Co-operating) ข้อนี้หมายความว่า ผู้ใดสามารถในทางใดก็อาสารับแบ่งงานไปทำ ไม่ป้ายเปียงและหลีกเลี่ยง ร่วมมือกันทำหมดตามอรรถภาพ และประสานงานกันหมด โดยทำตามที่ได้ตกลงกันตามแผนซึ่งร่วมกันวางไว้แล้ว ไม่มีใครดื้อดิ่งกลั่นแกล้งเนื่องจากเห็นแก่ตัวเอง ถ้าพูดเป็นคำศัพท์ลักษณะข้อนี้ก็คือ “**สามัคคีธรรม**”

๓. มีความเชื่อมั่น ในวิธีการแห่งปัญญา (Faith in the Method of Intelligence) พูดเป็นคำศัพท์ก็คือ “**ปัญญาธรรม**” การที่คนเรานับถือกันและ

ร่วมมือสามัคคีกันนั้น บางทีอาจนับถือกันและร่วมมือไปในทางที่ผิด เช่นร่วมมือกันตั้งโรงเรียนสอนให้เป็นโจร เป็นต้น ดังนั้น จำต้องมี “ปัญญา” เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งและชี้ทางเป็นทางเสื่อ มิให้เขาไปได้ เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งทีเดียว ดังนั้น ในสังคมประชาธิปไตยจึงมีการนับถือปัญญาธรรมอย่างยิ่ง คนตระกูลสูง คนร่ำรวย ฯลฯ จะเป็นพลเมืองที่ดีได้ก็ต่อเมื่อมีปัญหาและศีลธรรม ดังนั้นคนในสังคมประชาธิปไตยจึงต้องเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาดีพอควร เพื่อจะได้มีปัญญาธรรม

ได้อธิบายความหมายของคำว่า “ประชาธิปไตย” มาพอสมควรแล้ว พอจะสรุปขั้นสุดท้ายอย่างง่าย ๆ ได้ว่า **ประชาธิปไตยคือมนุษยสัมพันธ์อย่างหนึ่งซึ่งยึดมั่นในคารวะธรรม สามัคคีธรรม และปัญญาธรรม**

ความคิดในแง่ปรัชญาประชาธิปไตย (Democratic Philosophy) ดังที่กล่าวมาง่าย ๆ นี้ ควรจะนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันอยู่เสมอ จนเป็นนิสัยในชีวิตหรือเป็นแนวทางแห่งชีวิต (A way of life) ของแต่ละคน คนที่มีอาชีพเป็นครู ย่อมจะยำแ่กศิษย์ของตนเสมอว่า ให้ยึดถือเอาประชาธิปไตยนี้ในฐานะที่เป็นแนวทางแห่งชีวิตประจำวัน คือ Democracy as a way of life เมื่อถึ้อมันในด้านปรัชญาคือในทางคารวะธรรม สามัคคีธรรม และปัญญาธรรมได้แล้ว เมื่อจะขยายตีความให้กว้างไปในด้านการปกครองการเศรษฐกิจ หรือเรื่องของสังคมทั้งปวง รวมทั้งเรื่องการศึกษา ก็ย่อมจะมีแนวปฏิบัติหรือมีรากฐานที่จะวิวัฒนาการไปได้ อย่างเป็นประชาธิปไตยเสมอไป

อนึ่งพึงสังเกต ได้ว่าธรรมะใหญ่ๆ ในลัทธิประชาธิปไตยที่กล่าวแล้วนั้น ก็ตรงกับข้อธรรมะในพระพุทธศาสนาของเรานั้นเองด้วยเหตุนี้สำหรับบุคคลที่ยึดถือพระพุทธศาสนา เป็นแนวทางของชีวิต (Buddhism as a way of Life) อยู่แล้ว ก็คงพบว่าลัทธิประชาธิปไตยนั้นเป็นของธรรมดา พุทธศาสนิกชนปฏิบัติเป็นปรกติอยู่แล้ว เพียงแต่จะนำเอาหลักการไปดัดแปลงใช้ในการปกครอง การเศรษฐกิจ การศึกษาและอื่นๆ เท่านั้น ถ้าหากเราเข้าใจลึกซึ้งและยึดมั่นในหลักการจริงๆ แล้ว การนำไปดัดแปลง ก็ไม่ควรจะยากเกินไป เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศที่ยึดมั่นในพุทธศาสนา จึงทำให้รู้สึกมั่นใจว่าการที่จะปกครองแบบประชาธิปไตยนั้น ไม่ควรจะยากเกินไปสำหรับประเทศไทยเรา

เรื่องที่สาม

วิธีสอนตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจ

อาชีพต่างๆ ที่นับได้ว่าเป็นอาชีพระดับสูง (Profession) ย่อมจะมี **วิธีการ** และ **อุปกรณ์** เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานทั้งสิ้น เป็นต้นว่า นายแพทย์ ก็ย่อมจะมีวิธีการรักษาต่างๆ สำหรับรักษาคนไข้ และมีทฤษฎยาและเครื่องมือทางแพทย์ เป็นเครื่องดำเนินงาน นายช่าง หรือ วิศวกร ก็ย่อมมีวิธีการต่างๆ ในการสร้างหรือการก่อสร้าง และมีอุปกรณ์ในทางวิศวกรรมมากมาย เป็นเครื่องดำเนินงาน ส่วนผู้ที่มิอาชีพเป็นครู อาจารย์นั้น ก็ทำนองเดียวกัน คือย่อมจะมีวิธีการสอนต่างๆ และมีอุปกรณ์การสอนมากมาย เป็นเครื่องดำเนินงาน

วิธีการของครู หรือที่เรียกว่า **วิธีสอน** มีสองประเภท ประเภทที่หนึ่งคือ **วิธีสอนทั่วไป** ซึ่งเป็นแม่บทใหญ่ และเป็นแนวของการสอนทั้งปวง ประเภทที่สองคือ **วิธีสอนเฉพาะ** ซึ่งกล่าวโดยเฉพาะสำหรับแต่ละวิชาไป เช่น วิธีสอนให้อ่านออก วิธีสอนเลขคณิต และวิธีสอนสังคมศึกษา เป็นต้น **วิธีสอนเฉพาะ**แต่ละ อย่างนี้ก็ย่อมจะยึดแนวทาง**วิธีสอนทั่วไป**เป็นหลักและทำการพลิกแพลงหรือดัดแปลงรายละเอียดต่างๆ ให้เข้ากับเนื้อหาของวิชาแต่ละอย่างที่จะสอนเท่านั้นเอง สำหรับในบางวิชา เช่นวิชาสังคมศึกษา อาจนำเอาวิธีสอนทั่วไปทั้งดุ้นเข้าไปใช้โดยตรงเลย ก็อาจจะเป็นไปได้ ดังนั้นต่อจากนี้ไปเมื่อพูดว่า **วิธีสอน** ก็ขอให้เป็นที่เข้าใจกันว่าหมายถึง**วิธีสอนทั่วไป** ซึ่งเป็นหลักใหญ่ หรือแม่บทใหญ่ ของการสอนทั้งปวง

ในประเทศที่การศึกษาได้เจริญมานานแล้ว ครูหรือวงการศึกษาย่อมจะกำหนด**วิธีสอน**ไว้เป็นการแน่นอน เพื่อจะได้นำออกใช้เป็นเครื่องมือในการอบรมและการสอนนักเรียนเป็นการประจำแน่นอน และอย่างเชื่อถือได้ อนึ่งเมื่อได้กำหนดไว้คราวหนึ่งแล้ว ต่อมาเมื่อวิทยาการทางการศึกษาได้ก้าวหน้าไปและได้ความรู้เพิ่มเติมมาอีกก็กำหนดกันใหม่อีก ซึ่งทำให้วิชาการศึกษาด้านที่เกี่ยวข้องกับวิธีการสอนได้ก้าวหน้าไปอยู่เรื่อยๆ และทำให้การสอนและการอบรมนักเรียนได้ผลดียิ่งขึ้นอยู่เสมอ

จะเห็นได้ว่าเมื่อประมาณ ๖๐ ปีมาแล้ว ประเทศในทวีปยุโรปเช่นประเทศอังกฤษ และประเทศในทวีปอเมริกาเหนือ เช่นประเทศสหรัฐ ครูทั่วไป กำหนดเอา**วิธีสอนตามขั้นทั้งห้าของแฮร์บาท** (The Herbartian Five Formal Steps)

เป็นวิธีสอนทั่วไป และได้ใช้กันอย่างแพร่หลายมาก เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า วิธีสอนตามขั้นทั้งห้านี้ประกอบด้วย

๑. ขั้นเตรียม
๒. ขั้นสอน
๓. ขั้นย่อ
๔. ขั้นทวน
๕. ขั้นใช้

วิธีสอนตามขั้นทั้งห้านี้ยอมรับว่า อาจเหมาะสมในการที่จะมอบหมาย หรือหยิบยื่น (impart) วิชาการหรือความรู้ให้แก่ผู้เรียน แต่อาจจะไม่เหมาะสมนัก ในการกระตุ้นเตือนให้ผู้เรียนได้คิดค้น หรือ **สร้างสรรค์** ด้วยตนเอง ข้อบกพร่อง อันนี้ทำให้ครูทั้งหลายได้พยายามแก้ไข และพยายามหา路子ใหม่กันอยู่เสมอ

จนกระทั่งถึงเวลาประมาณเมื่อ ๓๐ ปีมาแล้วนี้ ครูหรือนักการศึกษา จำนวนมากได้มีความเห็นว่า **วิธีการคิดของมนุษย์**ชนิดที่เรียกว่า Reflective Thinking นั้น อาจนำมาใช้เป็นวิธีสอนได้เป็นอย่างดีทีเดียว (**วิธีการคิด** ที่ว่านี้นักปรัชญา เรียกว่า วิธีแห่งปัญญาหรือ The Method of Intelligence ส่วนนักวิทยาศาสตร์เรียกว่า วิธีวิทยาศาสตร์หรือ The Scientific Method ซึ่งทั้งจริงก็คืออันเดียวกัน) วิธีการดังกล่าวนี้นักปรัชญา และนักวิทยาศาสตร์ได้นำมาใช้ในการ**คิดค้น แก้ปัญหา และไตร่ตรอง** ซึ่งได้ผลอย่างมากมาตามทีปรากฏชัดอยู่ทั่วไปแล้ว นักวิจัยจะเป็นนักวิจัยการศึกษา หรืออื่นๆ ก็ตาม ย่อมจะยึดวิธีการดังกล่าวเป็นแนวทางเช่นกัน ดังนั้นครูหรือนักการศึกษาจึงได้ทดลองเอามาใช้เป็นวิธีสอนดูบ้าง โดยเฉพาะได้ทดลองก่อนในวิธีสอนสังคมศึกษา ก็ปรากฏว่าได้ผลดียิ่ง วิธีการดังกล่าวนี้ว่า ที่จริงแล้วก็เป็นวิธีการสอน สำหรับใช้ในการแก้ปัญหาตนเอง (Problem-Solving) ไม่ว่าในแง่ของชีวิต ถ้ามีสถานการณ์ที่เป็นปัญหาอยู่ด้วยแล้ว วิธีการนี้ย่อมจะเอามาใช้ได้เสมอ ในการสอนวิชาต่างๆ ย่อมจะมีสถานการณ์ที่เป็นปัญหาอยู่ทั้งสิ้น ดังนั้นการทดลองเอาวิธีการของ Reflective Thinking มาใช้จึงได้ผลในการสอนเป็นอันมาก และ**ซ้ำยังเป็นการส่งเสริมให้เกิดการคิดค้น วิจัย และสร้างสรรค์**อย่าง มากอีกด้วย นับว่าเป็นการสนใจครูหรือนักการศึกษาอยู่ มาก

ครูจึงได้เปลี่ยนวิธีการเดิมหันมายอมรับนับถือเอาวิธีการแห่งปัญญานี้มาไว้ เป็นวิธีสอน จนตราប់เท่าทุกวันนี้

โดยย่อวิธีการแห่งปัญญานี้ประกอบด้วยวิธีการ ๕ ขั้นตอนเนื่องกันและเกี่ยวพันกัน (บางท่านอาจจะแบ่งซอยออกไปมากกว่า ๕ ขั้นก็ย่อมทำได้) คือ

๑. การกำหนดปัญหาให้ถูกต้อง (Location of Problems)
๒. การตั้งสมมุติฐาน (Setting up of Hypotheses)
๓. การทดลอง และ เก็บข้อมูล (Experimentation and Gathering of Data)
๔. การวิเคราะห์ข้อมูล (Analysis of Data)
๕. การสรุปผล (Conclusion) ซึ่งผลที่สรุปได้นี้ในโอกาสข้างหน้าก็อาจจะเปลี่ยนแปลงไปได้อีก ไม่คงที่ คือเป็นอนิจจัง และเมื่อสรุปได้คราวหนึ่งแล้ว ก็อาจนำเอาไปเป็น Hypothesis สำหรับกรณีอื่นๆ ก็ได้

วิธีสอนทั้งสองประการที่กล่าวมาแล้ว คือ The Herbartian Five Formal Steps และ The Method of Intelligence นี้ต่างก็ได้ถูกนำมาใช้ในเมืองไทยอย่างแพร่หลาย

ในชั้นแรกโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ โรงเรียนฝึกหัดครูประถมและแผนกฝึกหัดครูมัธยม ในมหาวิทยาลัยก็ได้ ใช้วิธีสอนตามขั้นทั้งห้าอย่างเคร่งครัดมาก นักเรียนฝึกหัดครูและนิสิตฝึกหัดครู ในสมัยนั้นเมื่อเตรียมการสอนจะต้องแสดงการสอนเป็นขั้นๆ ทั้ง ๕ ขั้นนั้นอย่างชัดเจนทีเดียว

ในลำดับต่อมา เมื่อต่างประเทศได้รับนับถือเอาวิธีการแห่งปัญญามาเป็นวิธีสอนแล้ว คนไทยรุ่นหลังๆ ก็ได้นำเอามาใช้ในโรงเรียนไทยของเราบ้างเหมือนกัน จนกระทั่งปัจจุบันนี้ ส่วนวิธีสอนตามทั้งห้าก็ค่อยๆ หายไป

เท่าที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่าในยุคปัจจุบัน ครูไทยได้ใช้วิธีการสอนซึ่งค้นพบหรือกำหนดใช้กันอยู่ในต่างประเทศทั้งสิ้น ครูไทยเราเองหาได้กำหนดวิธีการสอนของเราเองเอาไว้ไม่ หรือถ้าจะมีการกำหนดกันไว้ในยุคก่อนๆ ก็มีได้มีปรากฏไว้ชัดเจน และมีได้เป็นที่รู้หรือปรากฏแก่ครูในยุคนี้เลย

ถ้าจะพูดกันอย่างแรงๆ ก็คือว่า ครูไทยเราตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เรามีวิธีสอนของตัวที่ปรากฏชัดไม่ คอยแต่จะนำที่เขาคิดได้แล้วในต่างประเทศมาใช้เท่านั้นเอง

แต่ที่กล่าวเช่นนี้ ฟังแล้วก็น่าสงสัย เพราะไทยเราเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมมานาน คนไทยมีความเคารพสักการะในครูของตนอย่างยิ่ง ในการศึกษาที่เราได้รับการเคารพนับถืออย่างมากมาจากศิษย์นั้น คงจะต้องมีอะไรที่อยู่ข้างเป็นแน่ อาจจะเป็นเพราะทำการสอนดีกระมัง คงจะมีวิธีสอนที่ดีกระมัง ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าค้นคว้า และสอบถามดูเป็นอย่างยิ่ง

โอกาสนี้จึงขอเชิญชวน ให้บรรดาครูหรือนักการศึกษาไทยทั้งหลายได้ช่วยกันคิดค้น และสอบถามดูว่าไทยเรานั้นตั้งแต่ดั้งเดิมมาได้ใช้วิธีสอนอะไร และวิธีสอนดังกล่าวนั้นตั้งอยู่บนรากฐานของปรัชญาหรือจิตวิทยาประการใดบ้างหรือไม่ ซึ่งเรื่องนี้ก็คงจะเป็นเรื่องใหญ่อยู่ที่เดียว

เพื่อเป็นการเริ่มต้นในงานด้านนี้ ข้าพเจ้าเองมีแนวคิดอยู่ดังต่อไปนี้

๑. ครูไทยเราคงจะได้มี วิธีสอนอยู่แล้วแน่ๆ เพราะชาติเราเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมมานานแล้ว เป็นชาติที่รักษาเอกราชไว้ได้โดยตลอดมา และครูไทยก็ได้ได้รับความเคารพนับถือจากนักเรียนหรือศิษย์เป็นอย่างมาก ผิดกับในประเทศอื่นๆ จนถึงกับมีการไหว้ครู และจัดให้มีวันไหว้ครูขึ้นเป็นพิเศษ ในสถานการศึกษาต่างๆ

๒. แต่เนื่องจาก วิธีสอน ของครูไทย มิได้เขียนไว้ให้ปรากฏ ก็จำเป็นต้องพยายามแสวงหา หรือพยายามอนุมานเอาให้จงได้

๓. ในวัฒนธรรมของชาติไทย เราได้ยอมรับนับถือว่า พระพุทธองค์ทรงเป็นพระบรมครูพระบรมครูย่อมจะต้องมีวิธีสอนที่ดีแน่ๆ ดังนั้นถ้าเราพบว่ามีวิธีสอนของพระพุทธองค์เป็นอย่างไรแล้ว ก็ถือได้ว่าเป็นวิธีสอนของครูไทยได้

๔. วิธีสอนของพระพุทธองค์จะเขียนไว้ ณ ที่ใดบ้าง จะมีการอธิบายเกี่ยวกับ วิธีสอนที่พระองค์ทรงใช้ที่ใดบ้าง ก็ไม่ทราบกันแพร่หลาย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องอนุมาน หรือคาดหมายเอาบ้าง โดยมากสิ่งที่เราทราบกันนั้นก็คือ พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ พระไตรปิฎกซึ่งรวบรวมสิ่งที่สำคัญทั้งหลายของพุทธศาสนาเอาไว้ ก็เป็นหนังสือที่มีจำนวนมากหลายเล่ม เรายังไม่มีเวลาที่จะอ่านให้หมดได้ จึงไม่มีโอกาสจะค้นพบได้ว่าจะมีคำอธิบายเกี่ยวกับวิธีสอน ของพระพุทธองค์ อยู่ในพระไตรปิฎกเพียงใด

๕. แต่เพื่อความรวดเร็ว เราก็ควรที่จะสามารถคาดหมายหรืออนุมานเกี่ยวกับวิธีสอนของพระพุทธองค์ได้บ้างตามสมควรจากคำสอนหรือจากพฤติกรรมต่างๆ ของพระองค์

๖. เนื่องจากอริยสัจสี่ เป็นคำสอนที่ถือได้ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ประการหนึ่ง และพฤติกรรมต่างๆ ที่นำไปสู่การได้มาซึ่งอริยสัจสี่ก็เป็นที่น่าสนใจ ยิ่งอีกประการหนึ่ง เราจึงอาจพยายามทำการคาดหมายหรืออนุมานเอาวิธีสอน ออกมาจากอริยสัจสี่ และพฤติกรรมแวดล้อมต่างๆ นั้น ได้บ้างไม่มากนักน้อย

๗. จากการอนุมาน ก็พอจะมองเห็น หรือพอที่จะอนุมานได้ว่า วิธีการแห่งปัญญา หรือวิธีการคิดแบบ Reflective Thinking นั้นคล้ายกับ วิธีการของอริยสัจสี่อย่างที่สุด ดังที่จะได้พยายามเปรียบเทียบให้เห็นดังต่อไปนี้

ชั้นต่างๆ ของอริยสัจสี่	ชั้นต่างๆ ของวิธีการแห่งปัญญาหรือวิธี วิทยาศาสตร์ หรือ Reflective Thinking
๑. ทุกข์ ชีวิตนี้เป็นความทุกข์อย่างยิ่ง (ดัง นั้นปัญหาของเราก็คือทำอะไรจึงจะได้ พ้นทุกข์)	๑. การกำหนดปัญหา ได้แก่ การพิจารณา เหตุการณ์ต่างๆ เพื่อกำหนดปัญหาให้ถูก ต้องและเหมาะสม (ในกรณีนี้เมื่อ พิจารณาเห็นว่าชีวิตเป็นความทุกข์อย่าง ยิ่งแล้ว ก็กำหนดปัญหาได้ว่า ทำอย่างไร จึงจะได้พ้นทุกข์นั้นเอง)
๒. สมุทัย สาเหตุใหญ่ที่ทำให้เกิดทุกข์ ก็ได้ แก่ ตัณหา (ดังนั้นถ้าเผื่อหาทางกำจัด ตัณหาเสียได้ ทุกข์ก็คงจะไปหมดวิธีการ ที่อาจทดลองเพื่อกำจัดตัณหา อาจมีดังนี้ การอดอาหาร, การสมาธิ, การเข้าใจใน สิ่งที่ถูกต้อง ฯลฯ)	๒. การตั้งสมมุติฐาน เมื่อเข้าใจปัญหาโดย รอบคอบแล้ว เช่น รู้ถึงสาเหตุของปัญหา แล้ว ก็อาจตั้งสมมุติฐานหรือลองกำหนด หลักการในการแก้ไขได้ (เช่นกำหนดว่า จะต้องกำจัดตัณหาเสียให้สิ้นเชิง และ กำหนดวิธีการย่อยลงไปอีกว่า อาจจะ อดอาหาร อาจทำสมาธิ เป็นต้น)
๓. นิโรธ การดับทุกข์ (ในการให้ได้มาซึ่ง สภาวะนี้จำต้องดำเนินการต่างๆ เพื่อให้ ทุกข์ดับไปหรือเพื่อจะได้พ้นทุกข์ จึง ทำการอดอาหาร เมื่อเห็นว่าทำ ทำ ทุกริรยาไม่อาจพ้นทุกข์ได้ ก็ลองทำ อย่างอื่นต่อไปอีก)	๓. การทดลองและเก็บข้อมูล ลองทำตามที ตั้งสมมุติฐานไว้แล้ว เช่น ลองอดอาหาร ลองทำสมาธิ ฯลฯ จดหรือจด และจำผล ของการปฏิบัติแต่ละอย่างไว้เพื่อจะได้ พิจารณาต่อไป

ชั้นต่างๆ ของอริยสัจสี่	ชั้นต่างๆ ของวิธีการแห่งปัญญาหรือวิธีวิทยาศาสตร์ หรือ Reflective Thinking
<p>๔.มรรค จากการปฏิบัติสิ่งต่างๆ ด้วยตนเองแล้ว ก็ตกลงสรุปผลได้ว่า วิธีการที่จะพ้นทุกข์ได้นั้นมีทางเดียว คือทางที่เรียกชื่อว่า “มรรคมีองค์แปด”</p>	<p>๔. การวิเคราะห์ข้อมูล } ๕. การสรุปผล } ทำการวิเคราะห์ข้อมูลหรือผลต่างๆ ที่จัดไว้ในชั้นทดลองนั้น เพื่อจะได้รู้ว่าสิ่งใดแก้ปัญหาที่กำหนดไว้ตั้งเดิมนั้นได้หรือไม่ได้ประการใด แล้วสรุปให้เป็นหลักเกณฑ์หรือข้อความที่แน่ชัดว่า ได้แก้ปัญหาได้ด้วยวิธีใด และได้แก้ปัญหาได้ด้วยวิธีใด และได้ผลประการใด (เช่นสรุปว่าวิธีทฤษฎีกริยานั้น ไม่ได้ผลในการดับทุกข์ แต่การปฏิบัติตามแนวทางของ “มรรคมีองค์แปด” นั้นเป็นทางเดียวที่อาจพ้นทุกข์ได้ แต่จะพ้นได้ในระดับโลกียะ หรือระดับโลกุตระ ก็ต้องแล้วแต่เหตุการณ์และบุคคล)</p>

จากการเปรียบเทียบข้างบนนี้ ก็พอจะเห็นได้ว่า ชั้นต่างๆ ของอริยสัจสี่ และชั้นต่างๆ ของวิธีวิทยาศาสตร์ หรือวิธีการแห่งปัญญานั้น คล้ายคลึงกันเต็มที่ จะกล่าวว่าเป็นอันเดียวกันก็ไม่ผิดคือต่างก็เป็นวิธีการหาเหตุผล และแก้ปัญหา นั่นเอง ดังนั้นนับว่าเป็นสิ่งที่มหัศจรรย์ไม่ใช่น้อยที่โลกตะวันออก และโลกตะวันตก ได้ค้นพบวิธีการออกมาได้อย่างเดียวกัน โดยที่ไม่ได้ทราบของซึ่งกันและกันเลย ต่างคนต่างคิดออกมา แต่จะสังเกตว่า พระพุทธองค์ได้ทรงใช้วิธีการนี้มา ๒๕๐๗ ปีแล้ว ซึ่งเป็นการใช้มาก่อนโลกตะวันตกเป็นเวลาหลายร้อยปีทีเดียว

ถ้าครูในโลกตะวันตกเอาวิธีการนี้มาเป็นวิธีสอนได้ ครูในโลกตะวันออกเราก็ย่อมเอาวิธีการอริยสัจสี่ของพระองค์มาเป็นวิธีสอน ได้เช่นกัน และย่อมจะเป็นการเหมาะสมอย่างที่สมควรจะทำเช่นนั้น เพราะว่าเป็นการนำเอาวิธีการของพระบรมครูมาใช้ เป็นการเจริญรอยตามพระพุทธองค์ ไม่มีทางที่จะผิดพลาดไปได้

ดังนั้น จึงอาจพูดได้อย่างภาคภูมิใจยิ่งว่า วิธีสอนของครูไทยของเรานั้นก็คือวิธีสอนแบบ อริยสัจสี่เป็นวิธีสอน ประจำชาติไทยของเรา ชาติไทยเราเป็นชาติที่มี

วิธีสอนมาแล้วตั้งแต่ตั้งเดิมเป็นหน้าที่ของครูไทยทุกคนจะได้ศึกษาให้ทราบ และนำไปปฏิบัติให้แพร่หลาย และถ้ามีครูจากต่างประเทศมาถามว่าประเทศไทยมีวิธีสอนของตัวเองอย่างไรหรือไม่ ก็อาจตอบได้อย่างภาคภูมิใจที่สุดว่า เรามีวิธีสอนที่เรียกว่า “วิธีสอนตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจ” หรือพูดเป็นภาษาอังกฤษได้ว่า “The Four Formal Steps of the Noble Truth” และเมื่อครูของชาติอื่นเอาวิธีสอนแบบอริยสัจสี่ไปวิเคราะห์ดู และพบว่าช่างคล้ายกับวิธีการวิทยาศาสตร์เสียจริงๆ เขาก็จะรู้สึกอัศจรรย์ใจเสียบ้าง เขาจะรู้ว่าของเราดีกว่าก่อนของเขาเสียอีก

ถ้าเมื่อเราตกลงกันว่า วิธีสอนของไทยเราในขณะนี้คือวิธีสอนแบบอริยสัจสี่ หรือวิธีสอนตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจจริงๆ แล้ว เราก็ควรกำหนดชื่อของขั้นทั้งสี่เสียให้เหมาะสม ถ้าเรากล่าวว่าการสอนของเรามีสี่ขั้น คือ ขั้นทุกข์ ขั้นสมุทัย ขั้นนิโรธ และขั้นมรรค ก็ยังขัดข้องใจในคำว่า “ขั้นทุกข์” คำเดียวเท่านั้นเอง เพราะฟังดูไม่เหมาะสมและไม่เข้ากับเหตุการณ์ แต่ถ้าเราตีความคำว่า “ทุกข์” นั้นว่าเป็น “ปัญหา” ใหญ่ของมนุษย์ และใช้คำว่า “ปัญหา” แทนก็อาจจะไปได้ คือเรียกวิธีสอนของเราว่า ประกอบด้วย **ขั้นปัญหา** **ขั้นสมุทัย** **ขั้นนิโรธ** และ**ขั้นมรรค** ที่จริงการใช้คำไทยว่า ปัญหา สมมุติฐาน เก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล ก็ตรงกับคำของภาษาฝรั่งเขาพอดี เพราะว่าเราพยายามแปลจากของเขามาโดยตรงไม่ได้มีรากฐานอะไรในทางฝ่ายไทยเรา เป็นแต่เพียงคิดศัพท์ขึ้นเท่านั้น แต่คำว่า สมุทัย นิโรธ และมรรคเหล่านี้ เป็นคำที่เป็นรากฐานในทางศาสนา เมื่อปรากฏว่า คำเหล่านี้ยังมีความหมายเกี่ยวพันมาถึงขบวนการเรียนการสอนอีกด้วยแล้ว เราก็อาจรับเข้ามาใช้ในวงการศึกษาปัจจุบันได้เลย ตอนแรกๆ อาจจะยังเรียกไม่ถนัดปาก แต่นานๆ ไปอาจจะเรียกได้สบาย และเป็นการทำให้ศาสนาพุทธกับวิธีการของการศึกษาสมัยใหม่เข้ากันได้อย่างกลมกลืนที่สุดอีกด้วย

ถ้าตกลงรับขั้นทั้งสี่ของอริยสัจเข้ามาใช้เป็นวิธีสอนแล้ว เราก็อาจเตรียมหน่วยการสอนเรื่อง “การทำน้ำให้สะอาด” เพื่อเป็นตัวช่วยอย่างได้ดังนี้

ขั้นท้งสี่ของอริยสัจ	ขั้นของการสอน
๑. ขั้นปัญหา	ในชุมชนชนของเรามีน้ำดื่มไม่เสียเลย ป่วยเจ็บกันบ่อยๆ ทำอย่างไร น้ำดื่มนั้นจึงจะสะอาดได้?
๒. ขั้นสมุทัย	ถ้าเรากระทำสิ่งต่อไปนี้ จะได้น้ำที่สะอาดไหม? ๑) แก่งน้ำด้วยสารส้ม ๒) ต้มน้ำให้เดือด ๓) กรอง ๔) กลั่น
๓. ขั้นนิโรธ	นักเรียนทดลองทำสิ่งทั้ง ๔ ประการข้างบนนั้นในห้องปฏิบัติการของโรงเรียนและจดผลของการทดลองนั้นๆ ไว้พิจารณาหรือวิเคราะห์ต่อไป
๔. ขั้นมรรค	๑) ทำการวิเคราะห์ผลของการทดลอง โดยใช้กล้องจุลทรรศน์หรือวิธีการอื่นๆ นักเรียนก็จะพบว่า <ul style="list-style-type: none"> - น้ำที่แก่งด้วยสารส้มนั้นใสดี แต่ยังมีเชื้อโรคเยอะ - เชื้อโรคตายหมดเลย ในน้ำต้ม แต่น้ำขุ่นมาก - ยังมีเชื้อโรคอยู่มาก ในน้ำกรอง - น้ำกลั่นนั้นสะอาดมาก ๒) ดังนั้น สรุปว่าการทำน้ำให้สะอาดโดยวิธีที่ราคาถูกนั้นคือ แก่งน้ำด้วยสารส้มแล้วเอาไปต้มให้เดือด ส่วนน้ำกลั่นนั้นเป็นที่ต้องการของเราอย่างยิ่ง แต่ออกจะแพงมาก

ในที่สุดนี้ขอ **อนุমান**เอาว่า ที่เรียกว่า The Scientific Method หรือ The Method of Intelligence นั้น พระพุทธองค์ได้ทรงใช้มาก่อน แต่การแบ่งชั้นอาจจะไม่ตรงกันนักกับของฝรั่งเพราะต่างอาจารย์ก็ต่างแบ่งกันออกไปได้ แต่เนื้อหานั้นก็คืออันเดียวกัน

ดังนั้น จึงเป็นการสมควรที่ครูอาจารย์ไทยเราจะได้ช่วยกันตรึตรองในเรื่องนี้ การที่เรามีวิธีสอนซึ่งเป็นของเราเองนั้น ย่อมจะเป็นสิ่งที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในวงการศึกษา เท่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้ถ้าฝรั่งมาถามว่า ครูไทยใช้วิธีสอนอะไร เราก็ชักอึกอັกแล้วก็บอกว่า ก็ใช้วิธีการแห่งปัญญานั้นแหละ ฝรั่งเขาก็รู้ว่าไปลอกของเขามา แต่ถ้าเราบอกว่าเรามีวิธีสอนตาม**ขั้นท้งสี่ของอริยสัจ** เขาก็คงตื่นตื้นอยากรู้ว่าเป็นอย่างไรร และเมื่อเขาวิเคราะห์ดู ปรากฏว่า เหมือนกันกับของเขา

แต่ของเรามีมาตั้ง ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว เขาก็คงจะรู้จักนิยมในครูไทย และศาสนาพุทธ ไม่น้อยทีเดียว

เรื่องที่สี่

ทฤษฎีการวางแผนที่ครูควรทราบ

ในปัจจุบันนี้ได้มีการเน้นเรื่องการวางแผนในด้านการศึกษากันมาก องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ก็ได้จัดตั้งหน่วยงานชื่อ International Institute for Educational Planning ขึ้น ณ กรุงปารีส สำหรับพิจารณาค้นคว้าเรื่องการวางแผนการศึกษา มหาวิทยาลัย Stanford แห่งประเทศสหรัฐอเมริกา ก็ได้จัดตั้งศูนย์การศึกษาชื่อว่า Comparative Education Center ขึ้น เพื่อมุ่งทำการฝึกนักยุทธศาสตร์การศึกษา (Educational Strategist) เอาไว้เพื่อเป็นผู้ดำเนินการในเรื่องการวางแผนการศึกษา สำหรับในประเทศไทยเรา ก็ได้มีหน่วยงานหลายแห่ง ร่วมมือกันดำเนินงาน ในเรื่องการวางแผนการศึกษาดังที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไปแล้ว

ที่จริงนั้น การวางแผนเป็นเรื่องปรกติที่เรามักจะทำกันอยู่แล้วในชีวิตประจำวันของเรา จะเห็นได้ว่าการจะกระทำสิ่งใดๆ ก็ตามเช่น การสอน การประชุม การจัดนิทรรศการ ฯลฯ จะต้องมีแผนงานไว้อย่างถี่ถ้วนแล้วว่าใครเป็นผู้ทำ ทำที่ไหน ทำอะไร ทำเมื่อไหร่ ใช้เครื่องมืออะไร ใช้เงินเท่าไร ใช้เวลานานเท่าใด และทำอย่างไร เป็นต้น ถ้าไม่ได้กำหนด ไม่ได้คิด และไม่ได้ตกลงในข้อเหล่านี้ไว้ก่อนแล้ว การงานที่จะกระทำนั้นก็ย่อมจะไม่ได้ผลดี ติดขัดปะปะ หรืออาจล้มเหลวกลางคัน ที่กล่าวมานี้ก็เป็นเรื่องของเรามีแผนงานในชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคล แต่ถ้าเป็นเรื่องใหญ่เกี่ยวข้องกับกิจการของชาติ ของส่วนรวม หรือของคนหมู่มาก เช่นเกี่ยวข้องกับการเมือง (Political) การทหาร (Military) การเศรษฐกิจ (Economic) และการสังคม-จิตวิทยา (Socio-Psychological) แล้วการวางแผนก็จะเป็นเรื่องที่ยุ่งยาก สลับซับซ้อน และมีหลายระดับ เช่นวางแผนในระดับชาติ ในระดับกระทรวง ในระดับกรม และในระดับกอง เป็นต้น

ในทางทฤษฎี การวางแผนมักจะหมายถึงการกระทำเป็นขั้นๆ รวม ๔ ขั้น ต่อเนื่องกัน คือ

การกำหนดความมุ่งหมาย (Objective)

การกำหนดนโยบาย (Policy)

การกำหนดยุทธศาสตร์ (Strategy)

การจัดทำโครงการระดับต่างๆ (Plans and Programs) ซึ่งจะได้อธิบายเป็นข้อๆ ไปดังต่อไปนี้

๑. การกำหนดความมุ่งหมาย (Objective)

ก่อนจะกระทำสิ่งใด ก็เป็นของธรรมดาที่จะต้องกำหนดความมุ่งหมายหรือเป้าหมายให้ชัดเจน แน่นนอน และเหมาะสมเพื่อจะได้ปฏิบัติงานจนบรรลุความมุ่งหมายนั้นๆ หรือที่เรียกว่าทำงานได้สำเร็จสมความมุ่งหมาย การกระทำสิ่งใดไปเลยโดยไม่มีเป้าหมาย เขาถือว่าเป็น Unintelligent action คือเป็นการกระทำของผู้ที่ไม่รอบคอบ หรือเป็นการกระทำที่ไม่อยู่ในแนวทางของปัญญา

ความมุ่งหมาย อาจแบ่งออกได้เป็นสองระดับคือ ความมุ่งหมายพื้นฐาน (Basic Objective) และความมุ่งหมายเฉพาะ (Specific Objective)

ก. ความมุ่งหมายพื้นฐาน (Basic Objective) เป็นความมุ่งหมายอย่างกว้างๆ ที่เรายึดถือไว้เป็นเครื่องเตือนใจ เป็นประตูดุซัยที่เรามุ่งหน้าจะไปให้ถึงสักวันหนึ่งในอนาคต ยกตัวอย่างเช่น ในครอบครัวเรา เราอาจกำหนดความมุ่งหมายพื้นฐานไว้ว่า **ต้องการให้ครอบครัวของเรา อยู่ดีกินดี ปราศจากโรคภัยและมีความอบอุ่นปลอดภัย** สิ่งเหล่านี้เป็นความต้องการพื้นฐาน เป็นความมุ่งหมายของครอบครัวของเราอย่างกว้างๆ จึงนับได้ว่าเป็นความมุ่งหมายพื้นฐาน

ข. ความมุ่งหมายเฉพาะ (Specific Objective) เป็นความมุ่งหมายระดับสองรองจากความมุ่งหมายขั้นพื้นฐาน คือจำกัดวงของความมุ่งหมายพื้นฐานให้กระชับเข้ามา และให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่น กำหนดต่อไปว่า เราจะต้องมีบ้านอยู่ที่เหมาะสมมีอาหารรับประทานที่ถูกหลักวิชาไม่ฟุ่มเฟือย มีเครื่องนุ่งห่มสำหรับทุกคนที่ดีพอสมควรไม่ฟุ่มเฟือย ให้สมาชิกในครอบครัวสุขภาพอนามัยดี และมีการศึกษาเหมาะสมแก่อัตภาพของทุกคนเป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องเฉพาะ และเจาะจงลงไปว่าเราต้องการอะไรสำหรับครอบครัวของเรา เป็นเป้าหมายที่แจ่มชัด ครอบครัวของเราจึงเป็นครอบครัวที่มีความมุ่งหมาย และไม่แว้งคว้าง เมื่อมีความมุ่งหมายแนชัดอยู่ในใจเช่นนี้แล้ว เราก็มักจะได้ปฏิบัติงานต่างๆ อันเหมาะสมเพื่อบรรลุจุดหมายเหล่านั้น

๒. การกำหนดนโยบาย (Policy)

เมื่อกำหนดความมุ่งหมายไว้แล้ว ก็จะต้องปฏิบัติงานเพื่อให้บรรลุความมุ่งหมายนั้น แต่ในการที่จะปฏิบัติงานดังกล่าวก็จำเป็นต้องกำหนดแนวของการปฏิบัติขึ้นไว้ มิฉะนั้นก็จะเหลวไปและออกนอกทาง ซึ่งจะทำให้บรรลุถึงความมุ่งหมายได้ช้าหรือโดยที่ต้องสิ้นเปลืองมากเกินความจำเป็น แนวของการปฏิบัติ (Lines of Action) นี้ก็คือ นโยบายเท่านั้นเอง ดังนั้นพูดอย่างสั้นๆ ที่สุดนโยบายก็คือ แนวของการปฏิบัติ (Lines of Action หรือ Staement of Guidance ก็ได้) ในการกำหนดนโยบายนั้น เราต้องอาศัยความรู้หรือหลักวิชา ผลการวิจัยประสบการณ์ในชีวิต กำลังกาย กำลังทรัพย์ ตลอดจนชนบทรธรรมเนียมศีลธรรมของบ้านเมือง สิ่งเหล่านี้ทำให้เราสามารถกำหนดหรือเลือกแนวทางที่เหมาะสม และหลีกเลี่ยงข้อผิดพลาดไปเสียได้

จากตัวอย่างที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น เราก็อาจก้าวต่อไป คือมาถึงขั้นที่จะต้องวางนโยบาย โดยอาศัยประสบการณ์ในชีวิตเราทราบแน่นอนว่า ทุกคนในครอบครัวจะต้องช่วยกันประกอบอาชีพจึงจะมีสิ่งที่ต้องการต่างๆ ที่ระบุไว้ในขั้นความมุ่งหมาย นั้นได้ ดังนั้นนโยบายข้อหนึ่งของเราก็คือ **ต้องให้บุคคลในครอบครัวได้รับการศึกษาชนิดที่ช่วยให้ประกอบอาชีพได้สะดวก** และอีกข้อหนึ่งก็คือ **ต้องให้ทุกๆ คนช่วยกันทำงานเพื่อให้ได้เงินมา** อันอาจจะนำไปซื้อบ้าน อาหาร หยูกยาและเครื่องนุ่งห่ม และอื่นๆ ได้ตามที่กำหนดไว้ในขั้นความมุ่งหมายของเรา อนึ่งจากประสบการณ์ในชีวิต ยังอาจจะพึงสังเกตได้อีกว่าการศึกษานั้นมีหลายอย่าง บางอย่างก็ไม่นำไปสู่การประกอบอาชีพหรือไม่นำไปสู่การประกอบอาชีพในเวลาอันรวดเร็วพอ ดังนั้นการกำหนดนโยบายของเรา ถ้ามีความจำเป็นมากก็อาจกำหนดให้รับการศึกษา ชนิดที่ออกไปประกอบอาชีพโดยเร็ว แต่ถ้าถามความจำเป็นยังไม่มากนักก็อาจกำหนดให้รับการศึกษาชนิดที่ต้องใช้เวลานานและต้องใช้กำลังสมองมาก เช่น ให้ไปรับการศึกษาประเภทเตรียมวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยซึ่งถ้ายังไม่สำเร็จชั้นวิทยาลัย หรือชั้นมหาวิทยาลัยแล้วก็ยังประกอบอาชีพไม่ได้

ดังนั้นตามนโยบายที่กำหนดไปแล้วนี้ ถ้าหากบุตรหลานในครอบครัวของเราไปรับการศึกษาชนิดที่ไม่ช่วยในการประกอบอาชีพอย่างเป็นลำดับเป็นขั้น และ

ถ้าบุคคลในครอบครัวต่างอยู่กันเฉยๆ ไม่ช่วยกันประกอบอาชีพ หรือทำงานแล้ว ก็นับว่าเป็นการผิดนโยบาย

๓. การกำหนดยุทธศาสตร์ (Strategy)

เมื่อกำหนดความมุ่งหมายและกำหนดนโยบายได้แล้ว ก็นับว่าเกือบจะลงมือเขียนแผนหรือโครงการได้แล้ว แต่ก็ยังจำเป็นจะต้องคิดให้ลึกซึ้งลงไปกว่านี้อีก คือถึงแม้จะวางนโยบายกำหนดให้บุคคลในครอบครัวของเราไปรับการศึกษาชนิดที่ช่วยให้ประกอบอาชีพได้อย่างสะดวกแล้วก็ตาม ก็ยังมีความจำเป็นจะต้องใช้ กลยุทธ์ หรือ ยุทธศาสตร์ หรือ กลวิธี (แล้วแต่จะต้องเลือกใช้คำใด คอยกำกับด้วยอีกชั้นหนึ่ง เป็นต้นว่า จะต้องกำหนดให้คนในครอบครัวของเรา **ได้ศึกษาในวิชาที่เขามีความถนัด และไม่ตึงตันไปเรียนในวิชาที่ตนไม่มีความถนัดอีกด้วย** การที่ไปเรียนหรือตึงตันไปเรียนในสิ่งที่บุคคลคนนั้นไม่ชอบหรือไม่ถนัดนั้นก็อาจจะทำให้เขาตก ตกแล้วตกอีกอยู่นั่นแหละ จนในที่สุดต้องออกจากสถานศึกษาไป ไม่สำเร็จการศึกษาทำให้ทุกๆ อย่างพลาดไปหมดไม่บรรลุถึงความมุ่งหมายที่ตั้งไว้ตั้งแต่แรกทีเดียว ทั้งๆ ที่กระทำตามนโยบายแล้วคือว่าไปเรียนวิชาชีพแล้วก็ตาม ดังนั้นยุทธศาสตร์จึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างมาก

กลยุทธ์ หรือยุทธศาสตร์ หรือกลวิธี เหล่านี้เป็นของละเอียดอ่อน ต้องศึกษากันมากพอสมควร ขณะนี้ยังไม่ทราบว่าจะใช้คำใดดี แต่ขอเสนอให้ใช้คำว่า “ยุทธศาสตร์” ไปพลางก่อนในภาษาอังกฤษนั้นใช้คำว่า Strategy อยู่และใช้กันทั้งในวิชาการทหาร การศึกษา การเศรษฐกิจ และอื่นๆ (มหาวิทยาลัย Stanford ในอเมริกาก็ใช้คำว่า Strategy จะเห็นได้ว่าเขาเริ่มทำการฝึก Educational Strategist กันขึ้นแล้วในขณะนี้)

จากตัวอย่างง่ายๆ ข้างต้นนั้นก็มองเห็นได้ทันทีว่ายุทธศาสตร์นั้นจำเป็นยิ่ง โดยเฉพาะในเรื่องการวางแผน บางคนคิดว่าเมื่อมีความมุ่งหมาย และนโยบายแล้ว ก็เขียนแผนงานได้เลย ซึ่งจะเป็นการผิดถนัด ในกรณีตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว ถ้าเราไม่เอาใจใส่ในความคิดขั้นที่เรียกว่ายุทธศาสตร์เราก็อาจจะไปบังคับให้ลูกของเราเรียนเป็นนายแพทย์ ทั้งๆ ที่ลูกของเราถนัดทางกฎหมาย ก็จะถูกกลายเป็นการทำให้เรียนไม่สำเร็จ กลายเป็นถูกตราหน้าว่าเป็นคนหัวไม้ตี เรียนอ่อน ต้องออกจากมหาวิทยาลัยกลายเป็นเสียคนไป ซึ่งจริงถ้าได้เรียนในวิชาชีพกฎหมาย ก็จะ

เรียนได้สำเร็จเป็นอย่างดี อาจจะเป็นหนวยความที่ยอดเยี่ยม บรรลุตามความมุ่งหมายที่ตั้งไว้โดยทุกประการ

นอกจากจะใช้ยุทธศาสตร์ที่ว่า “ให้เรียน ในวิชาที่ตนถนัด” แล้วก็ยังกำหนดยุทธศาสตร์อย่างอื่นๆ ได้อีกตามที่เราจะคิดได้ หรือเล่าเรียนมาเช่น กำหนดว่าเมื่อเรียนจบ ม.ศ. ๕ แล้วก็ขอให้สามารถประกอบอาชีพได้เลยทันที ไม่ต้องเรียนต่อไปอีก เพราะเรียนมาตั้ง ๑๒ ปีแล้ว หรืออาจกำหนดไว้ว่าเมื่อประกอบอาชีพไปชั่วระยะหนึ่งแล้วก็ให้เข้าศึกษาต่อไปอีกได้ เพื่อจะได้มาประกอบอาชีพในระดับสูงขึ้นไปอีก ทั้งนี้ก็สุดแล้วแต่ที่จะคิดแล้วกำหนดให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ และของแต่ละครอบครัว

ถ้าไม่มีการกำหนดกันไว้แล้ว ก็อาจจะมี การเรียนต่อกันไป เรียนๆ ไม่รู้จักจบจักสิ้น เลยไม่ได้ออกประกอบอาชีพทันท่วงทีอันเป็นการผิดนโยบาย และไม่บรรลุถึงความมุ่งหมายซึ่งได้ตั้งไว้แต่เดิมนั้นในเวลาอันสมควร หรือบางที่เรียนไปในทางที่ไม่เหมาะที่จะออกประกอบอาชีพได้สะดวกก็เลยไม่ได้ประกอบอาชีพก็อาจจะเป็นได้

สิ่งเหล่านี้ย่อมชี้ให้เห็นว่า การคิดในขั้นที่เรียกว่า กำหนดยุทธศาสตร์นั้น เป็นเรื่องสำคัญมาก และจำเป็นมาก ในทางการทหารเขาถือว่า “ยุทธศาสตร์คือ ศิลปของนายพล” ในทำนองเดียวกันยุทธศาสตร์ทางการศึกษา ก็ย่อมเป็นศิลปของนักการศึกษา เรื่องยุทธศาสตร์ทางการศึกษานี้ต่อไปในอนาคตคงจะได้มีการศึกษากันอย่างกว้างขวางเป็นแน่ การวางแผนใดที่ไม่ได้คำนึงถึงยุทธศาสตร์ จะทำให้ได้แผนการที่บกพร่องยิ่ง

๔. การจัดทำโครงการระดับต่างๆ สำหรับปฏิบัติ (Plans and Programs)

งานลำดับสุดท้ายของการวางแผนคือ การทำโครงการระดับต่างๆ เพื่อจะได้ปฏิบัติเมื่อทราบความมุ่งหมาย นโยบายและยุทธศาสตร์แล้ว ก็ลงมือเขียนสิ่งที่จะกระทำและรายละเอียดได้ตามนัยของนโยบายและยุทธศาสตร์ที่กำหนดแล้วนั้น สิ่งที่จะกระทำนี้ก็คือโครงการนั่นเอง

ดังนั้นถ้ากล่าวอย่างสั้นที่สุด โครงการ ก็คือ สิ่งที่จะกระทำอันประกอบด้วย การระบุเรื่อง งาน ตัวบุคคล เวลา อุปกรณ์ การเงิน ฯลฯ ฯลฯ ไว้อย่างถี่ถ้วน คำ

ว่าโครงการนี้ในภาษาอังกฤษ เห็นมีใช้กันอยู่หลายคำ เช่น Plans, Programs, Projects เป็นต้น สุดแต่จะเหมาะสมกับระดับใด เพราะว่าโครงการนั้นมีหลายระดับด้วยกันเป็นต้นว่าระดับชาติ (เช่นโครงการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ) ระดับกระทรวง (เช่นโครงการพัฒนาการศึกษาส่วนภูมิภาค) ระดับกรม (เช่นโครงการโรงเรียนมัธยมแบบประสม) ฯลฯ โดยทั่วไปในตำราภาษาอังกฤษได้กล่าวไว้ว่า “ A program is a comprehensive statement of current or future procedure drawn up as specific actions in accordance with established policy ” ซึ่งแปลอย่างกว้างๆ ได้ว่า โครงการก็คือ การระบุสิ่งที่จะกระทำหรือกำลังกระทำอยู่อย่างละเอียดตามนโยบายที่กำหนดไว้แล้ว

เช่นนี้แล้วขอให้เห็นมาพิจารณาตัวอย่างของเราอีกครั้งหนึ่งเมื่อกำหนดว่า จะต้องให้เรียนในวิชาที่ถนัดแล้ว ต่อไปก็เขียนเป็นรูปโครงการได้โดยที่อาจเขียนเป็นรูปตารางได้เลย มีช่องต่างๆ ให้กรอกได้สะดวก เช่นระบุไปชัดเจนเลยว่า เป็นโครงการการศึกษาของเด็กชายดำรง ในระหว่างปี ๒๕๐๙ -๒๕๑๓ รวม ๕ ปี ในปีแรกให้เด็กชายดำรงไปเรียนชั้น มศ. ๑ ในโรงเรียนแบบประสมสักแห่งหนึ่งที่เหมาะสม ในหนึ่งปีจะต้องใช้เงินประมาณ ๑,๐๐๐ บาท เป็นค่าใช้จ่ายทั้งหมด เนื่องจากเป็นโรงเรียนมัธยมแบบประสมดังนั้นพอเรียนจบชั้น มศ. ๑ ก็พอจะรู้ว่า เด็กชายดำรงมีความถนัดในทางวิชาสามัญหรือว่าในทางวิชาชีพใด เช่น อาจจะถนัดไปในทางวิชาช่างกลโรงงาน เป็นต้น ปีพ.ศ. ๒๕๑๐ ขึ้นเรียนชั้น มศ. ๒ ให้เรียนทั้งวิชาสามัญธรรมดา และเริ่มเรียนวิชาช่างกลโรงงานทั้งปวงตามหลักสูตรของโรงเรียนโดยเรียนอยู่ในโรงเรียนเดิมนั่นเอง และคงจะต้องใช้เงินในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ นี้ประมาณ ๑,๐๐๐ บาทเท่าเดิม แล้วจำเป็นจะต้องคอยช่วยเหลือดูแลเด็กเดือนให้เด็กชายดำรงเป็นคนขยันหมั่นเพียรและได้เป็นคนดีมีศีลธรรมอีกด้านหนึ่งด้วย กำหนดทีละปีไปเช่นนี้เรื่อยๆ จนถึงปี ๒๕๑๒ ก็เริ่มมองหาสถานที่ซึ่งนายดำรง อาจจะออกประกอบอาชีพไว้ได้แล้ว ในปี ๒๕๑๒ นี้นายดำรงคงได้ฝึกงานตามหลักสูตรของโรงเรียนพอควรแล้ว ในปี ๒๕๑๓ เป็นปีสุดท้ายของมัธยมศึกษา เมื่อนายดำรงสำเร็จการศึกษาแล้วจะให้สมัครงานที่โรงงานของบริษัทแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ฯ ซึ่งจะได้เงินรายได้ประมาณเดือนละ ๘๐๐ บาท ในระหว่างที่ยังเล่าเรียนอยู่นั้น ให้นายดำรงไปฝึกงาน หรือทำงานนอกเวลาเรียนในบริษัทดังกล่าวนั้น

อยู่ก่อนแล้ว ซึ่งอาจทำให้ได้รายได้เดือนละ ๓๐๐ บาท ซึ่งจะเป็นการช่วยในเรื่องการใช้จ่ายระหว่างที่ศึกษาอยู่ได้อีกทางหนึ่งด้วย

ที่กล่าวมาแล้วคร่าวๆ นี้ พอจะถือได้ว่าเป็นโครงการเกี่ยวกับการศึกษาวิชาที่จะออกประกอบอาชีพได้โดยเร็วไม่ต้องไปต่อมหาวิทยาลัย ซึ่งอาจทำขึ้นไว้เป็นรายตัวของลูกแต่ละคน ต่อไปยังจะต้องทำ **โครงการ** เกี่ยวกับการที่จะสร้างบ้านสำหรับครอบครัว จะต้องทำ**โครงการ**สำหรับการประหยัดเก็บเงิน **หรือโครงการ** เกี่ยวกับการใช้จ่ายเงินแต่ละเดือนของครอบครัว ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ซึ่งโครงการเหล่านี้ย่อมมุ่งให้บรรลุถึงความมุ่งหมายเฉพาะที่ตั้งไว้ตั้งเดิมแต่ต้นทั้งสิ้นรวมแล้วทั้งหมดอาจจะมี ๗-๘ โครงการประจำครอบครัวก็ได้ เป็นอันว่าจบการวางแผนสำหรับครอบครัวของเรา อันเป็นการยกตัวอย่างประกอบเพื่อให้มองเห็นภาพว่า ที่เรียกว่า “วางแผน” นั้น หมายความว่าอย่างไร

ขอย้ำอีกครั้งว่าที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนั้น ก็เพื่อจะอธิบายว่าคำว่า “วางแผน” นั้น แปลว่าอะไร เท่านั้นเอง เมื่อเกิดความเข้าใจแล้วก็ยอมนำเอาไปคิดไปปฏิบัติในเรื่องทั้งปวง ทั้งที่เป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ประจำวัน และเรื่องซึ่งเป็นเรื่องใหญ่เกี่ยวกับสังคม หรืองานในระดับสูงได้เสมอ เพราะงานทั้งปวงย่อมจะต้องใช้หลักการหรือทฤษฎีเป็นขั้นๆ ดังกล่าวมาแล้วเช่นเดียวกันทั้งสิ้น

จะขอยกตัวอย่างสั้นๆ อีกเรื่องหนึ่ง คราวนี้ไม่เกี่ยวกับเรื่องการวางแผนในครอบครัว แต่เป็นเรื่องเกี่ยวกับงานการศึกษาโดยตรง คือวางแผนเรื่องการฝึกหัดครูในระดับปริญญาตรี ทั้งนี้เพื่อจะได้ดูความคิดในเรื่องการวางแผนอีกแง่หนึ่งดังต่อไปนี้:-

๑. **ความมุ่งหมายขั้นพื้นฐาน** เพื่อผลิตบัณฑิตในทางวิชาการศึกษา ซึ่งมีลักษณะพื้นฐานดังนี้ :-

- ก) มีความรู้ในทางวิทยาการสูง ประดุจจะเป็นนักปราชญ์ผู้หนึ่ง
- ข) มีศีลธรรมดีเยี่ยม ประดุจผู้ทรงศีลผู้หนึ่ง

๒. **ความมุ่งหมายเฉพาะ** มุ่งให้บัณฑิตมีลักษณะต่อไปนี้

- ก) สามารถทำการสอนได้เป็นอย่างดี โดยรู้จักใช้หลักจิตวิทยาแห่งการเรียนรู้ ใช้วิธีสอนแบบต่างๆ ใช้แบบทดสอบชนิดต่างๆ มีพื้นความรู้สูง ฯลฯ ฯลฯ
- ข) สามารถอบรม แนะนำ และปกครองได้เป็นอย่างดี โดยรู้จัก

หลักการที่ว่า ถ้าทุกคนสร้างคุณธรรมและหลักธรรมต่างๆ ไว้ประจำได้แล้ว ก็ย่อมจะปกครองตัวเองได้ ฯลฯ ฯลฯ

ค) สามารถทำกิจกรรมต่างๆ ของโรงเรียน ได้เป็นอย่างดี โดยรู้จักทำกิจกรรมในหลักสูตร ทำกิจกรรมร่วมหลักสูตรต่างๆ ฯลฯ ฯลฯ

ง) สามารถสร้างสัมพันธภาพอันดีและร่วมมือกับชุมชนเป็นอย่างดี โดยรู้จักช่วยเหลือ ชุมชน ในการแก้ปัญหาของชุมชนนั้น ฯลฯ ฯลฯ

จ) สามารถเป็นครูชั้นอาชีพ (Professional Teacher) ได้โดยรู้จักยึดถือขนบธรรมเนียมของผู้เป็นครู เพิ่มพูนความรู้ให้แก่อาชีพครูโดยการเขียน การค้นคว้า การเป็นสมาชิกของสมาคมหรือองค์การทางการศึกษา ฯลฯ ฯลฯ

๓. นโยบาย เฉพาะที่เกี่ยวกับหลักสูตรใช้หลักการที่เรียกว่า “องค์สามแห่งการเรียนรู้” (The Trilogy of Learning for Teachers) คือ

ก) เรียนความรู้สามัญทั่วไปอย่างกว้างขวาง (General Education) ทั้งในทางอักษรศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ศิลปกรรม ภาษาต่างประเทศ ฯลฯ ฯลฯ เพื่อเป็นพื้นฐาน

ข) เรียนความรู้โดยเฉพาะตามที่ตนถนัด เพื่อจะได้เป็นครูเขา (Specialized Education) ที่เรียกกันทั่วไปว่า วิชาเอก (บางทีก็มีวิชาโท ประกอบอีกด้วย)

ค) เรียนความรู้ในทางอาชีพครู (Professional Education) เช่น ปรัชญาการศึกษา วิธีสอนทั่วไป วิธีสอนเฉพาะ วิธีการวัดผล การแนะแนว จิตวิทยาการศึกษา การมัธยมศึกษา การประถมศึกษา การบริหารการศึกษา ฯลฯ ฯลฯ

นอกจากนโยบายเกี่ยวกับหลักสูตรแล้ว ก็จะต้องกำหนดนโยบายในเรื่องอื่นๆ อีกมากเช่นเกี่ยวกับการเรียน-การสอนอาจกำหนดใช้หลักการที่เรียกว่า Laboratory Approach ; เกี่ยวกับการแบ่งปีการศึกษาซึ่งสัมพันธ์กับการแบ่งเนื้อวิชาสอนเราให้เหมาะสมกับเวลานั้น ก็กำหนดใช้หลักการของ Quarter System; เกี่ยวกับการอบรมให้มีศีลธรรมดี อาจใช้วิธีการที่เรียกว่า Laboratory for Moral and Cultural Development; ฯลฯ ฯลฯ

๔. ยุทธศาสตร์ อาจกำหนดได้ดังนี้ :-

ก) เนื่องจากปรากฏว่า “ลูกศิษย์เมื่อออกไปเป็นครูบ้างนั้น ก็จะสอน

ตามวิธีการซึ่งตัวเองได้ถูกสอนมา” ดังนั้นให้เลือกตัวอาจารย์ที่มีความชำนาญอย่างดีเยี่ยมมาไว้ใช้ และต้องฝึกผู้ที่ยังไม่ชำนาญให้เป็นอาจารย์ที่ชำนาญ และมีวุฒิภาวะ (Maturity) สูงเสียโดยเร็ว

ข) วิชาต่างๆ ที่นำมาสอนตามแนวขององค์สามแห่งการเรียนนั้น เมื่อรวมกันเข้าแล้วให้ได้สัดส่วนดังนี้ วิชาสามัญทั้งปวงประมาณ ๗๕ % วิชาการศึกษาประมาณ ๒๕%

ค) กำหนดให้นิสิตได้เรียนด้วยตัวเองให้มากที่สุด เช่น ให้เรียนด้วยตัวเองในหอสมุด ให้เรียนด้วยตัวเองในห้องปฏิบัติการภาษา ห้องปฏิบัติการวิทยาศาสตร์ ฯลฯ ฯลฯ และให้ลดการเรียนโดยจัดปาฐกถาเป็นใหญ่ให้น้อยลง ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

๕. โครงการในระดับต่างๆ

ก) เกี่ยวกับหลักสูตร ก็จัดเขียนรายวิชาต่างๆ กำหนดจำนวนหน่วยกิต และอื่นๆ เพื่อใช้ในปีที่ ๑ ปีที่ ๒ ปีที่ ๓ และปีที่ ๔ ตลอดจนกำหนดเกี่ยวกับการออกฝึกสอนของนิสิต

ข) เกี่ยวกับอุปกรณ์การสอน จัดเขียนโครงการเพื่อทำนุบำรุงหอสมุด ห้องปฏิบัติการวิทยาศาสตร์ โรงงาน ฯลฯ

ค) เกี่ยวกับการอบรม แนะนำ จัดเขียนโครงการ การแนะนำ และบริการนิสิตประเภทต่างๆ

ง) เกี่ยวกับการทดลองและสาธิตการศึกษา จัดเขียนโครงการเพื่อทดลองในโรงเรียนสาธิต

ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

ที่กล่าวมาในเรื่องการฝึกหัดครูในระดับปริญญาตรีตั้งข้างบนนั้น ก็เป็นการทำให้เห็นว่าทางทฤษฎี หรือหลักการในเรื่องการวางแผนนั้น ได้ช่วยให้เราได้คิดเป็นขั้นๆ เป็นระเบียบลึกซึ้ง จนอาจเขียนเป็นโครงการต่างๆ สำหรับการปฏิบัติขึ้นได้อย่างสะดวกและถูกต้อง

เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นช่องทางที่ทำให้เราได้หัดคิดเพื่อนำทฤษฎีในการวางแผนดังกล่าวนั้น ไปใช้ในเรื่องอื่นๆ ได้อีกโดยไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับส่วนตัวของเราเอง หรือที่เกี่ยวกับสังคมโดยรวม

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับทฤษฎีการวางแผนนี้ อาจสรุปได้ว่า การวางแผน หรือ Planning นั้น ที่จริงแล้วก็คือความคิดเป็นขั้นๆ หรือความคิดที่ลึกซึ้งซึ่งเท่านั้นเอง

John Dewey นักปราชญ์ทางวิชาการศึกษาผู้เรืองนาม ได้กล่าวว่า “An idea is a plan for action” คำพูดอันนี้ก็ยืนยันให้เห็นอีกด้วยว่าที่เรียกว่า “ความคิดนั้น ก็คือ แผนการปฏิบัติ” นั่นเอง

ดังนั้น ท้ายที่สุดนี้ก็พูดได้ว่า “การวางแผน” และ “ความคิดอันลึกซึ้งสุขุม” นั้น ก็คืออย่างเดียวกันนั่นเอง

บทความ : ความคิดบางประการในวิชาการศึกษา, พ.ศ.๒๕๐๘.

ปรัชญาการศึกษา และแผนการศึกษาแห่งชาติ

๑. ปรัชญาการศึกษา ย่อมเป็นระบบความคิดที่แตกหน่อออกมาจากปรัชญาอันเป็นแม่บท เช่น พุทธปรัชญาการศึกษา ย่อมแตกหน่อออกมาจากพุทธปรัชญาหรือ Pragmatic Philosophy of Education ย่อมแตกหน่อออกมาจากปรัชญา; Pragmatism เป็นต้น

๒. ปรัชญาการศึกษา ย่อมมีอยู่หลายอย่างด้วยกัน เช่น Aristotelianism, Pragmatism, Idealism, Realism, Catholicism และอื่นๆ

๓. แต่ในปัจจุบันนิยมแบ่งปรัชญาการศึกษาต่างๆ ที่กล่าวแล้วนั้นออกเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ๆ คือ

๓.๑ Analytical Philosophy of Education: ปรัชญาการศึกษาประเภทนี้พยายามพิจารณาวิเคราะห์ความคิดสำคัญ วิธีการ ข้อขัดแย้ง และอื่นๆ ในวงการศึกษา

๓.๒ Speculative Philosophy of Education: ปรัชญาการศึกษาประเภทนี้พยายามวาดความคิดเกี่ยวกับพิภพชีวิตมนุษย์ ความรู้และวิชาการของมนุษย์ในพิภพนี้

๓.๓ Normative Philosophy of Education: ปรัชญาการศึกษาประเภทนี้พยายามสร้างระบบความคิดเกี่ยวกับเรื่องความหมาย (Meaning of Education), ความมุ่งหมาย (Ends of Education), แนวทาง (Means of Education), หลักการ (Principles of Education) ของการศึกษาซึ่งมนุษย์ควรจะได้อะไรควรจะได้บรรลุถึงความดีงาม (Excellences) อันพึงประสงค์แห่งชีวิต

๔. โดยทั่วไป นิยมใช้โครงสร้างของ Normative Philosophy of Education กันมาก เพราะสะดวกในแง่ปฏิบัติ และใกล้เคียงกับระบบความคิดในเรื่องชั้นต่างๆ ของการวางแผน อยู่เป็นอันมาก ดังเห็นได้ในตารางข้างล่างนี้

โครงของ Normative Philosophy	โครงของการวางแผน
Meaning	Basic Assumption (อุดมการณ์)
Ends	Objective (ความมุ่งหมาย)
Means	Policy (นโยบายหรือแนวทางของการปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความมุ่งหมาย)
Principles (เช่นหลักการทำหลักสูตร หลักการสอน หลักการวัดผล หลักการแนะแนว หลักการบริหาร หลักการจัดระบบโรงเรียน ฯลฯ)	Strategy (วิธีการหรือกลวิธีหรือยุทธศาสตร์ที่จะช่วยให้ดำเนินการตามนโยบายได้สำเร็จ)
X	Plans, Projects, Programs

ในโอกาสที่จะพิจารณา **แผนการศึกษาแห่งชาติ** นี้, โครงของ Normative Philosophy ที่ดูจะเข้ากับเหตุการณ์อยู่เป็นอันมาก คือตรงกับโครงของการวางแผน

๕. อนึ่ง ในแต่ละชั้นของโครงสร้างที่กล่าวมาแล้วในข้อ ๔ นั้น ย่อมมีหลายระดับอีก เช่น ความมุ่งหมาย อาจแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ

ความมุ่งหมายพื้นฐาน (หรือความมุ่งหมายหลัก)

ความมุ่งหมายเฉพาะ (เช่น ความมุ่งหมายเฉพาะระดับของการศึกษา)

ความมุ่งหมายของแต่ละวิชา (เพื่อจะทำการวัดผลได้สะดวก)

ในส่วนที่เกี่ยวกับนโยบาย ก็คงมีเป็นหลายระดับเช่นกัน ตามที่จะกำหนดขึ้น

๖. ดังนั้น เมื่อจะพูดถึงเรื่องความมุ่งหมาย ของการศึกษา ก็จะต้องตกลงให้ทราบพร้อมหน้ากันว่า จะพูดถึงความมุ่งหมายระดับใดเสียก่อน มิฉะนั้นคนหนึ่งอาจพูดอยู่ในระดับพื้นฐานแต่อีกคนหนึ่งอาจพูดใน ระดับเฉพาะ เลยทำให้เกิดปนเป และสับสน ไม่อาจเข้าใจกันได้

๗. และดังนั้นอาจสรุปความคิดได้ตอนหนึ่งแล้วว่า “ปรัชญาการศึกษา” นั้น ย่อมรวมถึง **อุดมการณ์ ความมุ่งหมาย นโยบาย และ วิธีการ** ของการศึกษา

อยู่ในตัวหมดแล้ว (แต่บางท่านอาจจะพูดเพียงเรื่อง **อุดมการณ์** และ เรื่อง **ความมุ่งหมายหลัก** ก็คงจะกระทำได้กระมัง แต่พูดได้ครบระบบก็คงจะดี)

๘. ถ้าปรัชญาอันเป็นแม่บทของไทยเราคือ **ประชาธิปไตยแล้ว** เราอาจจะกำหนด “ปรัชญาการศึกษา” ได้อย่างไรบ้าง (คือแตกหน่อออกไปอย่างไรได้บ้าง)

๙. เพื่อเป็นตัวอย่าง อาจกำหนด “ปรัชญาการศึกษา” ของไทยเราได้ดังนี้ เช่น

ก. อุดมการณ์

การศึกษาหมายถึงการพัฒนาบุคคลและสังคมในชาติ เพื่อเป็นกำลังในการดำรงไว้ซึ่งอิสรภาพและเสรีภาพ ทุกด้านทั้งของบุคคลและทั้งของประเทศชาติ

ข. ความมุ่งหมายหลัก

- มุ่งสนองความต้องการในเรื่องประชาธิปไตย ทั้งที่เป็นการปกครองและที่เป็นวิถีแห่งชีวิต (หรือที่เรียกว่าน้ำใจประชาธิปไตย)
- มุ่งสนองความต้องการในเรื่องการสร้าง ความมั่นคงและปลอดภัยแห่งชาติ
- มุ่งสนองความต้องการในเรื่องการสร้างสมรรถภาพทางเศรษฐกิจ
- มุ่งสนองความต้องการในเรื่องการมีศีลธรรม คุณธรรม และวัฒนธรรม
- การผลิตกำลังคนนั้น ไม่ใช่เพื่อสนองความต้องการทางเศรษฐกิจแต่อย่างเดียว แต่พึงสนองความต้องการของสังคมทางอื่นๆด้วย กำลังคนที่ผลิตได้นั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีศีลธรรม คุณธรรม และวัฒนธรรม **และมีความคิดความสามารถที่จะไปสร้างสรรกิจการงานและธุรกิจ ขึ้น ในสังคมได้ด้วยตามที่เหมาะสม**

ฯลฯ

ค. นโยบายหลัก (หรือแนวทางหลักที่จะบรรลุความมุ่งหมาย)

- ปรับปรุงการศึกษาทั้งระบบอยู่เสมอ ตั้งแต่เรื่องการบริหารการศึกษา หลักสูตร การสอน การวัดผล และอื่นๆ เพื่อให้สนองความต้องการของสังคมไทยที่เป็นประชาธิปไตย

- ส่งเสริมโอกาสอันเท่าเทียมกันในการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกโรงเรียน
- พัฒนาการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการ ทางด้านการปกครอง การป้องกันประเทศ, การเศรษฐกิจและสังคม, คุณธรรม ศีลธรรม และวัฒนธรรม
- ส่งเสริมการรักษาวินัยตลอดจนการพลานามัย
- เร่งรัดการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาคทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ เพื่อลดความแตกต่างที่ยังมีอยู่ระหว่างในตัวเมือง และในชนบท และชนกลุ่มน้อย
- ส่งเสริมให้ผู้จบการศึกษาทุกระดับมีทักษะและมีน้ำใจที่จะออกไปริเริ่มกิจการงานและประกอบอาชีพตามที่เหมาะสมของตนเอง
- เร่งรัดคุณภาพในการผลิตครู และส่งเสริมสวัสดิการครูในส่วนภูมิภาคให้มากขึ้น
- จัดให้เอกชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาในอัตราส่วนที่เหมาะสมและในวิถีทางที่เหมาะสมเท่านั้น

ฯลฯ

ง. **วิธีการหลัก** (หรือยุทธศาสตร์ที่ช่วยให้ดำเนินการตามนโยบายได้สำเร็จ) อาจจะ

- ใช้ระบบโรงเรียนแบบ ๖-๓-๓
- เปิดเรียนหลายผลัด เพื่อส่งเสริมโอกาสอันเท่าเทียมกันในการศึกษา เพื่อสนับสนุนประชาธิปไตยในสังคมไทย และเพื่อให้นักเรียนมีเวลาช่วยบิดา มารดา ประกอบอาชีพหรือได้มีเวลาฝึกอาชีพหรือปฏิบัติงานที่เป็นประโยชน์ เช่นในผลัดเช้าไปเรียน ตอนบ่ายไปทำงาน ทั้งนี้ตามหลักที่ว่าการศึกษาไม่ควรแยกออกจากชีวิตประจำวัน
- มีสภาพการศึกษาของจังหวัด เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการทำนุบำรุงการศึกษาตามแบบประชาธิปไตย

- เร่งรัดเรื่องจริยศึกษา และพลศึกษาทุกระดับ โดยให้มีครูรับผิดชอบในงานนี้อย่างจริงจัง
- ให้ได้เรียนและมีความสามารถในเรื่อง การจำหน่าย ด้วย เพื่อว่าจะช่วยให้ผลผลิตที่ทำขึ้นนั้น ได้ไปสู่ท้องตลาด
- ต้องให้ได้ได้เรียนเรื่องเกษตรกรรมมากยิ่งขึ้น รวมทั้งเรื่องการสหกรณ์
- เร่งเรื่องการศึกษาผู้ใหญ่ หรือ การศึกษานอกโรงเรียนให้แพร่หลายยิ่งขึ้น

ฯลฯ

(หมายเหตุ ในแต่ละระดับการศึกษา เช่น ประถม มัธยม ฯลฯ ก็ย่อมจะต้องกำหนดวิธีการย่อมจะต้องกำหนดวิธีการย่อยลงไปอีกสำหรับแต่ละระดับ)

๑๐. ความคิดทั้งปวง ซึ่งรวมกันอยู่เป็นระบบภายใต้หัวข้อว่าอุดมการณ์ ความมุ่งหมาย นโยบาย และ วิธีการ ดังกล่าวแล้วนั้นย่อมรวมกันเรียกว่า “ปรัชญาการศึกษา” อย่างหนึ่ง (ที่เขียนนี้เป็นเพียงตัวอย่างประกอบการศึกษาพิจารณาเท่านั้น)

๑๑. การปฏิบัติในขั้นต่อไป เช่น การที่จะทำโครงการปรับปรุงหลักสูตร ทำโครงการปรับปรุงการวัดผล ทำโครงการแนะแนว, ทำโครงการปรับปรุงการบริหารการศึกษาฯลฯ ก็ควรจะได้เป็นไปตามนัยของ “ปรัชญาการศึกษา” ที่ได้ช่วยกันกำหนดขึ้นแล้วนั้นอย่างเคร่งครัด

๑๒. ว่าที่จริงแล้ว “แผนการศึกษาแห่งชาติ” ก็คือ “ปรัชญาการศึกษาของชาติ” นั่นเอง

พุทธศาสนากับการศึกษาแผนใหม่

คำว่า “การศึกษาแผนใหม่” หรือที่ในภาษาอังกฤษ เรียกว่า “Progressive Education” หรือบางทีก็เรียกว่า “Liberal Education” นั้นเป็นคำที่เกิดขึ้นในประเทศตะวันตก โดยเฉพาะในประเทศสหรัฐอเมริกา

สาเหตุที่เกิดขึ้นก็เนื่องจากว่า ประมาณ ๓๕ ปีมาแล้ว ในประเทศสหรัฐอเมริกา **ความคิดใหม่** ในเรื่องปรัชญาการศึกษา จิตวิทยาการศึกษา และอื่นๆ ได้เจริญและก้าวหน้าไปมาก ได้มีผู้นำเอาความคิดเหล่านั้นมาใช้ในวงการศึกษาอย่างแพร่หลาย จนทำให้เกิดวิธีการใหม่ๆ ขึ้นในโรงเรียนและสถานศึกษาต่างๆ เป็นอันมาก และได้ขนานนามวิธีการใหม่ๆ นี้ว่า “Progressive Education” หรือ “Liberal Education” ซึ่งมีลักษณะแตกต่างไปจากวิธีการปฏิบัติเดิมอยู่ไม่น้อย แล้วเลยเรียกวิธีการปฏิบัติเดิมๆ ในโรงเรียนเสียว่า Conventional Education คือ “การศึกษาแผนเดิม”

เพื่อให้เป็นที่แน่ใจว่า สิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นในวงการศึกษาครานั้นเป็นสิ่งที่เชื่อถือได้ ไม่เป็นภัยและอาจจะเป็นประโยชน์มากมายก็ได้ จึงจำเป็นต้องทำการทดลองเป็นทางการเพื่อให้เป็นประจักษ์โดยทั่วไปเสียก่อน ดังนั้นในราวปี ค.ศ.๑๙๓๒ (พ.ศ. ๒๔๗๕) โรงเรียนต่างๆ ทั้งที่เป็นโรงเรียนสาธิตและโรงเรียนตามปกติ ในประเทศสหรัฐอเมริกา รวมประมาณ ๓๐ โรงเรียน ได้ร่วมมือกันทำการทดลองการศึกษาแผนใหม่นี้ในโรงเรียนของตน ทดลองทั้งในการจัดเนื้อหาของหลักสูตร วิธีการสอนใหม่ๆ วิธีการวัดผลใหม่ วิธีการปกครองและจัดรูปงานแบบประชาธิปไตย ในโรงเรียน ฯลฯ ใช้เวลาทดลองทั้งสิ้นเป็นเวลา ๘ ปีเต็ม และให้ชื่อการทดลองการศึกษาครั้งยิ่งใหญ่นี้ว่า “The 8-year Study” เป็นการทดลองการศึกษาที่มีชื่อเสียงมากในประวัติศาสตร์การศึกษาของประเทศสหรัฐอเมริกา

ผลของการทดลองปรากฏว่าเป็นที่พอใจ หลักการหรือหลักวิชาทั้งปวง ที่

ได้จากการทดลองคราวนี้ ได้นำไปใช้กันแพร่หลายยิ่งขึ้นทุกที และมีอิทธิพลในการดำเนินการศึกษามาจนตราប់เท่าทุกวันนี้

หลักการสำคัญ ทั้งหลายที่ค้นพบในประเทศตะวันตก ในการทดลองที่ยากยิ่งครั้งนั้น หรือที่รวมกันเรียกว่า “หลักการศึกษาแผนใหม่” นั้น ถ้ามาพิจารณากันดูก็จะปรากฏว่ามีกล่าวไว้แล้วหลายประการในพุทธศาสนาของเรา ดังนั้นในวงการศึกษาไทย โดยเฉพาะผู้ที่สนใจในทางพุทธศาสนาอยู่บ้าง เมื่อได้มาประสบกับวิชาการศึกษาอย่างใหม่ของประเทศตะวันตกเข้า ก็ย่อมจะรู้สึกปิติว่าถึงแม้ว่าหลักการเหล่านั้นจะยังไม่มีการกล่าวไว้ในวิชาการศึกษาในเมืองไทย แต่ก็มีกล่าวอยู่ทั่วไปในพุทธศาสนาอยู่แล้ว และทำให้นักต่อไปอีกว่าอาจจะถึงเวลาแล้วที่จะต้องชี้ให้เห็นว่า “ที่ว่ามีอยู่แล้วหลายประการในพุทธศาสนานั้น มีอะไรบ้าง”

การศึกษาแผนใหม่เป็นการศึกษาที่ตั้งอยู่บนรากฐานหรือหลักวิชาการที่มั่นคง หาใช่เป็นการศึกษาที่ทำไปตามอำเภอใจ หรือด้วยความหลงงมงายประการใดไม่ รากฐานหรือหลักวิชาการของการศึกษาแผนใหม่มีอยู่ ๔ ประการคือ:-

๑. รากฐานทางจิตวิทยา (Psychological Foundation) คือการเอาความรู้ในทางจิตวิทยามาเป็นรากฐาน หรือแนวทางในการปฏิบัติ
๒. รากฐานทางปรัชญา (Philosophical Foundation) คือการเอาความรู้ในทางปรัชญามาเป็นรากฐาน หรือแนวทางในการปฏิบัติ
๓. รากฐานทางวิชาสังคมวิทยา (Sociological Foundation) คือการเอาความรู้ในทางวิชาสังคมวิทยามาเป็นรากฐาน หรือแนวทางในการปฏิบัติ
๔. รากฐานทางวิชาประวัติศาสตร์ (Historical Foundation) คือการพิจารณาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เป็นจุดเริ่มต้น แล้วดำเนินการสร้างเสริมหรือแก้ไขปรับปรุงต่อไปให้เหมาะสม

ในที่นี้จะขอกล่าวเฉพาะรากฐานทางจิตวิทยา และรากฐานทางวิชาปรัชญาเพื่อเชิญชวนให้ท่านพุทธศาสนิกชนและครูอาจารย์ทั้งปวงได้พิจารณาว่าหลักการของการศึกษาแผนใหม่เหล่านั้น ได้กล่าวไว้ในพุทธศาสนาแล้ว หรือไม่ประการใด

๑. รากฐานทางวิชาจิตวิทยา

โดยทั่วไป การศึกษาแผนใหม่ได้นำเอาความคิดสำคัญของจิตวิทยา เกสตัลท์ (Gestalt Psychology) มาใช้ในการเรียนการสอน

ในวงการศึกษ เราย่อมจะถามตัวเองว่า “มนุษย์นี้เรียนรู้เข้าไปได้ อย่างไร?” หรือพูดอีกทีหนึ่งก็คือว่า “คนเราเกิดความรู้และความเข้าใจ เข้าไปได้ อย่างไร?” ถ้าเราทราบแน่นอนว่าคนเราต้องปฏิบัติหรือทำอย่างไรบ้าง จึงจะเรียนรู้ เข้าไปได้แล้ว ในทางการสอน เราก็ให้นักเรียนของเราปฏิบัติอย่างนั้น นักเรียนของเรา ก็จะเกิดความรู้และความเข้าใจ สมตามความต้องการ นักการศึกษาย่อมจะต้อง ครุ่นคิดเรื่องนี้อยู่เสมอ และคอยเปลี่ยนแปลงวิธีการสอนให้สอดคล้องกับความรู้ ทางจิตวิทยาใหม่ๆ อยู่เสมอด้วยเพื่อจุดหมายปลายทางที่จะให้นักเรียนหรือผู้เรียน ได้เรียนรู้เข้าไปได้โดยสะดวก

จิตวิทยา Gestalt เชื่ออย่างยิ่งว่า ความรู้ หรือการเรียนรู้นั้นย่อมมาใน ลักษณะที่เรียกว่า insight (Learning come & in the form of insight) โดย ปรกติคำว่า insight นี้ย่อมแปลได้ตรงๆ ว่า “การมองเห็นแจ่มแจ้งถูกต้องทะลุ ปรุโปร่ง” หรือ “การเห็นแจ้งแทงตลอด” ซึ่งจะต้องพิจารณากันต่อไปว่าในภาษาไทยเรา ควรจะใช้คำว่าอะไรดี และในพุทธศาสนาของเรา มีคำอะไรใช้อยู่แล้วหรือไม่ และหมายความว่าอะไรกันแน่?

ในการพิจารณาความหมายของคำว่า insight นี้ จะขอยกตัวอย่างง่ายๆ คือ สมมุติว่าเอาลิงตัวหนึ่งไปขังไว้ในกรงเหล็ก และเอาไม้ยาวๆ ใส่ไว้ด้วยอันหนึ่ง ห่างจากกรงเหล็กนี้เล็กน้อย เอากล้วยแขวนไว้ด้วย ให้อยู่ในระยะห่างพอที่ลิงจะ เอื้อมมือมาหยิบ **ไม่ถึง** เมื่อลิงมองเห็นกล้วย ก็อยากจะกิน เอามือโผล่ออกไปนอก กรงจนสุดเอื้อมก็หยิบไม่ถึงเกิดเป็นสถานการณ์ที่เป็น**ปัญหาอย่างยิ่ง** สำหรับลิงตัวนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ลิงก็ย่อมจะดิ้นรน และหาทางเป็นอย่างยิ่งที่จะเอากล้วยนั้นมา ให้ได้ เมื่อดิ้นไปๆ นานเข้าก็อาจ **“มองเห็น”** ขึ้นมาว่า มือของตัวเองสั้นไปจึงหยิบ **ไม่** ถึง แต่ไม้ที่วางอยู่ในกรงนั้น อาจเป็นการต่อมือให้ยาวออกไปได้เมื่อ **“มองเห็น”** หรือเข้าใจลู่ทางดังนั้นแล้วลิงจึงหยิบไม้ ยื่นออกไปนอกกรงและเกี่ยวดึงเอากล้วย มากินได้

การ “มองเห็น” ในกรณีนี้ก็คือที่เรียกว่า “insight” นั้นเอง เป็นอันว่าลิง

ได้เกิดความเข้าใจหรือได้เรียนรู้ด้วยการมองเห็น ดังนั้นเองจึงกล่าวได้ว่า การเรียนรู้ย่อมมาในรูปของการมองเห็น (Learning comes in the form of insight)

ตัวอย่างเรื่องลึงอยู่ในกรณีนี้เป็นการอธิบายความหมายของคำว่า insight เสียขั้นหนึ่งก่อน ถึงแม้จะเป็นความหมายในระดับต่ำ คือในระดับลึง ก็ยังช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่า insight ได้ดีพอควร สำหรับความหมายในระดับสูงขึ้นไปนั้นจะได้กล่าวต่อไป

นอกจากความคิดที่ว่า “ความรู้ หรือ การเรียนรู้ ย่อมมาในลักษณะที่เรียกว่า insight” แล้ว จิตวิทยา Gestalt ยังได้ระบุหลักวิชาที่สำคัญๆ ต่อไปอีก ๒ ประการคือ

๑. Insight อาจเกิดขึ้นได้ในโอกาสที่บุคคลพยายามที่จะแก้ปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง หลักอันนี้ย่อมเห็นได้ชัดในกรณีตัวอย่างเรื่องลึงในกรณีดังกล่าวมาแล้ว คือลึงพยายามแก้ปัญหาเป็นอย่างยิ่ง จนในที่สุดก็ “มองเห็น” วิธีการที่จะแก้ปัญหาของตนได้ ถ้าในยามปรกติไม่มีการต้องประสบกับปัญหาอันใดแล้วก็จะย่อมจะเป็นการยากที่จะเกิดการ “มองเห็น” ขึ้นได้ หลักวิชาอันนี้ถ้าพูดเป็นภาษาอังกฤษก็คือ “Insight is gained as an individual attempts to arrive at solutions of problems.”

๒. Insight อาจเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลได้เห็นภาพทั้งหมด หรือรูปร่าง (Gestalt) ทั้งหมดโดยเรียบริ้อยแล้ว (Insight is gained as an individual sees the whole) สำหรับในเรื่องนี้ ก็อาจอธิบายโดยยกตัวอย่างง่ายๆ ต่อไปนี้ สมมุติว่าเราจะแนะนำให้คนคนหนึ่งชื่อ นาย ก. ได้รู้จักกับเพื่อนของเรา แต่เราให้นาย ก. ไปยืนอยู่หลังตู้ใหญ่เสีย และให้โผล่ออกมาแต่แขนเท่านั้น แล้วแนะนำว่า นี่แหละคือนาย ก. ถ้าเห็นแต่เพียงแขน ก็ไม่มีทางจะรู้จัก นาย ก. ได้ ดังนั้นต้องให้ออกมาให้เห็นทั้งหมด เห็นทั้งตัว จึงจะรู้จัก จึงจะรู้ จึงจะเข้าใจว่าเป็นใครหน้าตาเป็นอย่างไร คือต้องให้เห็นทั้งหมด (whole) นั้นเองจึงจะรู้ได้ ยิ่งไปกว่านั้น ถ้าได้เห็นเวลา นาย ก. พุดจา แสดงกิริยาอาการ แสดงอารมณ์ แสดงความประพฤติในโอกาสต่อๆ ไป ก็ยิ่งรู้จัก นาย ก. มากยิ่งขึ้น เพราะได้เห็นทั้งหมดจริงๆ เห็นส่วนประกอบทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะบางส่วน หรือบางโอกาสเท่านั้น ดังนั้นเราจึงเห็นได้ว่า หลักการอันนี้ เป็นความจริงอยู่มากทีเดียว

สรุปได้ว่าจิตวิทยา Gestalt เชื่อเป็นอย่างมากกว่า คนเราที่จะเรียนรู้อะไร เข้าไปได้นั้นก็ต้องโดยวิธี Insight (การมองเห็น) และ Insight จะเกิดขึ้นได้นั้น ก็ในเมื่อผู้เรียนต้องประสบกับปัญหาประการหนึ่ง และในเมื่อผู้เรียนได้เห็น **สิ่งทั้งหมด** อีกประการหนึ่ง

เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว การศึกษาแผนใหม่จึงนำหลักการดังกล่าวนั้นมาใช้ในการสอนทันที คือแทนที่จะบอกให้เด็กจดข้อความไปท่องจำมาอย่างก่อนๆ ก็ตั้งเป็นปัญหาขึ้น เช่น ตั้งเป็นปัญหาว่า “จะทำน้ำให้สะอาดได้อย่างไร” แล้วก็ช่วยกันแก้ปัญหานั้น โดยพยายามตั้งสมมุติฐานต่างๆ ขึ้นก่อน เช่น คิดว่าอาจทำให้สะอาดได้โดยการกลั่นหรือไม่ก็การกรองหรือไม่ก็แกว่งสารส้ม แล้วก็ลองให้ปฏิบัติดูจริงๆ ตามที่เหมาะสม ในระยะที่กำลังแก้ปัญหายู่นั้น ก็หวังอย่างยิ่งว่านักเรียนจะเกิด Insight หรือเกิด “มองเห็น” ขึ้น **ซึ่งเป็นการเรียนรู้ หรือได้ความรู้อย่างแท้จริงขึ้นด้วย** จากหลักใหญ่นี้เอง จึงได้มีการคิดประดิษฐ์และพลิกแพลงวิธีสอนออกไปมากมาย ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการให้**แก้ปัญหาทั้งสิ้น** เช่น วิธีสอนแบบหน่วยงาน (Unit of Work), วิธีสอนแบบ Project ฯลฯ ฯลฯ แล้วแต่จะพลิกแพลงกันขึ้นมา แต่ก็อาศัยหลักจิตวิทยาอันเดียวกันทั้งสิ้น

นอกจากนี้แล้ว ในส่วนที่เกี่ยวกับหลักที่ว่า ต้องให้เห็นส่วนทั้งหมด (whole) เสียก่อน จึงจะเข้าใจหรือมองเห็นหรือเรียนรู้ได้ชัดแจ้งนั้น ก็นำเอามาใช้มากมายในวิธีสอนโดยเฉพาะในการสอนให้เด็กอ่านหนังสือออก คือ **ขั้นแรก**ก็บอกให้ออกเสียง หรืออ่านเป็นประโยคสั้นๆ เลย เช่น “ฉัน เห็น กบ” หรือว่าเริ่มให้ออกเสียงเป็นคำเลย เช่น คำว่า “กบ” เป็นต้น ทั้งนี้เพราะว่า “ประโยค” หรือ “คำ” นั้น ย่อมเป็นส่วนทั้งหมด (whole) และมีความหมาย อาจเข้าใจได้เลย ถูกต้องตรงตามหลักจิตวิทยา และเมื่อสายตาของเด็กชินกับคำเหล่านี้ จนกระทั่งพอมองเห็นคำ ก็อาจออกเสียงได้ถูกต้องและ**เข้าใจความหมายได้เลยแล้ว** จึง**ขั้นสอง**คือ**ทำการแยกคำนั้นๆ ออกเป็นส่วนย่อย** คือ แยกออกเป็นตัวพยัญชนะ สระ วรรณยุกต์ ฯลฯ และฝึกหัดให้ผสมตัว ผันสะกด ฯลฯ ฯลฯ พยัญชนะ และการผสมอักษร การผัน ฯลฯ ฯลฯ ได้อย่างครบถ้วนและแม่นยำในการที่จะทำอย่างว่านี้ได้ก็ย่อมจะมีเทคนิคเข้ามาเกี่ยวพันด้วยหลายประการ เช่น ในการให้เริ่มอ่านเป็นประโยคเลยนั้น ก็ใช้เทคนิคที่เรียกว่า “Experience Chart” เป็นต้น

แต่นี้ก็จะเป็นการละเอียดเกินไป จึงไม่ขอกว่าในที่นี้ รวมความว่า เริ่มสอนจาก **สิ่งทั้งหมด** (whole) ก่อนตามหลักจิตวิทยา Gestalt แล้วจึงแยกเป็นส่วนย่อย และทำการฝึกหัดผสมอักษร ฝึกหัดผัน สกกดตัว ฯลฯ เอาจนให้เกิดความชำนาญ อย่างยิ่ง เนื่องจากว่าการสอนอ่านอย่างที่กล่าวมานี้เป็นไปตามหลักวิชาของการ เรียนรู้แบบ “มองเห็น” หรือ insight ดังนั้นเมื่อใช้เทคนิคอย่างถูกต้องครบถ้วน แล้ว ก็ควรจะได้ผลเป็นที่แน่นอน และเด็กควรอ่านได้รวดเร็ว ในเชิงปฏิบัติถ้าไป ทำแต่เพียง **ขั้นแรก** หรือแต่เพียง **ขั้นสอง** ก็ย่อมจะไม่ดี ต้องใช้ทั้งสองขั้นเสมอ

ทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนี้ ก็เพื่อแสดงว่า การศึกษาแผนใหม่ได้นำเอาหลัก วิชาจิตวิทยา โดยเฉพาะหลักเรื่อง insight หรือ “การมองเห็น” เข้ามาใช้ในการ เรียนการสอนอย่างไรบ้าง และแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่เรียกว่า insight นั้นมีความ สำคัญมาก ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นมากมายในวิธีการเรียนการสอน ดัง นั้นคำว่า “insight” นี้จึงเป็นคำที่น่าจะต้องพิจารณาเป็นพิเศษ นับว่าเป็นหัวใจ ของการสอนการเรียนอย่างหนึ่งทีเดียว และโดยเฉพาะน่าจะจะได้พิจารณาคุณในแง่ ของพุทธศาสนาเสียด้วย ดังที่จะได้กล่าวในลำดับต่อไป

Insight นี้ คงมีหลายระดับ ได้กล่าวมาแล้วในระดับของสัตว์ (ลิง) ซึ่งเป็น insight ที่ต่ำเต็มที แต่กระนั้นก็ตามสัตว์บางตัวอาจจะไม่เกิด insight อย่างที่เล่า มาแล้วนั้น ก็ได้

สูงขึ้นมาในระดับมนุษย์ มนุษย์เราก็มี insight มากมายในระดับของเรา ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งสรรพความรู้ทั้งปวง ทำให้เกิดวิชาวิทยาศาสตร์ วิชา คณิตศาสตร์ วิชามนุษยธรรมศึกษา (Humanities) ฯลฯ ซักตัวอย่าง มนุษย์ “มอง เห็น” ว่า ถ้ามีสามเหลี่ยมสองรูป ด้านเท่ากันสองด้านและมุมในระหว่างด้านเท่า เท่ากันแล้ว สามเหลี่ยมทั้งสองรูปนั้นเท่ากันโดยทุกประการ ในเรื่องเช่นนี้ สัตว์ เช่นลิง มองไม่เห็นแน่ๆ insight ของลิงขึ้นมาไม่ถึงระดับเรหาคณิตทำอย่างไร ลิงก็มองไม่เห็น ไม่อาจมี insight ในเรื่องนี้ได้ ทั้งนี้ก็เพราะเรื่องนี้เป็น insight ใน ระดับของมนุษย์ แต่กระนั้นก็ตามมนุษย์บางคน ก็อาจไม่เห็นเหมือนกัน ไม่ใช่จะ จะ “มองเห็น” ไปหมดทุกคนในตอนแรกๆ

คราวนี้ในระดับที่สูงขึ้นไปอีก สูงกว่าระดับมนุษย์ คือในระดับของ พระพุทธองค์ ซึ่งเป็นเอกอัครมหาบุรุษ insight ของพระองค์คงจะมีมากมาย ซึ่ง

แต่ละอย่างมนุษย์ธรรมดาไม่มีทางเห็น ไม่อาจขึ้นไปถึง กล่าวคือ มองไม่เห็น ทำนองเดียวกับสิ่งที่ไม่อาจมองเห็นขึ้นมาถึงในระดับของมนุษย์ได้ ผู้รู้ในพระพุทธศาสนาได้กล่าวเกี่ยวกับ insight ของพระพุทธรองค์ไว้อย่างไรบ้างหรือไม่ เป็นเรื่องจะต้องพิจารณาดูในขั้นต่อไป

ในตำราพระพุทธศาสนา เราอ่านพบว่า พระพุทธรองค์ทรงมีสมรรถภาพเป็นมหัศจรรย์ ทรงมองเห็น ทรงเข้าใจ ในเรื่อง ๑๐ ประการ ซึ่งแต่ละเรื่องมนุษย์ธรรมดา มองไม่เห็น และไม่มีทางจะเห็นเพราะอยู่สูงกว่าระดับการ “มองเห็น” ของมนุษย์ธรรมดา การมองเห็น ๑๐ ประการนี้ เรียกว่า “ทศพลญาณ” ผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนาได้ชี้แจงว่า “ทศพลญาณ” นี้ หมายถึง ญาณที่เป็นกำลังของพระพุทธรองค์ ๑๐ อย่าง เช่น

- ฐานาฐานะญาณ ญาณที่รู้ว่าสิ่งใดเป็นไปได้และสิ่งใดเป็นไปไม่ได้ เช่นมองเห็น ทันทิ ว่าคนๆ นี้จะสำเร็จมรรคผลหรือไม่
- นานาธมุตติกญาณ ญาณ ที่รู้ อธิษาศัยของคนทั้งปวง เช่น เมื่อพระองค์ทรงแนะนำสั่งสอนใคร ย่อมทรงมองเห็นถึงนิสัยที่แท้จริงของผู้นั้น **ทันทิ** ตลอดถึงความโน้มเอียงหรือแนวทางดำเนินชีวิตของผู้นั้นด้วย ทำให้สอนได้ตรงกับนิสัยอันแท้จริงของเขา
- ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ ระลึกชาติได้ ทรงสามารถที่จะระลึกชาติของพระองค์เอง และของคนอื่นได้เสมอในเวลาที่ต้องการ และจะทรงทราบได้ไม่เฉพาะแต่ชาติที่เพิ่งล่วงมาเท่านั้น แม้ชาติอื่นๆ จะเป็นชาติที่ร้อยที่พัน ก็ทรงทราบได้ **ทันทิ**
- จุตูปปาตญาณ ญาณ ที่รู้จัก จุติ และปฏิสนธิของบุคคลทั้งปวง ใครจะตายเมื่อไหร่ จะไปเกิดที่ไหน ชีวิตต่อจากนั้นไปจะเป็นอย่างไร พระองค์ทรงทราบได้ทั้งสิ้นโดย**ทันทิ**

ฯลฯ

ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนายังได้ชี้ไว้อีกว่า “คำว่า ญาณ หมายถึง **ความรู้** ที่ว่องไว แจ่มใส และถูกต้อง ผู้ที่มีญาณเมื่อต้องการจะรู้อะไร พอสำรวจมิจิตให้เป็น

สมาธิ ก็ทราบได้ทันที ความรู้ในลักษณะเช่นนี้เรียกว่า “ญาณ”

คำอธิบายความหมายของคำว่า “ญาณ” อย่างนี้คล้ายกับความหมายของคำว่า “insight” ในวิชาจิตวิทยา Gestalt อยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะคำอธิบายที่ว่า “ความรู้ในลักษณะเช่นนี้เรียกว่าญาณ” ก็ช่างตรงกับคำอธิบายเกี่ยวกับการเรียนรู้ที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้นๆว่า “Learning comes in the form of insight” ทั้งนี้เป็นที่น่าพิศมัยและอัศจรรย์ใจยิ่งนัก

คำว่า “ญาณ” นี้ มีในพระพุทธศาสนาเป็นเวลาตั้ง ๒๕๐๐ ปีกว่ามาแล้ว ส่วนคำว่า “insight” ของโลกตะวันตกนั้น เพิ่งจะมานิยมและเชื่อกันประมาณ ๔๐ - ๕๐ ปีมาแล้วเท่านั้นเอง

ตามที่อธิบายและชักตัวอย่างมาแล้วทั้งหมดข้างต้นก็พอจะอนุโลมสรุป ได้ว่า ที่เรียกว่า “insight” ก็คือ “ญาณ” นั่นเอง เป็นเรื่องอย่างเดียวกันเพียงแต่ต่างระดับกันเท่านั้น และที่ว่าการศึกษาแผนใหม่ใช้ “insight” ในวิชาจิตวิทยา เป็นหลักก็คือใช้ “ญาณ” ในพระพุทธศาสนาเป็นหลักนั่นเอง จึงเห็นได้ว่ารากฐานของการศึกษาแผนใหม่จึงคล้ายกับเรื่องที่กล่าวไว้ในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก และดังนี้เอง “การศึกษาแผนใหม่” จึงเป็นเรื่องที่ไม่ไกลไปจากพุทธศาสนาของเรานัก

ในระยะเวลาที่เป็นเด็ก ผู้ที่เคยเล่าเรียนหนังสือพุทธประวัติเพื่อเตรียมตัวสอบนักธรรมศึกษาตรี เมื่ออ่านตอนพระพุทธองค์ตรัสรู้ก็คงจะอ่านพบที่กล่าวไว้ว่า ในคืนนั้นยามที่ ๑ พระองค์ได้ทรงบรรลุพุทเพนิวาसानุสสติญาณ (ระลึกชาติได้) ยามที่ ๒ ได้ทรงบรรลุจุตูปปาตญาณ (รู้แจ้งจุดและปฏิสนธิของสัตว์) ยามที่ ๓ ทรงบรรลุอาสวักขยญาณ (ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป คือรู้แล้วในอริยสัจสี่) ฯลฯ ซึ่งเมื่ออ่านแล้ว ก็ไม่เข้าใจอะไรเลย ท่องๆ กันไป พอให้สอบไล่ได้เท่านั้น แต่เมื่อโตขึ้นมีโอกาสได้เล่าเรียนวิชาจิตวิทยา Gestalt ก็ทำให้หวนรำลึกไปถึงเหตุการณ์ในคืนที่พระพุทธองค์ตรัสรู้นั้นอีก แล้วก็ทำให้พอจะอนุมานได้ว่า ในคืนวิสาขบูชาจะมีเพ็ญเดือนหก ครั้งนั้นพระพุทธองค์คงเกิด insight หรือญาณต่างๆ ตามลำดับไปนั่นเอง เช่นเกิดอาสวักขยญาณ ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งเป็น insight ในระดับสูงมาก สูงกว่าระดับของมนุษย์ธรรมดา มนุษย์ธรรมดาไม่อาจมองเห็นได้ การที่ทรงเกิด insight หรือ ญาณ ขึ้นมากมายจนนำไปสู่การหลุดพ้นได้นี้กรรมงมที่เรียกว่า

“ตรัสรู้” หรือ “enlightenment”

ที่กล่าวมานี้ ย่อมถือได้ว่าเป็นความคิดเห็น หรือเป็นสมมุติฐาน (Hypothesis) หรือเป็นทฤษฎีเท่านั้น สุดแล้วแต่ผู้รู้ทั้งปวงจะใช้วิจารณ์ญาณ และสรุปผล (Conclusion) เอาเองแต่ละคน และให้พึงรำลึกด้วยว่า ความคิดเห็น สมมุติฐาน ทฤษฎี หรือความรู้ทั้งปวงนั้น ก็ย่อมจะเป็นอนิจจัง และเป็น อนัตตา ด้วยกันทั้งสิ้น

โอกาสนี้ ขออย่าแต่เพียงว่า “ญาณ” ในพุทธศาสนาซึ่งมีมานานแล้ว กับ “insight” ในการศึกษาแผนใหม่ของประเทศตะวันตกนั้น เป็นความคิดอย่างเดียวกัน แต่อยู่คนละระดับ ประการหนึ่ง ส่วนอีกประการหนึ่งก็คือว่า การศึกษา แผนใหม่ได้ยึดเอา “ญาณ” นี้แหละเป็นรากฐานของการเรียนการสอนโดยทั่วไป

๒. รากฐานทางวิชาปรัชญา

ประชาธิปไตยเป็นวิถีทางแห่งชีวิตที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งในโลกปัจจุบันนี้ ประเทศที่ยึดมั่นในการปกครองแบบประชาธิปไตย ย่อมจะจัดสอนวิธีการแห่ง ประชาธิปไตยขึ้นในโรงเรียนตั้งแต่ชั้นต้นๆ ตามความเหมาะสมของเด็กแต่ละวัย เพื่อว่าเมื่อเด็กเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ในวันข้างหน้าและมีความรับผิดชอบใน ประเทศบ้านเมืองของตนแล้ว จะได้ดำเนินชีวิตแบบประชาธิปไตยได้ถูกต้องและ เหมาะสม

ดังนั้น จึงเป็นของแน่นอนเหลือเกิน ที่การศึกษาแผนใหม่จะต้องนำเอา ความคิดในปรัชญาประชาธิปไตย (Democratic Philosophy) มาใช้เป็นรากฐาน หรือแนวปฏิบัติในการดำเนินการศึกษาเป็นอย่างมาก

ความคิดสำคัญๆ ในปรัชญาประชาธิปไตย ที่ได้นำมาใช้แล้วในการศึกษา จนทำให้กลายเป็นการศึกษาแผนใหม่ ขึ้นนั้น จะได้นำมากล่าวบางข้อดังต่อไปนี้:-

๑. ความคิดเรื่อง “ความแตกต่างกันระหว่างบุคคล” (Individual Differences) ในปรัชญาประชาธิปไตย เชื่อกันเป็นอย่างยิ่งว่าบุคคลทั้งปวงย่อม จะแตกต่างกันเป็นอันมาก ทั้งในทางรูปร่าง วาจา ความคิด ความสามารถ ฯลฯ จะไปบังคับให้บุคคลทั้งปวง คิดเหมือนกัน พุดเหมือนกัน และสามารถเหมือนกัน เสียทั้งหมด ย่อมทำไม่ได้ อาจจะเหมือนกันได้บ้างในบางอย่าง หรือบางกรณี หรือ บางระดับเท่านั้น

ความคิดอันนี้ เมื่อนำมาใช้ในการศึกษา ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างใหญ่หลวง โดยเฉพาะในโรงเรียนมัธยมศึกษา กล่าวคือ โรงเรียนได้จัดให้นักเรียนมัธยมเรียนแตกต่างกันทั้งสิ้น คือจัดให้เรียนในสิ่งที่ถนัดและเหมาะสมตามความแตกต่างกันของแต่ละบุคคล ไม่ใช่ให้ทุกคนเรียนแต่สายวิชาการอย่างเดียวเหมือนกันหมด ด้วยเหตุที่ว่านักเรียนถนัดต่างกัน บางคนถนัดทางวิชาการ แต่บางคนถนัดทางอื่นๆ ซึ่งไม่ใช่วิชาการล้วนๆ ดังนั้น การศึกษาแผนใหม่ จึงจัดสอนหลายๆ อย่าง เช่น สายวิชาการล้วนๆ สายวิชาเกษตรกรรม สาขาวิชาพาณิชยกรรม สายวิชาการอุตสาหกรรม ฯลฯ ขึ้นในโรงเรียนมัธยมแห่งเดียวกันเท่าที่จะทำได้ เพื่อจะได้สนองความต้องการและความถนัดของแต่ละบุคคลซึ่งมีต่างๆ กันออกไปนั้น โรงเรียนมัธยมซึ่งจัดสอนวิชาหลายสายเพื่อสนองความสามารถของนักเรียนของตนให้มากที่สุดเท่าที่กำลังเงินและกำลังบุคคลจะอำนวยนี้ เรียกกันทั่วไปว่า “โรงเรียนมัธยมแบบประสม” (Comprehensive High School) ในโรงเรียนดังกล่าวนี้ นักเรียนที่มีนิสัยชอบทางวิชาการล้วนๆ ก็เชิญเรียนทางวิชาการล้วนๆ ไป เช่น เรียนคณิตศาสตร์ ฟิสิกส์ ภาษาฝรั่งเศส ฯลฯ เมื่อจบชั้นมัธยมแล้วอาจยังไม่ออกประกอบอาชีพทันที แต่อาจไปศึกษาต่อในชั้นวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยเสียก่อน ส่วนนักเรียนที่มีนิสัยเฝ้ามองไปในการการค้าขาย ทางการอุตสาหกรรม ทางการศิลปะต่างๆ ฯลฯ ก็เชิญเรียนทางวิชาการค้า การช่าง ฯลฯ ตามที่ตนถนัด เมื่อจบชั้นมัธยมแล้ว ก็อาจออกไปประกอบอาชีพและผดุงเศรษฐกิจของครอบครัวได้ทันที ไม่ต้องไปเรียนต่ออีก แต่ภายหลังเมื่อมีความประสงค์จะศึกษาต่อให้สูงขึ้นไปอีกในแนวของตน ก็อาจไปต่อได้ในวิทยาลัยหรือมหาวิทยาลัย เช่นเดียวกัน

จะเห็นได้ว่าในโรงเรียนมัธยมแบบประสมนี้ ถึงแม้ผู้เรียนจะแตกต่างกันมากในทางความสามารถและอื่นๆ แต่โอกาสที่จะได้เรียน นั้นเท่าเทียมกัน คือที่เรียกว่า มี Equality of Opportunity ซึ่งอาจอธิบายได้ดังนี้ ในโรงเรียนชนิดนี้ เด็กที่มีนิสัยทางวิชาการล้วนๆ ก็ได้เรียนสนใจเพราะมีวิชาการดังกล่าวให้เรียน เด็กที่มีนิสัยทางการค้าการค้าขายก็ได้เรียนสนใจ เพราะมีวิชาการค้าให้เรียน เด็กที่มีนิสัยทางการช่าง ก็ได้เรียนสนใจ เพราะมีวิชาการช่างให้เรียน เด็กที่มีนิสัยทางการเกษตร ก็ได้เรียนสนใจ เพราะมีวิชาเกษตรให้เรียน ฯลฯ ทุกอย่างถือว่าเท่าเทียม

และสำคัญเหมือนกัน มีโอกาสได้เรียนทั้งนั้น ในโรงเรียนมัธยมแบบเดิม มักจัดสอนแต่ทางวิชาการล้วนๆ อย่างเดียว เด็กที่มีนิสัยในทางวิชาการล้วนๆ ก็เรียนได้สนใจ และสอบไล่ได้ แต่เด็กที่ถนัดทางอื่น ไม่ได้เรียนสิ่งที่ตนถนัดเพราะไม่มีสอนขาดโอกาสไป ดังนั้น ก็ต้องกัดฟันเรียนวิชาการล้วนๆ นั้นเข้าไปตามที่มีอยู่ปรากฏว่าสอบไล่ต่อกันเสียโดยมาก ที่จริงเขาไม่ได้ “ตก” อะไรหรอก เพียงแต่ไม่มีวิชาที่เขาถนัดให้เรียน และ ไม่เปิดโอกาสในสิ่งที่เขาถนัดให้เขาเรียนเท่านั้นไปเปิดโอกาสทางวิชาการล้วนๆ อย่างเดียว ไม่เปิดโอกาสทางวิชาอื่นๆ บ้าง จึงเรียกว่า ไม่มีความเท่าเทียมกันในการเปิดโอกาสกล่าวคือไม่มี Equality of Opportunity

การศึกษาแผนใหม่ ยึดทฤษฎีที่ว่า ใครเหมาะทางไหนก็ให้เรียนทางนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วเด็กก็จะสอบไล่ได้มากขึ้น เพราะว่าเด็กได้เรียนสิ่งที่ตนถนัด ทุกคนได้รับโอกาสที่เหมาะสมเท่าเทียมกัน นับเป็นประชาธิปไตยในทางการศึกษา

ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนี้ ก็สืบเนื่องมาจากความคิดที่ว่า “บุคคลย่อมจะแตกต่างกันอยู่หลายประการ” นั้นเอง ครั้นเมื่อนำมาใช้ในวงการศึกษาเข้าแล้ว ก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้อย่างกว้างขวาง ลึกซึ้ง และน่านิยมยิ่งนักแต่ว่าที่จริงหลักการดังกล่าวนี้ก็เป็นของธรรมดา เราทราบกันอยู่ทั่วไปนานแล้ว ในพุทธศาสนาของเราผู้รู้ได้อธิบายไว้ว่าผู้ที่เข้าถึงพระพุทธรธรรม หรือ สำเร็จมรรคผลหลุดพ้นจากความทุกข์ไปได้นั้น ก็ฝึกฝนเล่าเรียนในทางที่ตนถนัด เช่นเดียวกัน มิได้ถูกบังคับให้ฝึกฝนในทางที่ตนไม่ถนัด หามิได้ กล่าวคือ บุคคลบางพวกถนัดทางใจก็หลุดพ้นจากความทุกข์ไปด้วยอำนาจการรวมกำลังใจ เรียกว่า พวกเจโตวิมุต แต่ก็มีบุคคลบางพวกที่ ถนัดทางปัญญา จึงหลุดพ้นจากความทุกข์ไปด้วยอำนาจการรวมกำลังปัญญา เรียกว่าพวก ปัญญาวิมุต ทั้งสองพวกนี้ เมื่อถึงที่สุดแล้ว เรียกเป็นพระอรหันต์ เสมอกันหมด แม้จะจำแนกประเภทตามความสามารถที่แตกต่างกันบ้างบางประการแต่ก็ไม่มี ความแตกต่างในระหว่างคุณสมบัติส่วนสำคัญคือความพ้นทุกข์ หรือ วิมุตติสุขโดยประการใดเลย

อันนี้ก็ตรงกับทฤษฎีที่ว่า ใครเหมาะทางไหน ก็ให้เรียนทางนั้น ทุกคนได้รับโอกาสที่เหมาะสมเท่าเทียมกันนับเป็นประชาธิปไตยในการที่จะหลุดพ้นทุกข์ได้อย่างดีเมื่อได้เรียนสำเร็จในทางที่ตนถนัดแล้ว ก็เป็นพระอรหันต์ด้วยกันทั้งนั้น

ในระดับเด็ก ๆ พวกมัธยมศึกษา ก็ควรจะเช่นเดียวกันใครหนัดทางวิชาการ ล้วน ๆ ก็ให้เรียนไป ใครหนัดทางช่าง ทางค้าขาย ทางเกษตร ฯลฯ ก็ให้เรียนไป เมื่อสำเร็จการเล่าเรียนแล้ว ก็แปลว่า สำเร็จชั้นมัธยมศึกษา (ม.ศ.๕) ด้วยกันทั้งนั้น เท่าเทียมกันทุกประการ

ที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเรียนหรือเนื้อหาของการเรียน ซึ่งจะต้องให้ตรงกับความถนัด หรือนิสัยของผู้เรียน ส่วนในแง่ของการสอนนั้น พระพุทธองค์เปรียบเทียบผู้เรียนประดุกดอกบัว ๔ เหล่า ผู้เรียนเหล่าแรกเปรียบได้กับดอกบัวที่ขึ้นพ้นผิวน้ำแล้ว กำลังจะเบ่งบานสวยงาม ย่อมเป็นการง่ายแก่การฝึกสอนและอบรม อีกพวกหนึ่งเปรียบดั่งดอกบัวที่โผล่ขึ้นมาถึงผิวน้ำปริ่มๆ อยู่แล้ว ย่อมอยู่ในขอบเขตที่จะสอนได้ไม่ยากนัก พวกที่สามได้แก่ดอกบัวที่ยังจมอยู่ในน้ำ ยากที่จะสอนได้สำเร็จ ส่วนพวกที่ ๔ นั้น ได้แก่ ดอกบัวที่ยังจมอยู่ในโคลนตมรังแต่จะเป็นเหยื่อของหมู่เต่าปลา ไม่อาจจะสอนได้เลย ในการสั่งสอนบุคคลที่แตกต่างกันนี้ พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีสอนที่แตกต่างกัน ซึ่งเป็นที่ทราบกันอยู่ทั่วไปแล้ว

ดังนั้น ปรัชญาประชาธิปไตยที่นำมาใช้ในการศึกษาแผนใหม่ข้อแรกนี้ เมื่อเทียบกับความรู้ทั่วไปในพุทธศาสนา ก็คล้ายคลึงกันอยู่มาก โดยเฉพาะในเรื่องการจัดเนื้อหาของวิชาที่จะเรียนให้ตรงกับความสามารถของผู้เรียน จึงยิ่งทำให้รู้สึกอยู่เสมอว่า หลักการในพุทธศาสนานี้ย่อมนำมาใช้ในการเปลี่ยนแปลงการศึกษาได้อย่างดีเยี่ยม

๒. ความคิดเรื่อง “การวางตัวเป็นประชาธิปไตยนั้นทำอย่างไร ?”

การศึกษาแผนใหม่เอเซียจะไปทางส่งเสริมให้นักเรียนได้วางตัวหรือดำรงตัวให้เป็นประชาธิปไตยอย่างยิ่งถึงกับได้ตกลงกันเพื่อกำหนดลักษณะของการเป็นประชาธิปไตยเอาไว้ให้นักเรียนได้ปฏิบัติ ๓ ประการ คือ:-

ก) **ต้องให้เกียรติ และเคารพแก่บุคคลทั้งปวง** (Respect for individuals) หมายถึง จะต้องให้เกียรติและเคารพทั้งทางกาย วาจา และใจ เช่น ในทางกายก็ให้แสดงความเคารพต่อกัน ในทางวาจา ก็ให้โอกาสแก่ผู้อื่นที่จะพูดจาและออกความคิดเห็นบ้าง ในทางใจ ก็ไม่คิดร้าย ไม่นิกลบลहुผู้ใด ฯลฯ ดังนั้นในห้องเรียนที่ถือหลักการอันนี้ จะเห็นว่าครูเปิดโอกาสให้นักเรียนได้ซักถาม

และออกความคิดเห็นอย่างมากมาย โดยที่ไม่มีน้ำใจนึกไปว่าเด็กจะมาไล่ ภูมิภาคครู ในทางกายและน้ำใจนั้นนักเรียนจะรักและเคารพครูเป็นอย่างยิ่ง ในทำนองเดียวกันครูก็จะเป็นห่วง และทะนุถนอมนักเรียนอย่างมากที่สุด และให้เกียรติแก่นักเรียนเสมอ

ถ้ารำลึกถึงทางพระพุทธศาสนาเรา หลักการให้เกียรติและเคารพกันนั้นก็ไม่น่าพิชิตหัวข้อที่เรียกกันว่า “คารวะธรรม”

ข) **ต้องให้ความร่วมมือ ร่วมแรง และแบ่งปันกัน** (Sharing, Co-operation, and Participation) หมายถึงว่า ทุกคนจะต้องช่วยกันเพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายที่ได้ร่วมกันตั้งไว้แล้วแต่ต้นมือ จะละเลย จะนิ่งดูตายปล่อยให้คนอื่นทำแต่ตัวไม่ทำ ย่อมไม่ได้ ผู้ใดคนใดทางใดก็ต้องให้ความร่วมมือในทางนั้นอย่างเต็มที่ ใครมีความรู้ในทางใดก็นำมาแบ่งปันให้ทราบทั่วกัน ไม่หวงวิชา ทั้งนี้ก็เพื่อความเจริญของส่วนรวม ในห้องเรียนที่ถือหลักการอันนี้จะเห็นว่ามันนักเรียนจะประชุมกัน ช่วยกันทำงานเป็นหมู่ มีการคัดเลือก ผู้เป็นประธาน และผู้เป็นกรรมการต่างๆ ฯลฯ

ในทางพุทธศาสนา หลักการร่วมมือร่วมแรงกันนี้ก็เห็นจะไม่พ้นหัวข้อที่เรียกว่า “สามัคคีธรรม”

ค) **ยึดถือปัญญา หรือ วิธีการแห่งปัญญา ในการดำเนินสิ่งทั้งปวง** (Faith in the Method of Intelligence) หมายความว่า ให้ถือปัญญาเป็นใหญ่ ไม่ให้ถือชาติ ยศ ตระกูล อารมณ์ ความหลง ฯลฯ เป็นเครื่องมาตัดสิน หรือ ชี้ขาดในสิ่งใดๆ อย่าพึ่งเชื่ออะไรง่ายๆ ต้องทดลองเสียก่อน ต้องพิสูจน์เสียก่อน ในห้องเรียนที่ถือหลักการอันนี้ จะเห็นว่ามันนักเรียนจะต้องใช้วิจารณ์ญาณอยู่บ่อยๆ มีการค้นคว้า มีการอ่านอย่างกว้างขวาง มีการสำรวจ มีการวิเคราะห์ข้อมูลหลายประการ ตลอดจนมีการทดลองและพิสูจน์กันในห้องทดลองชนิดต่างๆ ด้วย

ในทางพุทธศาสนา รู้สึกว่าหลักอันนี้มาตรงกับที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในกาลามสูตร (Kalama Sutta) เป็นอย่างที่สุด อย่างน่าอัศจรรย์ใจ กล่าวคือในกาลามสูตร พระองค์ตรัสห้าม มิให้เชื่อง่ายๆ มิให้เชื่อผู้ใดทั้งสิ้น เช่น มิให้เชื่อคำสือ มิให้เชื่อตำรา มิให้เชื่อเขาบอก มิให้เชื่อแม้แต่พระองค์เอง แต่ต้องให้ไตร่ตรองดูด้วยปัญญาเสียก่อนจึงจะเชื่อได้ อันนี้เองที่ทำให้พุทธศาสนาเด่นยิ่งยากที่จะมีอย่างอื่นมาเสมอเหมือน คือให้ใช้ “ปัญญาธรรม”

เมื่อการศึกษาแผนใหม่ นำเอาหลักแห่งปัญญามาใช้จึงรู้สึกเป็นที่
น่านิยม ช่างมาตรงกับที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ครั้งกระโน้นอย่างน่าพิศวง

หลักการทั้งสามประการเพื่อวางตัวให้ประชาธิปไตยนี้เขาได้ถือกัน
เคร่งมากในโรงเรียนหรือในวงการศึกษาแผนใหม่ตามที่เห็นกันอยู่แล้วโดยมาก ใน
ต่างประเทศซึ่งจัดทำเรื่องการศึกษาแผนใหม่อย่างเป็นปึกแผ่น ยิ่งจะเห็นการ
ปฏิบัติในหลักทั้งสามนี้ได้อย่างง่ายดายและชัดเจนยิ่งเพราะถึงกับเอาวิธีการแห่ง
ปัญญานี้มาใช้เป็นวิธีสอนเสียด้วยซ้ำไป (ดูในหัวข้อที่ ๔ ประกอบด้วย)

๓. ความคิดเรื่อง “ความมุ่งหมายของการศึกษาในสังคมประชาธิปไตย”

ปรัชญาประชาธิปไตย เห็นว่า บุคคลทุกคนในสังคมหรือในประเทศ
ประชาธิปไตยนั้นเป็นของมีค่าสูง จึงจะต้องเป็นคนที่มีความรู้ความสามารถตาม
อัธภาพทั้งสิ้น เพื่อว่าจะได้ไปร่วมมือ ร่วมแรง และช่วยเหลือ สังคมกับเขาได้
อนึ่ง ความรู้ความสามารถที่ว่านี้ก็ต้องกำหนด แนวทาง (Way) ให้เหมาะสม ไม่ใช่
รู้และสามารถไปในทางที่ไม่ดี แนวทางที่วางนี้ให้ถือเป็นความมุ่งหมายพื้นฐาน
(Basic Objectives) ของการศึกษาแผนใหม่ด้วย ดังที่ปรากฏอยู่ในตำราวิชาการ
ศึกษาโดยทั่วๆ ไปแล้วคือ:-

ก. ทุกคนต้องมีความรู้สามัญเป็นพื้นฐาน เป็นคนรอบรู้ มีความคิด
และมีพละทานามัยดี (ที่เรียกว่า Self – Realization)

ข. ทุกคนต้องมีความรู้ความสามารถในทางมนุษยสัมพันธ์ มีศีลธรรม
เคารพผู้อื่น และเป็นมิตรกับคนทั้งปวง (Human Relationship)

ค. ทุกคนต้องมีสมรรถภาพในทางเศรษฐกิจประกอบอาชีพได้ดี และ
ช่วยประกอบการงานที่เป็นประโยชน์แก่สังคม (Economic Efficiency)

ง. ทุกคนต้องมีความรู้ความสามารถที่จะเป็นพลเมืองดี รู้จักสิทธิ
และหน้าที่ของการเป็นพลเมือง ปฏิบัติตามกฎหมาย เข้าใจในเรื่องความยุติธรรม
ในสังคม (Civic Responsibility)

แนวทาง (Way) ทั้งสี่ซึ่งเป็นความมุ่งหมายของการศึกษาแผนใหม่นี้ ก็นับ
ว่าสั้นๆ น่ารับฟัง ถ้านักเรียนได้มีคุณสมบัติความรู้ความสามารถดังที่ระบุไว้ทั้ง ๔
ข้อใหญ่ๆ ข้างบนนั้นแล้ว ก็คงจะเป็นประโยชน์แก่สังคมและประเทศบ้านเมืองอยู่
ไม่น้อย ความรู้ก็มี ประกอบอาชีพก็ได้ และมีศีลธรรมด้วย น่านิยมยิ่งนัก

แต่สำหรับในพุทธศาสนาของเรานั้น ได้มีแนวทาง (มรรค หรือ Way) ที่ยิ่งใหญ่อยู่แล้ว คือที่เรียกว่า “มรรคมืองค์แปด” คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมากัมมันตะ สัมมาวาจา สัมมาวายามะ สัมมาอาชีวะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ จะเห็นว่า แนวทางทั้ง ๔ ข้อ ของการศึกษาแผนใหม่นั้นเป็นเพียงส่วนน้อยของ “มรรคมืองค์แปด” เท่านั้นเอง ดังนั้น ถ้านำเอา “มรรคมืองค์แปด” ไปพิจารณาใช้เป็นความมุ่งหมายของการศึกษา ตามความเหมาะสมแล้ว ก็น่าจะเป็นผลอย่างยิงที่เดียว

อนึ่ง มีข้อน่าคิดเพิ่มเติมอีกข้อหนึ่งเกี่ยวกับความมุ่งหมายของการศึกษาแผนใหม่ คือ นักการศึกษามักจะกล่าวว่า การศึกษาแผนใหม่มุ่งหมายให้เด็กได้เจริญงอกงาม (grow) ขึ้นในทางกาย (Physical Growth), ทางปัญญา (Intellectual Growth), ทางเศรษฐกิจ - มนุษยสัมพันธ์ - การเป็นพลเมืองดี และทางอื่นๆ อีกอันเป็นสิ่งสำคัญของสังคม (Social Growth), และทางอารมณ์ (Emotional Growth) รวม ๔ ประการ

สิ่งที่น่าพิจารณาในที่นี้ก็คือ การงอกงามในทางอารมณ์ ซึ่งฟังดูครั้งแรกก็อาจจะไม่เข้าใจและรู้สึกว่าจะไม่จำเป็นเอาเามากกล่าวเลย แต่ความหมายที่แท้จริงของการงอกงามในทางอารมณ์นั้น ก็คือ การดูแลให้อารมณ์ของแต่ละคนได้เจริญงอกงามไปในทางที่ดี ไม่ให้มีอารมณ์ร้ายทั้งปวงงอกขึ้นมาปะปน

ในทางพุทธศาสนาเราก็เข้าใจกันอยู่ทั่วไปว่า สิ่งที่ร้ายแรงไม่พึงประสงค์ ยิงนั้นก็คือ ความโลภ ความโกรธ และ ความหลง หรือที่รวมเรียกว่า “อกุศลมูล” โลก โกรธ และหลง นี้น่าที่จริงก็คืออารมณ์ (Emotion) นั้นเอง อารมณ์ร้ายทั้งสามนี้เป็นสิ่งที่จะต้องกำจัดเสียให้เหลือน้อยที่สุด หรือหมดไปเลยถ้าทำได้ ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่เหลือเกิน

นักการศึกษาแผนใหม่ก็มองเห็นคล้ายๆ กันนี้ และถือว่าอารมณ์เป็นเรื่องสำคัญยิง จะต้องกล่อมเกลาคฝึกฝนให้งอกงามในทางที่ดีเท่านั้น คือให้ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ดังนั้นจึงได้ระบุนิวัดจัดแจงว่า จะต้องส่งเสริมเรื่อง Emotional Growth

จะเห็นได้ว่าในกรณีที่กล่าวมานี้ เมื่อเอาหัวข้อธรรมะในพุทธศาสนามาชี้แล้ว ยิงทำให้เราเข้าใจในเรื่องการศึกษาแผนใหม่แจ่มแจ้งยิงขึ้น เพราะเป็นสิ่งที่กล่าวไว้แล้วทั้งนั้นในพุทธศาสนา

๔. ความคิดเรื่อง “เอาวิธีการแห่งปัญญามาใช้เป็นวิธีสอนในโรงเรียน”

การศึกษาแผนใหม่ นอกจากจะมีแนวทางหรือเนื้อหา (Content) อย่างใหม่คือแนวทางทั้ง ๔ ดังกล่าวข้างบนนั้นแล้ว ยังมีวิธีการ (Method) ที่ใหม่อีกด้วย กล่าวคือ ได้นำเอาขั้น (Step) ต่างๆ ของวิธีการแห่งปัญญามาใช้เป็นขั้นของวิธีสอน ซึ่งทำให้เกิดการตื่นตัว ไหวตัว และเปลี่ยนแปลงในวิธีสอนในโรงเรียนอยู่อย่างแพร่หลาย ชั้นต่างๆ ของวิธีการแห่งปัญญานั้น อย่างย่อๆ มีดังนี้:-

- ก. การกำหนดปัญหา (Location of Problem)
- ข. การตั้งสมมุติฐาน (Setting up of Hypothesis)
- ค. การทดลองและเก็บข้อมูล (Experimenting and Gathering of data)
- ง. การวิเคราะห์ข้อมูล (Analysis of data)
- จ. การสรุปผล (Conclusion)

การนำเอาขั้นของวิธีการแห่งปัญญา (หรือวิธีการแก้ปัญหา=Problem Solving Method) มาใช้แทนของเดิมคือแทนวิธีการสอนตามขั้นทั้ง ๕ ของ แอร์บาท (The Herbartian Five Formal Steps) นั้น ได้ทำให้การสอนได้ก้าวหน้าต่อไป และทำให้เกิดความตื่นตัวกันมากในวงการศึกษา ในครั้งนั้น

เมื่อมาพิจารณาดูในพุทธศาสนา ก็มองเห็นว่าขั้นย่อๆ ทั้ง ๕ ของวิธีการแห่งปัญญานี้ อนุโลมได้ตรงกับขั้นทั้ง ๔ ของอริยสัจของเราอย่างน่าประหลาดของใหม่ๆ ที่นำมาใช้ในการศึกษาแผนใหม่นั้น เมื่อมาลองเปรียบเทียบกับพุทธศาสนาแล้ว จะเห็นว่า ไม่มีอะไรใหม่เลย อาจใหม่ในตะวันตก แต่ในตะวันออกเรามีอยู่แล้วทั้งสิ้น เพียงแต่ไม่นำมาใช้ในวงการศึกษาเท่านั้น

ที่ว่าขั้นของวิธีการแห่งปัญญา (Method of Intelligence หรืออีกนัยหนึ่ง Scientific Method) ตรงหรือคล้ายคลึงโดยอนุโลมกับขั้นของอริยสัจ ๔ นั้น ได้อธิบายไว้อย่างละเอียดแล้วในบทความเรื่อง “วิธีสอนตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจ” จึงไม่ขอกล่าว ณ ที่นี้อีก แต่ขอเขียนย่อๆ ไว้เพื่อเตือนความจำว่าอาจอนุโลมได้ดังนี้

ชั้นของอริยสัจ	ชั้นของวิธีการแห่งปัญญา
๑. ขั้นทุกข์	๑. ปัญหา (Problem)
๒. ขั้นสมุทัย	๒. สมมุติฐาน (Hypothesis)
๓. ขั้นนิโรธ	๓. ทดลองจนได้ผล (Experimenting)
๔. ขั้นมรรค	๔. วิเคราะห์ข้อมูล (Analysis of data) ๕. สรุปผล (Conclusion) } อารวมเป็นหัวข้อเดียวกัน

บัดนี้ได้กล่าวถึงความสำคัญ บางประการในปรัชญาประชาธิปไตย ซึ่งได้นำมาใช้ในการศึกษาแผนใหม่ จบลงแล้ว เป็นที่น่าสนใจว่าหัวข้อสำคัญๆ ในปรัชญาประชาธิปไตยเหล่านั้น ได้มีกล่าวไว้แล้วในพุทธศาสนาทั้งสิ้น และอาจจะมีสิ่งที่ไม่เท่าที่กล่าวไว้ในพุทธศาสนาเสียด้วยซ้ำไป แต่ก็ได้มีบทบาทเป็นอันมากในการที่ทำให้วิธีการของการศึกษาได้เปลี่ยนแปลงไปในประเทศตะวันตกหลายประเทศ ดังนั้นเป็นการสมควรที่ผู้สนใจในการศึกษาทั้งปวง จะได้ศึกษานำเอาหลักสำคัญๆ ในพุทธปรัชญามาใช้ในการเปลี่ยนแปลงการศึกษาดูบ้าง

๓. ข้อสรุปจากการเปรียบเทียบ

๑. จากการพิจารณาตุลากรฐานทางวิชาปรัชญา และรากฐานทางวิชาจิตวิทยาของ “การศึกษาแผนใหม่” แล้วก็ทำให้เรามั่นใจยิ่งขึ้นว่า การศึกษาที่ดีนั้น จำจะต้องมีรากฐาน ไม่ใช่ทำไปโดยปราศจากหลักวิชาการ และจะต้องสามารถชี้ได้ด้วยว่าตั้งอยู่บนรากฐานอะไรบ้าง

๒. สำหรับ “การศึกษาแผนใหม่” นั้น ถึงแม้จะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในประเทศตะวันตก แต่เนื่องจากบังเอิญมีรากฐานใกล้เคียงเข้ามาทางพุทธศาสนา มาก ก็ให้นำมาพิจารณาดูบ้างในหมู่ประเทศตะวันออก โดยเฉพาะในประเทศที่นับถือพุทธศาสนา อย่างไรก็ดี โรงเรียนบางแห่งในประเทศตะวันตกนั้นเองบางทีได้นำเอา “การศึกษาแผนใหม่” นี้ไปดัดแปลงและพลิกแพลงมากเกินไป จนผิดจากรากฐานเดิมไปมาก ซึ่งในกรณีเช่นนั้น ก็จำเป็นต้องระมัดระวัง เพราะคงจะห่างออกไปจากแนวทางของพุทธศาสนา

๓. ในประเทศไทยเรา เราจะใช้รากฐานอะไรสำหรับการศึกษาในยุคที่กำลังพัฒนาบ้านเมืองอยู่อย่างรวดเร็วนี ? วิชาจิตวิทยาที่นับว่าเป็นของไทยเรา

เอง เราก็ไม่มี ลัทธิปรัชญาที่เป็นของไทยเราเอง เราก็ไม่มีเหมือนกัน เรามีอยู่แต่ พุทธศาสนาอย่างเดียวนั้น อื่นๆ หลักวิชาในพุทธศาสนานั้น ที่เป็นจิตวิทยาก็มี อยู่ และที่เป็นปรัชญาก็มีอยู่ ดังนั้นจึงน่าจะพูดได้ว่า การศึกษาของไทยควรจะได้ ยึดพุทธศาสนาเป็นรากฐาน โดยนำเอาหลักจิตวิทยาและหลักปรัชญาที่มีอยู่ใน พุทธศาสนานั้น มาพิจารณาปรับปรุงใช้ให้เหมาะสม และให้อยู่ในขอบเขต หรือ ระดับ ที่จะเป็นไปได้ในวงของการศึกษา ถ้านักการศึกษาจากประเทศตะวันตกมา ถามเราว่า การศึกษาในประเทศไทยนี้ อิงปรัชญาอะไร ? เราก็พอจะตอบได้ทันที ว่า อิงพุทธปรัชญา (Buddhist Philosophy) ถ้าเราตอบว่าอิงลัทธิปรัชญา Idealism หรือ Realism หรือ Pragmatism หรือ Experimentalism หรือ แม้แต่ Democratic Philosophy หรืออะไรทำนองนี้แล้วเขาก็คงจะยิ้มๆ อยู่เป็น แน่ เพราะเป็นลัทธิปรัชญาของฝ่ายตะวันตกเขาทั้งสิ้น ดูช่างไม่มีอะไรเป็นของ ไทยเองเสียเลย ถ้าเราไม่เฟ้นเอาหลักบางประการในพุทธศาสนามาเป็นรากฐาน แล้ว ก็ยังมองไม่เห็นว่าจะไปเอาอะไรมาเป็นรากฐานของการศึกษาได้ในเมือง ไทยเรา

๔. ถ้าเพื่อจะเอาหลักสำคัญ จากพุทธศาสนาเป็นรากฐานทางการ ศึกษาแล้ว พุทธสันๆ ก็จะได้ดังนี้:-

ก. ในฝ่ายเนื้อหา (Content) ของการศึกษา อาจปรับเอาได้จาก “มรรคมืองค์แปด”

ข. ในฝ่ายวิธีการ (Method) ของการศึกษา อาจปรับเอาได้จากขั้น หรือวิธีการของ “อริยสัจสี่”

ค. ในแง่ของจิตวิทยาแห่งการเรียนรู้ (Psychology of Learning) อาจปรับเอาได้จากความคิดเรื่อง “ญาณ” ในระดับต่างๆ (ระดับสูงสุดของญาณก็คือ “ทศพลญาณ” ของพระพุทธองค์)

คงจะมีหัวข้อธรรมะที่สำคัญอื่นๆ อีกมากที่จะต้องนำเอามาพิจารณาปรับ ใช้ในวงการศึกษา ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องถามผู้รู้ทางพุทธศาสนาและจะต้องศึกษา กันอีก เพื่อจัดทำให้เป็นปึกแผ่นขึ้นจนอาจกล่าวได้อย่างเต็มปากว่าการศึกษาของ เราตั้งอยู่บนรากฐานพุทธปรัชญา ผู้ที่เล่าเรียนวิชาปรัชญาการศึกษา (Philosophy of Education) มา น่าจะต้องรับหน้าที่นี้ไปจัดทำ

๕. ในพุทธศาสนา ท่านผู้รู้จะชี้ให้เราทราบเสมอว่าเรื่อง “ระดับ” (Level) นั้นเป็นเรื่องที่สำคัญ จำเป็นจะต้องเข้าใจให้ดี เช่น ท่านมักจะเตือนเร่ว่าของอย่างนี้อยู่ในระดับโลกียะ (mundane) แต่ของที่สูงขึ้นไปกว่านั้น อยู่ในระดับโลกุตระ (Super-Mundane) แล้วแต่เราจะปฏิบัติได้ถึงระดับใด เป็นต้น หรือบางครั้งท่านก็เตือนเร่ว่า “การรักษาศีลธรรมนั้น ย่อมอยู่ใน ระดับ ที่ให้เกิดความร่มเย็นได้ในหมู่มนุษย์ หรือในสังคมของมนุษย์ ส่วนสัจธรรมนั้นย่อมอยู่ใน ระดับ ที่ทำให้มนุษย์หลุดพ้นไป เป็นเรื่องของมนุษย์แต่ละคน ไม่ใช่เรื่องของสังคมทั่วไป เป็นคนละระดับกัน เป็นต้น ดังนั้น ในการดำเนินการศึกษาเพื่อเยาวชนของชาติ โดยจะใช้พุทธปรัชญาเป็นรากฐานนั้น ก็จะต้องคำนึงถึงเรื่อง “ระดับ” นี้ด้วย เราคงไม่อาจเอาระดับ “เพื่อการหลุดพ้น” มาใช้กับเยาวชนเป็นแน่ แต่คงจะมุ่งเอาเพียงระดับ “เพื่อให้อยู่ได้ในสังคมเป็นอย่างดี” มาใช้

ในท้ายที่สุดนี้ ขอย้ำว่า การศึกษาแผนใหม่ ถ้าจะเกิดขึ้นในเมืองไทย ก็คงจะเป็นการศึกษาที่มีรากฐานเกี่ยวพันอยู่กับพุทธศาสนานั่นเอง ทั้งนี้ก็เพราะว่านอกเหนือไปจากจิตวิทยา และปรัชญาที่พบในพุทธศาสนาแล้ว ไทยเราก็มิได้มีจิตวิทยาและปรัชญาอย่างอื่นอีกที่เป็นของไทยเราเอง หรือที่ฝังลึกอยู่ในวัฒนธรรมของไทยเราอย่างแน่นแฟ้น

ส่วนการศึกษาแผนใหม่ จากประเทศตะวันตกที่แพร่เข้ามาในประเทศไทย เราขณะนี้ก็ย่อมจะเป็นเรื่องเตือนให้เรารีบจัดทำการศึกษาแผนใหม่ของเราเสียเอง เพราะใกล้เคียงกันอยู่มากแล้ว

พุทธศาสนาและความต้องการ ปรัชญาการศึกษาในประเทศไทย

พุทธศาสนาได้มาถึงแผ่นดินที่รู้จักกันดีว่าประเทศไทย คงเป็นระหว่างสมัยเมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย ได้ส่งพระศาสนทูตไปสู่ประเทศตะวันออก เพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาเถรวาท ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่าพระศาสนทูตสองรูปได้มาถึงหมู่บ้านเล็กๆ แห่งหนึ่ง ซึ่งเดี๋ยวนี้คือเมืองนครปฐมอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๖๐ ไมล์ และพุทธศาสนาได้เริ่มฝังรากในประเทศนี้ตั้งแต่นั้นมา

ประมาณปี ค.ศ.๑๓๕๗ (พ.ศ.๑๙๐๐) พระมหากษัตริย์ไทยแห่งราชวงศ์สุโขทัย ได้ทรงขอพระศาสนทูตอีกรูปหนึ่งจากประเทศลังกาดินแดนที่พุทธศาสนา กำลังรุ่งเรืองขณะนั้น ซึ่งทำให้พุทธศาสนาเถรวาทในประเทศไทยแข็งแกร่งขึ้นอีก เมื่อพระมหากษัตริย์ได้ทรงผนวชด้วยพระองค์เอง พระพุทธศาสนาซึ่งเป็นปีกแผ่นและกลายเป็นศาสนาประจำชาติ

ทุกวันนี้พระพุทธานุภาพกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของประชาชน ส่วนในสาขาการศึกษานั้น หลักสูตรวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนประถมและมัธยมศึกษา มีคำสั่งสอนและข้อปฏิบัติที่คัดสรรมาจากคำสอนของพระองค์ ซึ่งนำเสนอในลำดับที่จัดเรียงไว้อย่างดี ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าหลักสูตรได้ปลูกฝังค่านิยม ศีลธรรม สำหรับเด็กและเยาวชนไทยตั้งแต่ระยะเริ่มต้นของการเล่าเรียนหนังสือทีเดียว

ส่วนในอีกแง่มุมหนึ่ง ตามประเพณีนั้นเยาวชนไทยต้องบวชเป็นเวลาอย่างน้อยสามเดือนเพื่อให้เป็นผู้บรรลุนิติภาวะ พิธีพุทธศาสนามีการเน้นเป็นพิเศษในงานสมาคมสำคัญๆ ของชีวิต ชาวไทย เช่น พิธีการแต่งงาน พิธีมาบปกิจ งานปีใหม่

และรัฐพิธีต่างๆ ฯลฯ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ พระพุทธศาสนาผูกพันอย่างลึกซึ้งกับชีวิตทั่วไปของประชาชนชาวไทย นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังเป็นศาสนาหรือปรัชญาที่สำคัญเพียงอย่างเดียวในประเทศไทย ไม่เหมือนกับโลกตะวันตกที่ซึ่งปรัชญาและจิตวิทยาต่างๆ มีมากมาย ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเท่านั้นที่เป็นที่พึ่ง ซึ่งอาจทำให้ได้มาซึ่งแนวคิดในเชิงปรัชญาและหลักจิตวิทยาแบบพื้นบ้าน

อย่างไรก็ดีต้องเน้นไว้ตั้งแต่เริ่มต้นก่อนว่า มีแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนา มากกว่าหนึ่งลัทธิเหมือนกัน อย่างน้อยที่พอกกล่าวได้ทันทีในที่นี้มีอยู่สองลัทธิใหญ่ๆ คือ พุทธศาสนาเถรวาท และพุทธศาสนาเถรวาท ในประเทศไทย พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นศาสนาประจำชาติ ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่เอ่ย คำพุทธศาสนา จึงหมายถึงพระพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้น

ในโลกตะวันตก โดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา แนวปฏิบัติทั่วไปสำหรับปรัชญาการศึกษาจึงออกมาจากระบบความคิดในเชิงปรัชญาต่างๆ เช่น จิตนิยม สัจนิยม และปฏิบัตินิยม จิตวิทยาที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ยังจำเป็นต้องนำมาสนับสนุนทฤษฎีการศึกษาที่เพิ่งเกิดขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น ระบบการศึกษาถ้าจะให้มีประสิทธิภาพผลต้องอาศัยพื้นฐานทางสังคมวิทยาและประวัติศาสตร์ และนอกจากนี้ เนื่องจากการใช้เครื่องจักรกลและเครื่องมือสมัยใหม่ในการปฏิบัติทางการศึกษา มีเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว นักการศึกษาในโลกตะวันตกจำนวนมากจึงคิดว่าพื้นฐานทางวิทยาการหรือทางเทคโนโลยีในการศึกษากำลังมีความสำคัญเช่นเดียวกัน

ลองหันมาดูประเทศไทยบ้าง ปรากฏว่ายังไม่มีปรัชญาการศึกษาปรากฏให้เห็นเลย นักบริหารและนักการศึกษาจึงอาศัยการฝึกอบรมที่ได้รับมาจากโลกตะวันตก เพื่อแนะแนวทางการศึกษาและปรัชญาเป็นส่วนใหญ่ ในปัจจุบันนี้ การศึกษาของประเทศไทยก้าวหน้ามาถึงจุดที่ปรัชญาการศึกษาที่โดดเด่น จำเป็นต้องมีได้แล้วเพื่อฟื้นฟูและวิวัฒนาการระบบการศึกษาที่มีส่วนช่วยความก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจ สังคม และศีลธรรมของประเทศอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น คำถามต่างๆ เช่น “มัธยมศึกษาคควรมีหลายรูปแบบหรือไม่?” และ “ใครควรเข้ามหาวิทยาลัย?” หรือ “อะไรคือความต้องการของเยาวชนในประเทศไทยปัจจุบัน?” เสียงเรียกร้องว่า ปรัชญาการศึกษาที่เฉพาะเจาะจงต้องมีการพัฒนาขึ้นมาเพื่อช่วยชี้แนวทางหรือให้แนวทางเพื่อการปฏิบัติต่อไปให้จงได้

เมื่อมีพระพุทธรูปศาสนาซึ่งฝังรากลึกในทุกช่วงชีวิต จึงเป็นเรื่องธรรมดาเหลือเกินที่นักการศึกษาต้องนำพุทธปรัชญามาพิจารณาเป็นอันดับแรก เพื่อค้นหาองค์ประกอบที่อาจนำมาหลอมรวมประกอบขึ้นเป็นปรัชญาการศึกษาที่นำไปปฏิบัติได้ถ้าไม่ต้องการพึ่งพาปรัชญาการศึกษาของโลกตะวันตกโดยสิ้นเชิง ถ้าจิตใจที่ยิ่งใหญ่คิดได้ในแนวคิดเดียวกันนี้เป็นจริงแล้ว การเสาะหาแนวคิดทางการศึกษาตามหลักพระพุทธรูปศาสนาซึ่งไม่ต่างจากของโลกตะวันตกมากนักคงเป็นไปได้

ดังนั้นจึงเห็นสมควรมีการตรวจสอบและแปลความหมายหลักและข้อปฏิบัติพื้นฐานต่างๆ ที่มีอยู่ในพระพุทธรูปศาสนาทุกวันนี้ออกมาเป็นศัพท์การศึกษา ณ บัดนี้

พระพุทธศาสนากับพุทธปรัชญาการศึกษา

จากพระพุทธประวัติที่ได้กล่าวไปแล้วในบทก่อนนั้น อาจเห็นได้ว่าองค์ประกอบของวิธีการคิดทบทวนหรือวิธีการแก้ปัญหาที่มีการสะท้อนให้เห็นในนั้นเป็นที่น่าอัศจรรย์ที่ประวัติของศาสนาเก่าแก่ หรือความคิดในด้านจริยธรรมนำเสนอเป็นขั้นตอนของวิธีการคิดสมัยใหม่ได้ การนำเสนอในวิธีการดังกล่าวอาจไม่ตรงประเด็นนัก แต่ที่จริงแล้ว เมื่อนำมาเสนอได้เช่นนั้นนับว่าเป็นเรื่องน่าทึ่งอยู่แล้ว

เพื่อเป็นการย้ำขอให้เรามองดูที่ประวัติอย่างย่อมากอีกครั้งหนึ่งในระหว่างที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงอยู่ในวัยหนุ่ม ในฐานะทรงเป็นพระโอรสของกษัตริย์ซึ่งทรงอาศัยอยู่ในความฟุ้งเพื่อสะดวกสบายนั้น พระพุทธองค์ทรงไม่สบายพระทัยกับความทรามานและความทุกข์ของมนุษย์ที่พระองค์ ทรงทอดพระเนตรเห็นรอบพระองค์ ที่จริงแล้วพระองค์ทรงยอมรับว่ามันเป็นปัญหาที่ต้องจัดการ พระองค์ได้ทรงคิดว่าคนเราต้องมีอิสรภาพจากข้อผูกมัดนี้

ดังนั้นเพื่อเป็นการพยายามจัดการกับเรื่องนี้อย่างจริงจัง พระองค์ได้เสด็จหนีออกจากพระราชวัง และทรงใช้ชีวิตแบบพระฤๅษีที่ไร้เคหสถาน ทรงท่องเที่ยวไปหาพระอาจารย์คนแล้วคนเล่า เพื่อค้นหาความรู้ที่อาจแก้ปัญหาของพระองค์ได้ ดังนั้น การทดลองอันยิ่งใหญ่ของพระองค์จึงได้เริ่มต้นขึ้น

เมื่อทรงพบว่าคำสั่งสอนและข้อปฏิบัติของพระอาจารย์ในสมัยนั้นคงสอดคล้องกับพระประสงค์ของพระองค์ แต่ไม่สามารถทำให้คนหลุดพ้นไปจากความโกรธ ความลุ่มหลง ความมั่งร้าย ความเสียใจ ฯลฯ ซึ่งกล่าวอีกนัยหนึ่งคือความทุกข์ พระองค์จึงทรงตัดสินใจแก้ปัญหาด้วยพระองค์เอง และทรงคิดด้วยพระองค์เอง ที่จริงแล้วเป้าหมายของพระองค์คือ การค้นหาอิสรภาพที่สมบูรณ์สำหรับความทุกข์ ซึ่งพระองค์ทรงหมายถึง “ชีวิตที่ดี” หรือ “นิพพาน”

ดังนั้น ต่อมาเราพบว่าพระองค์ทรงตรัสถึงสมมติฐานเบื้องต้นหลาย

ประการ เช่น “กฎแห่งกรรม” “โซ่แห่งเหตุผล” และ “ไตรลักษณ์แห่งชีวิต” ต่อมาพระองค์ทรงตั้งสมมติฐานว่า เมื่อวิญญูสงสารหรือวิญญูจักรแห่งความชั่วร้ายของชีวิต หรือ “โซ่แห่งเหตุผล” ถูกตัดขาดหรือดับไปแล้ว คนเราย่อมมีอิสรภาพจากความทุกข์ทรมานไปได้ เป้าหมายในการต่อสู้ของพระองค์เกี่ยวกับโซ่นี้คือ ห่วงหรือเงื่อนโซ่ที่เรียกว่า “ตัณหา” (ความอยากหรือความหลง หรือความโลภ) ซึ่งพระองค์ทรงมองว่าเป็นสาเหตุของความทุกข์ทรมานทั้งหมด

เราไม่ทราบแน่นอนว่ากลวิธีอะไรที่พระองค์ทรงเสนอให้ใช้ในสมมติฐานนั้น เรามีเพียงเรื่องราวหรือคำกล่าวถึงขั้นการทำสมาธิหรือการบำเพ็ญเพียรอันสูงส่งในการระงับกิจกรรมต่างๆ ของประสาทสัมผัสทั้งห้าเหลือไว้เพียงการคิดหรือสติปัญญาให้ทำงานตามลำพัง พระองค์ทรงประสบความสำเร็จในการดับความลุ่มหลง ความอยาก ความโกรธ และความหลง หรือความโง่เขลา และผลของการกระทำนี้ พระองค์ทรงบรรลุการรู้แจ้ง (ญาณ) ซึ่งเป็นความรู้ในการขจัด **ความโลภ ความโกรธ และความโง่เขลา** หรืออาจกล่าวได้ว่า ทรงได้รับความรู้ในการตัด “โซ่แห่งเหตุผล”

เราต้องไม่ลืมว่า ก่อนที่คนเราจะสามารถฝึกใช้ความพยายาม ทางจิตในระดับสูงตามวิธีที่อธิบายไว้ เราต้องมีใจบริสุทธิ์เสียก่อน หมายความว่า เราต้องถือปฏิบัติกฎและวินัยของสงฆ์ทั้งหมดได้สำเร็จแล้ว ดังนั้น จึงเป็นไปได้ที่จะคาดหวังว่าคนธรรมดา ซึ่งมีชีวิตที่มีใจไม่บริสุทธิ์และหมกมุ่นอยู่ในกามคุณจะทำสมาธิในระดับสูงได้สำเร็จ

ดังนั้น พระพุทธองค์ทรงตัด “โซ่แห่งเหตุผล” โดยการทำลาย “ตัณหา” หรือความอยากทุกรูปแบบของพระองค์ และมีอิสรภาพจากความทุกข์ที่พระองค์ได้ทรงตั้งพระทัยไว้ สำหรับพระองค์เอง ทรงคิดว่า “ชีวิตที่ดี” คือ อิสรภาพจากความโลภ ความโกรธ และความหลง ซึ่งแน่นอนย่อมหมายถึงอิสรภาพจากความทุกข์ คำว่า “นิพพาน” ใช้อธิบายอิสรภาพหรือชีวิตที่ดีประเภทนี้เหมือนกัน

เพื่อเป็นการสรุปการทดลองอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ดังกล่าวนี้ พระองค์ได้ทรงกำหนดให้ **มรรคอันมีองค์แปด** เป็นหนทางที่ค่งนำคนเราไปสู่อิสรภาพจากความทุกข์ ซึ่งประกอบด้วยสามหมวด คือ (1) **กฎศีลธรรม** (ศีล) เพื่อการทำใจให้บริสุทธิ์ (2) **ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการทำใจให้สงบ** (สมาธิ) เพื่อการเข้าถึง (สิ่งที่ตั้ง)

เป้าหมาย (ไว้) และ (3) ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับภูมิปัญญา (ปัญญา) หรือ การรู้แจ้ง (ญาณ) ซึ่งอาจได้รับเป็นผลเนื่องมาจากการยึดมั่นในกฎศีลธรรมและการฝึกทำให้สงบ (ทำสมาธิ) ภูมิปัญญา หรือการรู้แจ้งดังกล่าวนี้ ปลดปล่อยคนให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหมวดที่เป็นด้านศีลธรรมของมรรคนั้น พระองค์ได้ทรงบัญญัติกฎศีลธรรม (ศีล) อันยิ่งใหญ่ และค่านิยมทางจริยธรรม (ธรรมะ) สำหรับพระภิกษุสงฆ์และฆราวาสด้วย เพื่อให้เหมาะสมกับการปฏิบัติในระดับต่างกัน

สำหรับผู้ที่ตั้งใจบรรลุ “ชีวิตที่ดี” ในระดับเหนือธรรมดาโลกหรือระดับโลกุตระ เขาเหล่านั้นต้องละทิ้งความสุขทางโลกโดยสิ้นเชิง เพื่ออุทิศตนเป็นพระภิกษุสงฆ์ และพยายามปฏิบัติตามรอยพระพุทธรองค์ สำหรับผู้ที่ประสงค์จะนำมาชีวิตในระดับธรรมดาโลกียะ เขาเหล่านั้นควรปฏิบัติตามคำสั่งสอนและยึดมั่นในค่านิยมทางศีลธรรมที่บัญญัติไว้สำหรับฆราวาส เพื่อประโยชน์ในการมีชีวิตที่สงบสุขในสังคม

ลองหันกลับไปดูองค์ประกอบสำคัญของการคิดทบทวน ตามที่ได้บันทึกไว้ในความก้าวหน้าของพระพุทธรองค์ ในนั้นมีคำสั่งสอนที่น่าสนใจที่สุดคือ พระสูตร ที่เรียกว่า กาลามสูตร ซึ่งอาจถือว่าเป็นหลักฐานของจิตใจที่มีอิสรภาพในการเสาะแสวงหาความจริงของพระพุทธรองค์ ซึ่งจำเป็นสำหรับการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์และพฤติกรรมประชานิยม

ต่อไปนี้เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับกาลามสูตรของพระองค์ในอินเดียสมัยนั้น พระองค์ทรงหยุดเพื่อทรงแสดงธรรมเทศนาแก่ชาวหมู่บ้านกาลามะ ระหว่างการแสดงธรรมเทศนานั้น พระองค์ทรงเตือนชาวบ้านกาลามะไม่ให้ยอมรับข้อปฏิบัติของพระองค์ เพราะเห็นว่าพระองค์เป็นผู้ทรงสั่งสอนเท่านั้น ที่จริงแล้ว พวกเขาไม่ควรยอมรับข้อปฏิบัติใดๆ เพราะว่ามันเป็นที่รู้จัก จนเป็นประเพณีมานานแล้ว หรือเป็นเพราะว่ามันดูมีเหตุผล หรือเพราะว่า มีกล่าวไว้ในพระคำภีร์หรือแม้แต่เป็นเพราะว่าพระภิกษุสงฆ์เช่นพระพุทธรองค์ เป็นผู้ประกาศไว้ให้ยอมรับข้อปฏิบัติ ต่อเมื่อภายหลังจากที่ตนได้ลองปฏิบัติด้วยตนเอง และพบว่ามันมีคุณค่าสำหรับตนและเพื่อนมนุษย์เท่านั้น

ที่จริงแล้วนี่คือหลักฐานสำคัญที่สุดประการหนึ่ง ซึ่งมีส่วนช่วยให้เข้าใจ

เจตคติที่มีต่อการคิดทบทวนหรือวิธีการแก้ปัญหาของพระพุทธองค์ ยิ่งไปกว่านั้น แนวคิดในการนำไปปฏิบัติได้ในเรื่องของกาลามสูตร คือ พระพุทธศาสนาในรูปที่บริสุทธิ์จริงๆ นั้นปฏิเสธอำนาจหน้าที่ซึ่งไปบังคับผู้อื่น ประสบการณ์ตรงและการคิดจะกำหนดเองว่าข้อปฏิบัติหรือหลักการต่างๆ ยอมรับได้หรือไม่ได้ เมื่อได้พบคำสั่งสอนหรือคำกล่าวเช่นนี้ในปรัชญาหรือศาสนาเก่าแก่ จึงเป็นแหล่งของความน่าอัศจรรย์และความประหลาดใจแก่พวกเราเสมอ เนื้อหาสาระของคำสั่งสอนมีส่วนช่วยในการพัฒนาเจตคติของความเป็นประชาธิปไตยที่มีค่ามากในโลกปัจจุบันจริงๆ

เจตคติทางพุทธศาสนาที่เข้ากันได้ดีทีเดียวกับแนวโน้มที่ส่งเสริม โดยวิธีการแก้ปัญหาหรือวิธีการทางวิทยาศาสตร์ จึงเป็นสิ่งที่พึงประสงค์ในการลงพิจารณาแนวคิดในทางจิตวิทยาและในทางปรัชญาที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาต่อไปอีก

ก. แนวคิดในทางจิตวิทยา

แนวคิดของพระพุทธองค์เกี่ยวกับจิตใจหรือจิตสำนึกเป็นอย่างไร? จากค่านิยมของพระองค์จะเห็นว่าคนเป็นผลรวมของห้าองค์ประกอบ ได้แก่

1. ร่างกายหรือโครงสร้างทางสรีระ (รูป)
2. ความรู้สึก หรือการมีความรู้สึก (เวทนา)
3. การรับรู้ หรือความจำ (สัญญา)
4. คุณสมบัติทางจิตใจต่างๆ เช่น อารมณ์ ความรู้สึกในค่านิยมเจตคติ ความถนัด ความสนใจ ฯลฯ (สังขาร)
5. จิตสำนึก หรือจิตใจ (วิญญาน)

และจากการอธิบายเกี่ยวกับพฤติกรรมของคน ตามที่ได้กล่าวไว้ ในห้วงห้วงสิบสองอันของ “โษแห่งเหตุผล” เช่น อวิชชา สังขาร วิญญาน ฯลฯ เรามีความรู้สึกประทับใจว่า พอสิ่งเร้ามากระทบกับอวัยวะสัมผัส (อายตนะ) ความรู้สึก (เวทนา) เกิดขึ้น การรับรู้ (สัญญา) อาจตามมา เมื่อเจตคติหรือความสนใจเกิดขึ้น คนจะรู้ความหมาย หรือรู้ หรือมีจิตสำนึกในสิ่งเร้าในแง่ของค่านิยมหรือความหมายเดิมของตน ที่จริงแล้ว ในทางพระพุทธศาสนานั้น คำว่า จิตสำนึกเป็นเพียง

คำหนึ่งสำหรับความหมายเท่านั้นเอง กล่าวกันว่าจิตสำนึกมีอยู่ทุกชั้นด้วยกันคือ จิตสำนึกในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และความคิด

อย่างไรก็ดี ถ้าตาของเราไม่ผิดปกติ และรูปร่างนอกเข้ามาอยู่ในอาณาเขตของสายตา และการเชื่อมโยงที่สัมพันธ์กันเกิดขึ้น ในกรณีเช่นนี้ จิตสำนึกที่สอดคล้องกันย่อมเกิดขึ้น

การเกิดขึ้นของจิตสำนึกนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ และถ้าปราศจากเงื่อนไขเหล่านี้ ย่อมไม่มีจิตสำนึกเกิดขึ้น และบนเงื่อนไขใดก็ตาม การเกิดขึ้นของจิตสำนึกต้องอาศัยสิ่งอื่นๆ ซึ่งหลังจากนั้นจึงมีชื่อเรียกดังนี้

จิตสำนึก ซึ่งการเกิดขึ้นของมันอาศัยตาและรูป เรียกว่า “จิตสำนึกทางตา” (จักขุวิญญาณ)

จิตสำนึก ซึ่งการเกิดของมันอาศัยหูและเสียง เรียกว่า “จิตสำนึกทางหู” (โสตวิญญาณ)

จิตสำนึก ซึ่งการเกิดของมันอาศัยจมูกและกลิ่น เรียกว่า “จิตสำนึกทางจมูก” (ฆานวิญญาณ) ฯลฯ

ดังนั้น แหล่งรวมความหมายทั้งหลายหรือจิตสำนึก ซึ่งจากการมีปฏิสัมพันธ์ (ผัสสะ) ระหว่างอวัยวะสัมผัสกับสิ่งเร้าทั้งหลาย จึงเพิ่มพูนขึ้นปรุงแต่งขึ้น และพัฒนาขึ้น ดังนั้น การทำหน้าที่ของแหล่งความหมายต่างๆ ในทำนองนี้ จึงเรียกว่า **การคิด** จึงเห็นได้ว่าคนเราได้รับความหมายและสร้างแหล่งความหมายต่างๆ และให้แหล่งความหมายเหล่านี้ทำหน้าที่ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ คนเรารู้ด้วยและคิดด้วย

ที่กล่าวข้างบนนี้ เป็นแนวคิดในทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับ**จิตสำนึก**หรือ**จิตใจ** ในขณะที่มันทำงานในระดับธรรมดาโลก

พึงจดจำไว้ด้วยว่า ไม่เคยมีการกล่าวถึงจิตวิญญาณภายในคน เหมือนที่แสดงไว้อย่างชัดเจนในข้อปฏิบัติเกี่ยวกับ**อนัตตา**เลย ซึ่ง**อนัตตา** แปลว่า **โมฆะ**หรือ**ความไม่มีอะไร**

ในระดับเหนือธรรมดาโลกนั้น กล่าวกันว่า จิตสำนึกหรือแหล่งรวมความหมายทำหน้าที่ตามลำพังในวิธีการที่มีพลังมากที่สุด ด้วยการระงับการทำงานของประสาททั้งห้าไว้ชั่วคราว ซึ่งผลของความพยายามในระดับเหนือธรรมดาโลกนี้

ทำให้ได้รับการรู้แจ้ง ตามประวัติพระพุทธศาสนายังกล่าวต่อไปอีกว่า เมื่อหน้าที่ของประสาทสัมผัสทั้งห้าหยุด ภูกระงับชั่วคราว การสงบจิตใจและการสำรวจทางจิตใจในระดับสูงจึงเป็นไปได้ สิ่งสำคัญที่ต้องจำไว้คือว่า จิตสำนึกซึ่งเมื่อทำหน้าที่ในระดับเหนือธรรมดาโลกจะสื่อความหมายหรือการเรียนรู้ใหม่ในรูปของการรู้แจ้ง ดังนั้นจึงต้องเป็นการรู้แจ้งในระดับสูงอย่างแน่นอน เพราะการรู้แจ้งในระดับธรรมดาได้รับอยู่ทุกวันเมื่อคนทั่วไปมีการเรียนรู้แต่โดยค้ำใจว่าความพยายามในระดับเหนือธรรมดาโลกในการระงับการทำงานของประสาททั้งห้าได้หรือไม่ก็ตาม สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ การตระหนักว่าการเรียนรู้หรือภูมิปัญญา (ปัญญา) ในรูปของการรู้แจ้งที่ได้รับการสนับสนุน อย่างน้อยมั่นคงอธิบายแนวความคิดในทางพุทธศาสนาว่าคนเราเรียนรู้ได้อย่างไร กล่าวอีกนัยหนึ่งให้เป็นศัพท์ทั่วไป คือ คนเราเรียนรู้เมื่อมีการรู้แจ้ง อย่างไรก็ตาม ยังกล่าวกันอีกว่ามีเพียงพระพุทธองค์และสาวกบางรูปเท่านั้นที่สามารถ มีการรู้แจ้งในระดับเหนือธรรมดาโลกนี้ ดังนั้นจึงอาจเป็นไปได้ที่จะสรุปว่า จิตสำนึกของพระพุทธองค์ทำงานทั้งโดยการคิดและการทำสมาธิ ส่วนคนธรรมดาคิดได้อย่างเดียวเท่านั้น ซึ่งเหมือนกับกล่าวว่า การทำสมาธิเป็นการคิดอย่างหนึ่ง ถึงแม้ว่าทุกวันนี้ในทางปฏิบัติเรายังไม่รู้จักมันเลย

คำว่า “การรู้แจ้ง” (ญาณ) ตามที่ใช้ในพระพุทธศาสนาเตือนใจเราอย่างแรงกล้าให้นึกถึง คำว่า “การรู้แจ้ง” ที่พบในจิตวิทยาเกสตัลท์ (จิตวิทยาผลรวม) ถ้าเราจำไม่ผิดในจิตวิทยาผลรวมนั้นยังกล่าวไว้เหมือนกันว่า การเรียนรู้เกิดขึ้นในรูปของการรู้แจ้ง ส่วนการรู้แจ้งในระดับเหนือธรรมดาโลกเกิดขึ้นโดยผ่านการทำงานของสติปัญญาในระหว่างที่ประสาทสัมผัสทั้งห้าถูกระงับการทำงานชั่วคราว ซึ่งเป็นที่น่าสนใจที่สุดที่เห็นว่า การรู้แจ้งเกิดขึ้นได้อย่างไร เมื่อนำจิตวิทยาผลรวมมาเกี่ยวข้อง

ในจิตวิทยาผลรวมนั้น คำว่า การรู้แจ้งแสดงตัวอย่างให้เห็นภาพ ในการทดลองกับลิงที่มีมานานแล้ว กล่าวโดยย่อคือ มีลิงตัวหนึ่งถูกขังไว้ในกรงพร้อมกับมีท่อนไม้ชิ้นหนึ่ง สิ่งล่อ เช่น กล้วย หรือสิ่งที่ลิงชอบกิน ถูกนำมาวางไว้ข้างนอกกรง เพียงแค่เอื้อมไม่ถึง เมื่อมองเห็นกล้วย ลิงเกิดความรู้สึกหรือความอยากกินมัน ยิ่งมองกล้วยนานเท่าใดยิ่งมีความอยากมากขึ้นเท่านั้น มันยื่นมือไปไกลที่สุดเท่าที่จะถึงกล้วยได้ แต่มันไม่ได้รับผลที่น่าพึงพอใจเลย เพราะกล้วยอยู่ไกลเกิน

เอื้อม เมื่อถึงเจอสภาพปัญหาเลวร้ายเช่นนี้ ลิงกระโดดโลดเต้นไปมารอบกรงและ ดิ้นรนอย่างแรง เพื่อตั้งใจให้ไปถึงกล้วยให้ได้

เมื่อมองดูไปรอบๆ ลิงเกิดความกระจางขึ้นมาทันทีว่า แขนของมันสั้นเกินไป แต่มันอาจต่อให้ยาวได้ไม่มากนักน้อยด้วยการใช้ท่อนไม้ที่พบในกรงนั้น ดังนั้น มันจึงหยิบท่อนไม้นั้น และใช้ไม้นั้นลากกล้วยมาถ่มมัน “ความกระจาง” หรือ “การเห็นทันที” หรือ “การเรียนรู้” นี้ เรียกว่า “การรู้แจ้ง”

ยิ่งไปกว่านั้น กล่าวกันว่าในจิตวิทยาผลรวมหรือจิตวิทยาเกสตัลท์ ว่า “การรู้แจ้ง” อาจปรากฏขึ้นได้เนื่องมาจากเงื่อนไขสองประการ คือ

1) เมื่อเผชิญเห็นการจัดวางของสิ่งทั้งหมด หรือสถานการณ์ทั้งหมด เงื่อนไขทั้งสองประการนี้ได้มองเห็นอย่างชัดเจนแล้วในเรื่องดั้งเดิมเกี่ยวกับลิงอยู่ในกรงลิง

2) พยายามแก้ปัญหาของมันเองอย่างคิดหนักมาก และเมื่อมันจับสถานการณ์ได้แล้ว มันเห็นการจัดวางของสิ่งต่างๆ ที่มีท่อนไม้สำคัญอยู่ในนั้นด้วยการทดลองนี้ อธิบายความหมายของการรู้แจ้งในระดับต่ำมาก นั่นคือในระดับของลิง ส่วนในระดับที่สูงกว่านั้นมาก นั่นคือ ในระดับมนุษย์เราพบว่า “การรู้แจ้ง” ของคนเราละเอียดอ่อนที่สุด และเป็นแหล่งความประหลาดใจสำหรับเพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ทั้งหมดในสาขาปรัชญา ศิลปศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และวิทยาการ (เทคโนโลยี) เป็นการเรียนรู้แจ้งของคนฉลาด หรือคนมีสติปัญญาดีทั้งสิ้น เมื่อมีการใช้วิธีการแบบพื้นบ้านต่างๆ ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อว่าคนเราจะสามารถเห็นสถานการณ์หรือการจัดวางทั้งหมด ไม่มากนักน้อย คนเราจะสามารถบรรลุการรู้แจ้งอย่างมหาศาล และแก้ปัญหาได้ทุกอย่าง

ที่นี้ ยิ่งในระดับที่สูงไปกว่านั้นอีก ซึ่งหมายถึงในระดับเหนือธรรมดาโลก คนเราควรมีการรู้แจ้งที่หลักแหลมมากกว่านั้นได้ ดังนั้นเราจึงพบว่าด้วยวิธีการทำสมาธิ พระพุทธองค์จึงทรงได้รับการรู้แจ้งว่าจะขจัดความโลภ ความโกรธ ความหลง และอริยสัจสี่ได้อย่างไร

โดยสรุปคือ คงไม่เป็นการล้ำเส้นเกินไปที่จะกล่าวเกริ่นไว้ชั่วคราวว่าแนวความคิดเกี่ยวกับ “จิตใจ” และ “เราเรียนรู้อย่างไร” ตามที่สนับสนุน โดยพระพุทธศาสนาและจิตวิทยาผลรวมนั้นเหมือนกันทีเดียว ถึงแม้นำเสนอต่าง

ระดับกัน ยิ่งไปกว่านั้นถ้าสมมติว่าการสิ่งต่างๆ ในระดับเหนือธรรมดาโลก มีทางเป็นไปได้ จิตใจของคนเราทำงานได้ในสองระดับเป็นอย่างน้อย คือ 1) ในระดับการคิดทบทวน ถ้าเราได้เรียนรู้วิธีทำเช่นนั้น และ 2) ในระดับการทำสมาธิ ถ้าเราได้เรียนรู้วิธีทำเช่นนั้น แม้ว่าเดี๋ยวนี้ พวกเราปฏิบัติกันในระดับการคิดทบทวนเท่านั้น เมื่อกล่าวในทางจิตวิทยาแล้วจะเห็นว่า การรู้แจ้งเป็นแนวคิดที่มีป็นอยู่ทั้งสองระดับ ยิ่งไปกว่านั้นในเมื่อการเรียนรู้และการเข้าใจต้องเกี่ยวข้องกับการรู้แจ้งและไม่เกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณ “อนัตตา” หรือข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการไม่มีจิตวิญญาณต้องเน้นย้ำไว้ในที่นี้อีกครั้งหนึ่ง

เพื่อเป็นการสรุป ซึ่งให้สอดคล้องกับหลักจิตวิทยาที่ว่า การเรียนรู้เริ่มต้นจากสถานการณ์ที่เป็นปัญหา เราพบว่า พุทธประวัติได้เริ่มต้นจริงๆ จากปัญหาสำคัญว่าจะพ้นจากความทุกข์ และความทรมานได้อย่างไร การคิด การทำสมาธิ และกิจกรรมต่างๆ ที่ตามมาของพระพุทธองค์ต่างมุ่งไปสู่เป้าหมายนี้ และตามหลักจิตวิทยาที่กล่าวไปแล้ว พระพุทธองค์ได้ทรงเรียนรู้และทรงแก้ปัญหาของพระองค์ได้สำเร็จ

ข. แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นประชาธิปไตย

ในฐานะเป็นปรัชญา จึงเห็นได้ง่ายว่าพระพุทธศาสนาเน้นหลักศีลธรรม และจริยธรรมมากกว่าอภิปรัชญาและญาณวิทยา ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น เมื่อได้ถามเกี่ยวกับพระพุทธองค์ว่า โลกเป็นนิรันดร์หรือชั่วคราว สิ้นสุดหรือไม่สิ้นสุด และว่าพระพุทธองค์เอง จะทรงเกิดใหม่หลังจากสวรรคตไปแล้วหรือไม่ คำตอบที่พระพุทธองค์ทรงให้ไว้คือ ไม่ว่าโลกจะเป็นนิรันดร์หรือชั่วคราวก็ตาม หรือจะสิ้นสุดหรือไม่สิ้นสุดก็ตาม ยังมีปัญหาเร่งด่วนที่ต้องเกี่ยวข้องมากกว่านั้น มีการเกิดมีการเสื่อมสลาย (ผุพังเน่าเปื่อย) และมีการตาย นอกจากนี้ยังมีความเศร้า ความเจ็บปวด ความเสียใจ ความโศก และความสิ้นหวัง การขัดหรือการทำสิ่งเหล่านี้ให้ลดน้อยลงไปเป็นปัญหาจริงและเฉพาะหน้าสำหรับมนุษยชาติ เมื่อค้นพบและทำลายสาเหตุของความทุกข์ไปแล้ว ปัญหาคงแก้ได้และมีการเข้าใจที่ถูกต้อง ดังนั้นเมื่อมีการเข้าใจที่ถูกต้อง คำถามที่ตั้งไว้คงไม่จำเป็น ที่จริงแล้วคงเหมือนกับคำถามเกี่ยวกับคนซึ่งบาดเจ็บถึงขั้นต้องตายด้วยธนูอาบยาพิษ

ซึ่งยังถอดถอนนั้นออกไม่ได้ ถ้ายังบอกไม่ได้ว่าคนที่ยิงธนูมาถูกตนชื่ออะไร? มาจากครอบครัวผู้ดีหรือไม่? สูงเตี้ยหรือขนาดพอดี?

ดังนั้น โดยนัยแล้วยังไม่มีการอภิปรายกันเกี่ยวกับธรรมชาติของความเป็นจริง หรือธรรมชาติของความจริงเช่นนั้นโดยตรง การเน้นอยู่ที่กฎศีลธรรมและค่านิยมทางจริยธรรม ซึ่งคงนำไปสู่อิสรภาพจากความทุกข์ นี่คือประเด็นเร่งด่วนและต้องจัดการให้ได้ก่อนอย่างอื่น

ดังนั้น กฎศีลธรรมและจริยธรรมต่างๆ สำหรับพระภิกษุสงฆ์และฆราวาส จึงกำหนดไว้มากมายแล้วแต่กรณีว่า เพื่อการหลุดพ้นหรือเพื่อความสงบสุขทางสังคม เมื่อพูดถึงฆราวาสแล้ว จะเห็นว่า คนเราต้องคิดพูดและกระทำในวิธีที่ถูกต่อนั้นคือ ในแง่ของค่านิยมและศีลธรรมต่างๆ โดยหวังที่จะทำให้ความทรมานและความทุกข์ลดน้อยลง และได้รับความสงบของจิตใจและอิสรภาพพอประมาณ

สิ่งสำคัญที่สุดในแนวคิดทางปรัชญาประการหนึ่งคือ ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง (อนิจจา) นั่นเอง เมื่อมองโลกในแง่ดี ข้อปฏิบัตินี้ส่งเสริมมากที่สุดจริงๆ มันหมายความว่าอย่ามีความหวังเสมอว่าคนเราต้องดีขึ้น เราไม่ควรสิ้นหวัง ความก้าวหน้าเป็นไปได้เสมอ เมื่อมีความพยายามอย่างเหมาะสม นอกจากนี้ยังมีความหมายว่าสังคมไม่จำเป็นต้องอยู่นิ่ง การปรับปรุง การแก้ไข และความก้าวหน้ามีทางเป็นไปได้และเหมาะสม ไม่มีสิ่งใดสมบูรณ์ และไม่เปลี่ยนแปลงทั้งในทางส่วนตัวและทางสังคมเลย กล่าวเป็นคำศัพท์ทางพุทธศาสนาคือ การเกิดทั้งหลายพร้อมที่จะมีการเปลี่ยนแปลง

ในสังคมที่มีการส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงและอิสรภาพต้องเป็นประชาธิปไตย ดังนั้นเราจึงพบว่าพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้เมื่อ 2,500 กว่าปีมาแล้วนั้น คล้ายกับความแตกต่างระหว่างบุคคล การเคารพในเอกัตบุคลลความร่วมมือและการมีส่วนร่วม และความศรัทธาในสติปัญญา ซึ่งทั้งหมดนี้ในสายตาของคนสมัยใหม่คือ อุดมการณ์ของสังคมประชาธิปไตยนั่นเอง ต่อไปนี้คือคำกล่าวหรือข้อปฏิบัติซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นการสนับสนุนแนวคิดของความเป็นประชาธิปไตย

1. ความแตกต่างระหว่างบุคคล ตามคำสั่งสอนนั้น พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบสาวกทั้งหลายกับดอกบัวสีเหล่าคือ เหล่าแรก เป็นดอกบัวที่พื้นน้ำ

โดยสิ้นเชิง ซึ่งพร้อมที่จะบานอย่างสวยงามและมีกลิ่นหอม สาวกที่เปรียบได้กับ ดอกบัวในขั้นนี้ไม่มีความลำบากในการเข้าใจเลย เหล่าที่สอง มีดอกบัวซึ่งเพิ่งโผล่ ปริ่มผิวน้ำ สาวกประเภทนี้จะประสบความสำเร็จในการเรียนรู้ได้โดยไม่มี ความลำบากมากนัก เหล่าที่สาม ได้แก่ ดอกบัวที่ยังจมอยู่ใต้ผิวน้ำซึ่งเป็นการยากมาก จริงๆ ที่จะให้สาวกเหล่านี้ประสบความสำเร็จ แต่ยังมีโอกาสเสมอ ด้วยความ พยายามเป็นพิเศษในการอบรมสั่งสอน เหล่าที่สี่ ได้แก่ ดอกบัวที่ยังฝังอยู่ในโคลน ตมใต้ท้องน้ำ ซึ่งมีแนวโน้มจะตกเป็นเหยื่อของปลาและเต่า คนที่อยู่ในกลุ่มนี้จะ ไม่สามารถประสบความสำเร็จเลย

ในการอบรมสั่งสอน ข้อปฏิบัติหรือลัทธิของพระองค์แต่สาวกทั้งหลาย พระพุทธองค์ทรงพิจารณาข้อแตกต่างระหว่างบุคคลเสมอ เมื่อพระองค์ทรงตรัสรู้ แล้ว พระองค์ทรงนึกถึงพระฤๅษีทั้งห้าผู้ซึ่งเคยศึกษา พร้อมพระองค์กับพระ อาจารย์เดียวกันระหว่างระยะแรกของการทรงเสาะแสวงหาความจริง พระฤๅษี เหล่านี้เป็นผู้คงแก่เรียน ท่านทั้งหลายเหล่านี้เป็น “บัวเหล่าแรก” ในโอกาสนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนา (สูตร) ซึ่งเรียกว่า ธรรมะจกักบัวตัน สูตร ซึ่งเกี่ยวข้องกับอริยสัจสี่ ตามตำนานกล่าวว่า พระฤๅษีทั้งห้าได้บรรลุการ เข้าใจที่ถูกต้อง และได้ตรัสรู้เหมือนพระพุทธองค์เอง ในทำนองเดียวกันใน ระหว่างที่พระองค์ทรงเดินธุดงค์ไปยังที่ต่างๆ มีผู้หญิงคนหนึ่งมาเข้าเฝ้าพร้อมกับ ร้องไห้และดูอาการอยู่ในความทุกข์โศกและเสียใจอย่างมาก นางได้เล่าถวาย พระองค์ว่า สามิพังเสียชีวิต และได้ขอร้องให้พระองค์ทำให้ชายผู้เป็นสามีฟื้น กลับมีชีวิตตามเดิม หญิงผู้นี้เป็นพวกบัวเหล่าที่สามหรือสี่ นางคงไม่เข้าใจอริยสัจสี่ โดยตรง นางอาจได้แนวคิดบางอย่างที่น่าเสนอต่อนางอย่างเหมาะสม ดังนั้น พระพุทธองค์ทรงบอกเธอว่า พระองค์จะทรงทำเช่นนั้นได้ต่อเมื่อมีเงื่อนไขว่า นาง สามารถไปหาบ้านสักหลังในหมู่บ้านที่ความตายไม่เคยเกิดขึ้นเสียก่อน นางได้เดิน ทางจากบ้านหลังหนึ่งไปอีกบ้านหนึ่ง และได้พบว่าไม่มีบ้านหลังใดที่ความตายไม่ เคยปรากฏให้เห็น ดังนั้นจึงคิดได้ว่าความตายเป็นสิ่งธรรมดา มันคงเกิดกับทุกคน และไม่มีเหตุผลที่จะมาขอร้องให้คนที่ตายแล้วกลับมีชีวิตอีก

2. การเคารพในเอกัตบุคคล เมื่อปรัชญาซึ่งมุ่งทำให้ความโลภ โกรธ และ ความหลงลดน้อยถอยลง และทำให้ความเชื่อในการทำที่ถูกต้อง การพูดที่ถูกต้อง

และการคิดที่ถูกต้องแล้ว ความรู้สึกเคารพที่ส่งไปถึงเพื่อนมนุษย์ในเรื่องที่เกี่ยวกับการแสดงแนวความคิดและการกระทำโดยธรรมชาติ จึงต้องค่อนข้างรุนแรงทุกฝ่าย นอกจากนี้ยังมีการเน้นเกี่ยวกับจิตใจในการเสาะแสวงหาที่มีอิสรภาพ (กาลามสูตร) ซึ่งให้การยอมรับแก่ต่อบุคคลแก่คนในการค้นคว้าด้วยตนเอง ก่อนการสนับสนุนคำพูด การกระทำและความคิดใดๆ ใครก็ตามมีสิทธิ์ในการถาม การเสนอ การทดลอง และการสรุปเอาเอง การเคารพอย่างเต็มที่เผยแพร่ไปถึงเขา

ในประเทศไทยทุกวันนี้ ในวันสำคัญของแต่ละปีจะมีผู้แทนของทุกศาสนา ได้แก่ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาฮินดู ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ ฯลฯ มาประชุมกันเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและช่วยกันแก้ปัญหาสังคมร่วมกัน เพื่อนำการเคารพและความสงบสุขมาสู่ทุกคน การประชุมเช่นนี้ได้รับการสนับสนุนจากกระทรวงศึกษาธิการ ประเทศไทยซึ่งถึงแม้ว่านับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติก็ตามยังให้การเคารพ การยอมรับ และให้ความรักแบบกัลยาณมิตรแก่ทุกศาสนา นี่คือตัวอย่างที่ดีของการเคารพในเอกราชบุคคลในพระพุทธศาสนา

3. ความร่วมมือและการมีส่วนร่วม ข้อปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ มักมาเป็นกลุ่ม เช่น กลุ่มสอง กลุ่มห้า หรือกลุ่มเจ็ดประการ ฯลฯ ในตอนต้นของหนังสือเล่มนี้เราเห็นกลุ่มสองประการ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการเป็นคนมีค่า และกลุ่มสี่ประการ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติเกี่ยวกับองค์ประกอบสี่ประการที่ทำให้คนตกต่ำ

เพื่อให้เห็นตัวอย่างชัดเกี่ยวกับสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเกี่ยวกับการแบ่งปันความร่วมมือและการมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกของสังคมหรือท่ามกลางหมู่พระภิกษุสงฆ์เอง จึงเห็นสมควรอ้างถึงข้อปฏิบัติที่เกี่ยวข้องสองกลุ่ม ดังต่อไปนี้

- ก ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับเอกภาพและความร่วมมือ (สาราณียธรรม๘) ได้แก่
- 1) จงช่วยเพื่อนร่วมงานทางกายภาพในการดำเนินงานในความ รับผิดชอบ
 - 2) จงช่วยเพื่อนร่วมงานโดยใช้คำพูดที่ดีในการดำเนินงานในความ รับผิดชอบ
 - 3) จงช่วยเพื่อนร่วมงานโดยใช้การคิดที่ถูกต้องในการดำเนินงานใน ความรับผิดชอบ

- 4) จงแบ่งปันสิ่งที่มีกับเพื่อนร่วมงาน จงอย่าเก็บไว้สำหรับตัวคนเดียว
- 5) จงถือกฎและข้อบังคับที่ทุกคนต้องทำตาม โดยไม่มีข้อยกเว้นเพื่อ
ว่าเราจะเป็นที่ยอมรับของเพื่อนร่วมงาน
- 6) จงเป็นผู้มองโลกในแง่ดีเสมอ โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างใน
ความคิดเห็น

ข. ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับปัจจัยที่นำไปสู่ความก้าวหน้า (อปริหาณียธรรม 7)
มีดังนี้

- 1) จงมีการประชุมปรึกษาหารือเพื่อแก้ปัญหาเป็นประจำ
- 2) จงมาประชุมพร้อมกัน เลิกพร้อมกัน และจงอย่าออกจากการประชุมก่อนผู้อื่น และจงมีความรับผิดชอบร่วมกัน

(ส่วนข้อ 3 – 7 เกี่ยวข้องกับชีวิตของพระภิกษุสงฆ์ จึงไม่นำมากล่าวไว้ในที่นี้)

ในสาขาการศึกษานั้น เชื่อกันว่า ระดับของการแบ่งปัน การมีส่วนร่วม และการร่วมมือกัน ซึ่งเกิดขึ้นในสังคม ช่วยให้กำหนดว่าสมาชิกของสังคมมีความเป็นประชาธิปไตยเพียงใด ข้อต่างๆ ในข้อปฏิบัติสาราณียธรรม และอปริหาณียธรรม ย่อมส่งเสริมน้ำใจแห่งความเป็นประชาธิปไตยของกลุ่มได้อย่างแน่นอน

4. ความศรัทธาในสติปัญญา ตามที่สังเกตเห็นแล้วว่า พุทธประวัติทั้งหลายเป็นกระบวนการคิดทบทวนอย่างต่อเนื่องหรือสติปัญญา ทั้งในทางตรงและทางอ้อม ในการคิดเพื่อจัดรากเหง้าแห่งความชั่วร้ายในคนเราทั้งระดับธรรมดาโลกและระดับเหนือธรรมดาโลกต้องดีนรณอย่างมาก การแสดงพระธรรมเทศนาเรื่อง กาลามสูตรที่เกี่ยวข้องกับน้ำใจแห่งการเสาะแสวงหาอย่างอิสระ ทำให้เกิดความศรัทธาในสติปัญญาหรือการคิดเพื่อตนเองหรือภูมิปัญญา (ปัญญา) เราทุกคนต่างได้รับการส่งเสริมให้คิดอย่างรอบคอบและไม่ให้ยอมรับสิ่งต่างๆ ด้วยความศรัทธาอย่างมงายหรือตาบอด

เมื่อค้นพบแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นประชาธิปไตยในพุทธปรัชญามาไกลเกินไป จึงคาดหวังว่าในทางทฤษฎีแล้ว ชาวพุทธควรเป็นประชาธิปไตยค่อนข้างมากถ้าไม่พูดเพียงแต่ปากเท่านั้น

ค. คำถามเกี่ยวกับเป้าหมายและเป้าหมายของการศึกษา

ตามหลักฐานแล้ว เป้าหมายดั้งเดิมของพระพุทธองค์คือ การมีอิสรภาพจากความทรมานและความทุกข์โดยสิ้นเชิง อย่างไรก็ตามศีลนธรรมดา ซึ่งอยู่ในสังคฆรวาสนไม่เคยบรรลุเป้าหมายตามที่ตั้งไว้แต่เดิมเลย ดังนั้นเป้าหมายจึงปรับเปลี่ยนให้มีสองระดับ นั่นคือ ระดับธรรมดาโลก ที่ความทรมานและความทุกข์อาจมีน้อยที่สุด และระดับเหนือธรรมดาโลกที่บรรลุอิสรภาพจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง วิธีการหรือวิธีดำเนินการที่ใช้สำหรับระดับแรกเป็นการคิดทบทวนแบบธรรมดา ส่วนวิธีการดำเนินการสำหรับระดับที่สองคือ การทำสมาธินั่นเอง อย่างไรก็ตามในระดับที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เราเกือบไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับการทำสมาธิ แต่คงไม่ฉลาดนักที่จะไม่สนใจมันเลยโดยสิ้นเชิง

ที่จริงแล้ว ย่อมเป็นไปได้ที่จะกล่าวถึงเป้าหมายเป็นสองระดับหรือระนาบเป้าหมายเองจึงชัดมากขึ้น และคงชี้ให้เห็นวิธีการหรือวิธีดำเนินการที่อาจนำมาใช้เพื่อให้บรรลุมันได้

เพื่อแสดงให้เห็นตัวอย่างที่ชัดเจน ลองหันไปพิจารณาในสาขาวิชาการศึกษาศักครู้ เรามักพบครุถกเถียงกันบ่อยว่า คำกล่าวไหนควรรับมาเป็นวัตถุประสงค์ของหลักสูตรการศึกษาสาขาที่จะสร้างขึ้นสำหรับนักเรียน ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจหรือทักษะที่ขายได้ ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจดูเหมือนมีความหมายกว้าง ส่วนทักษะที่ขายได้เจาะจงกว่า ดังนั้นจึงลดมาเป็นคำศัพท์ในทางปฏิบัติได้ง่ายกว่า ที่จริงแล้ว ไม่น่าต้องมีข้อถกเถียงเลย เพราะทั้งสองคำนี้อยู่ต่างระนาบหรือต่างระดับกัน และไม่ควรจำสับสน เมื่อหมายถึงสิ่งที่คล้ายคลึงกันที่เกิดขึ้นในระดับเดียวกัน ดังนั้นประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ การมีศีลธรรมแห่งตน ความรับผิดชอบต่อหน้าที่พลเมืองและมนุษยสัมพันธ์เป็น “เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์พื้นฐาน” ของการศึกษาในโลกที่ทันสมัย ส่วนทักษะที่ขายได้ออนามยดี ค่านิยมทางศีลธรรม ความรู้ และเจตคติทางวิทยาศาสตร์ ความนิยมในศิลปะและมรดกทางวัฒนธรรม ฯลฯ เป็น “เป้าหมายเฉพาะ” ซึ่งจะกลับมาเป็นตัวกำหนดเป้าหมายพื้นฐานอีกครั้งหนึ่ง แม้ว่าวัตถุประสงค์พื้นฐานและวัตถุประสงค์เฉพาะเกือบเป็นสิ่งเดียวกัน แต่ถูกกล่าวถึงในระดับต่างกัน ซึ่งเป้าหมายพื้นฐานให้โครงสร้างหรือกรอบกว้างๆ สำหรับเป้าหมายเฉพาะ

ดังนั้นการเข้าใจและการปฏิบัติในระดับธรรมดาโลกและระดับเหนือธรรมดาโลกตามที่กล่าวเอาไว้ในพุทธปรัชญา ควรประกอบขึ้นเป็นเป้าหมายที่มีรายละเอียดและให้ความหมายที่ดี และในขณะเดียวกันมันอาจทำหน้าที่เป็นข้อเตือนใจแก่เราทุกคนว่าไม่ควรสับสนเกี่ยวกับแนวคิดที่นำมากล่าวในระดับต่างกัน เมื่อมีการเผชิญกับสถานการณ์ เราน่าจะได้ถามตัวเองว่า “สถานการณ์ที่ต้องเกี่ยวข้องอยู่ในระดับวัตถุประสงค์ ระดับนโยบาย ระดับยุทธวิธี หรือระดับหลักสูตร หรืออะไรกันแน่? คำถามเหล่านี้ช่วยให้มีการคิดอย่างชัดเจนและอาจช่วยให้เราหลีกเลี่ยงการโต้เถียงที่ไม่จำเป็น

เมื่อได้จัดการคำถามเกี่ยวกับพุทธปรัชญาแล้ว ในจุดนี้น่าจะได้ลองพยายามกำหนดวัตถุประสงค์พื้นฐานของการศึกษาบางประการในฐานะเป็นหน่อหนึ่งของพุทธปรัชญา เมื่อพูดในระดับธรรมดาโลก การสร้างหรือการกำหนดวัตถุประสงค์ต้องทำในแง่ธรรมชาติของผู้เรียนธรรมชาติของสังคม และธรรมชาติของการเรียนรู้ ดังนี้

1. คนในฐานะผู้เรียน เนื่องจากเราถือว่าคนเป็นผลรวมของห้าองค์ประกอบ ได้แก่ ร่างกาย ความรู้สึก การรับรู้ เจตคติหรือแรงขับ และสติปัญญา ดังนั้นเป้าหมายพื้นฐานของการศึกษาประการแรกที่สุดคือการช่วยให้คนพัฒนาทางร่างกาย ทางอารมณ์ และทางสติปัญญา เขาจะต้องเป็นคนแข็งแรงและมีสุขภาพดี ประสบการณ์ในด้านอนามัยพลศึกษา และการพักผ่อนหย่อนใจ หรือสันทนาการควรจัดทำให้เขา ในทำนองเดียวกัน มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าความรู้สึกเกลียด โกรธ มุ่งร้าย โลก อาฆาต และความอยาก ฯลฯ เป็นผลร้ายและมีอันตรายต่อความมั่นคงทางอารมณ์ การทำให้ความรู้สึกเหล่านี้มีน้อยที่สุดจะกระตุ้นความเจริญงอกงามทางอารมณ์ ประสบการณ์ต่างๆ ต่อผลอันนี้เป็นสิ่งพึงประสงค์ที่สุด ในทำนองเดียวกัน การช่วยพัฒนาเจตคติและแรงขับที่พึงประสงค์ตลอดจนการคิดอย่างได้ผล การมีประสบการณ์ในสาขาศิลปศาสตร์ วิทยาศาสตร์ วัฒนธรรม ศิลธรรม ฯลฯ ต้องจัดทำให้เช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้นในด้านน้ำใจแห่งการเลียงชีพที่ถูกต้องที่มีอยู่ในมรรคแปด การจัดประสบการณ์ต่างๆ ในสาขาอาชีพ และวิชาชีพ เป็นสิ่งจำเป็น

อย่างไรก็ดี ขั้นตอนของการพัฒนาทั้งหมดไม่ถึงว่าแยกกันอยู่เป็นส่วนๆ

แต่เป็นการรวมกันเป็นเอกภาพหรือผลรวมเดียวกัน

2. คนกับสังคม เมื่อพูดในระดับธรรมดาโลก คนต้องอาศัยอยู่ในสังคม โดยทั่วไปแล้วคนไม่จำเป็นต้องมาถึงที่ต้องละทิ้งโลก ในกรณีนี้เป้าหมายพื้นฐานของการศึกษาประการที่สองคนต้องได้รับการพัฒนาในทางสังคม หรือเรียนรู้ในการเป็นพลเมืองดี เพื่อให้ทำได้เช่นนั้น คนจำเป็นต้องเข้าใจอุดมการณ์ทางสังคมในชุมชนของเขา ตลอดจนพื้นฐานของประเทศและพื้นฐานของโลกอย่างชัดเจน ดังนั้น จึงต้องจัดประสบการณ์เพื่อพัฒนาการเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับสถาบันและปัญหาในสังคมของเขา และความรับผิดชอบของเขาในฐานะเป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม และในฐานะเป็นสมาชิกของสังคมต้องแข่งขัน มีส่วนร่วม และร่วมมือตามที่กล่าวไว้ใน “สารานุกรมธรรม 6” และใน “อปริหานิยธรรม 7” และที่สำคัญมากคือ เขาต้องมีอิสรภาพในการแบ่งปัน ในการมีส่วนร่วม และในการให้ความร่วมมือ

ยิ่งไปกว่านั้น คนต้องเข้าใจธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง (อนิจจา) ความไม่จีรังยั่งยืน และความชั่วคราวของสังคมและของตัวเขาเองอย่างชัดเจน เขาเองจะเป็นผู้ควบคุมอัตราเร็วในการเปลี่ยนแปลงและกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลง และเมื่อการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นการควบคุมของเขาเกิดขึ้น เขาต้องไม่ประหลาดใจกับเหตุการณ์เช่นนั้น ที่จริงแล้วเขาควรมองธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงทางส่วนตัวและสังคมว่าเป็นกุศลเพราะมันให้ออกาสเขาเปลี่ยนแปลงให้ดีกว่าเดิม เขาไม่จำเป็นต้องถูกล่ามโซ่ตรวนลงสู่สถานการณ์ถาวรใดที่มีแต่ความทรมาณ ความกดขี่ ความไม่สุขสบาย และความทุกข์เหลือเกิน

3. วิธีการเรียนรู้ของคน ตามที่แสดงให้เห็นตลอดมาตั้งแต่ต้นแล้วว่า พระพุทธองค์ทรงคิดหนักมากจริงๆ และจากการคิดนี้พระองค์ทรงได้เรียนรู้ พระองค์ได้ทรงทำสมาธิด้วย ถ้าพูดในระดับธรรมดาโลกย่อมนัดเจเนว่า การคิดเป็นวิธีการเรียนรู้วิธีหนึ่ง ดังนั้น เป้าหมายพื้นฐานของการศึกษาประการที่สามคือ การช่วยให้คนพัฒนาวิธีการคิด เมื่อทำการคิดเขาย่อมเรียนรู้

4. ความสัมพันธ์ระหว่างคน ทั้งๆ ที่มีความสำเร็จ ความร่ำรวยทรัพย์สมบัติ อำนาจและหน้าที่ก็ตาม คนเรายังต้องมีความทรมาณและความทุกข์ (ทุกข์ชะ) การเกิดทั้งหมดพร้อมที่จะมีความทุกข์ ในการทำให้ความทุกข์ทรมาณมี

น้อยที่สุดในระดับสังคมหรือระดับธรรมดาโลกนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติกฎศีลธรรมต่างๆ (ศีล) และค่านิยมทางจริยธรรม (ธรรมะ) แล้ว ค่านิยมศีลธรรมและจริยธรรมเหล่านี้มีส่วนช่วยเกิดความสุข สงบสุข และความร่มเย็นในสังคมอย่างมาก ดังนั้นเป้าหมายพื้นฐานของการศึกษาประการที่สี่คือ การปลูกฝังค่านิยมศีลธรรมและจริยธรรมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม ประสบการณ์ในสาขาวิชาศีลธรรมและจริยธรรมจึงละเลยไม่ได้

ง. พุทธปรัชญาการศึกษา

ปรัชญาการศึกษาในฐานะเป็นหน่วยหนึ่งของพระพุทธองค์อาจมองเห็นได้แล้วในตอนนี้อยู่ผ่านรูปแบบของทฤษฎีที่เป็นกลางๆ และเรียกว่าพุทธปรัชญาการศึกษา เมื่อมีลักษณะเป็นกลางๆ จึงประกอบขึ้นอย่างกว้างๆ ด้วยสองส่วน คือ ส่วนที่เป็นเนื้อหา และส่วนที่เป็นวิธีการ ดังนี้

(ก) เนื้อหา

ภายใต้หัวข้อนี้ จำเป็นต้องพิจารณาธรรมชาติและเป้าหมายของการศึกษาตลอดจนนโยบายการศึกษาด้วย ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อพิจารณาตามข้อปฏิบัติเรื่อง “อนิจจา” คำกล่าวทั้งหมดควรถือว่าเป็นการชั่วคราว และพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลง

1) เมื่อคนเราถูกมองว่าเป็นผลรวมของห้าองค์ประกอบหรือพูดง่าย ๆ คือ “ขันธห้า” ซึ่งเปลี่ยนแปลงและย้ายจากวัยเด็กสู่วัยรุ่น สู่วัยชราภาพ และสู่ความตาย ธรรมชาติทางการศึกษาของคนเราคือการพัฒนาองค์ประกอบทั้งหมดนี้โดยไม่ให้เกิดผิดพลาดได้ เพื่อว่าการเปลี่ยนแปลงบางอย่างทั้งที่หลีกเลี่ยงได้หรือหลีกเลี่ยงไม่ได้จะมีปัญหาน้อยที่สุด และเพื่อความทุกข์และความทรมานทั้งหลายที่มาด้วยกันจะลดลงให้เหลือน้อยที่สุด ตัวอย่างเช่น เมื่อการพัฒนาสุขภาพและความสมบูรณ์ทางร่างกายเป็นไปอย่างวิเศษ เด็กอาจเจริญเติบโตเข้าสู่วัยรุ่นโดยปราศจากความทุกข์อย่างมากที่เชื้อโรคและความเจ็บป่วยนำมาให้ ในทำนองเดียวกันจากการพัฒนาคุณลักษณะทางจิตใจและการเข้าใจที่สมคูลย์ เด็กอาจผ่านระยะของการเป็นวัยรุ่นสู่การมีวุฒิภาวะโดยปราศจากความหลงและทรมานอย่างมาก ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อคนเราพร้อมที่จะมีความทุกข์ (ทุกข์) และเมื่อการเข้าใจที่ถูก

ต้อง และการคิดที่ถูกต้อง จะนำไปสู่การทำให้ความทุกข์ที่ถูกต้องจึงเป็นสิ่งพึงประสงค์ นอกจากนี้ต้องมีการพัฒนาความรู้และทักษะไปสู่การเลี้ยงชีพที่ถูกต้องทั้งหมดนี้เป็นความจริงตามนัยของทางสายกลาง (มรรคแปด) กล่าวโดยสรุปคือ การศึกษาคือการพัฒนาเพื่อว่าชีวิตของคนอาจมีอิสรภาพจากความทุกข์มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ถ้าพูดในระดับธรรมดาโลก คนเราซึ่งในขณะที่เปลี่ยนจากชั้นแรกของชีวิตไปสู่การมีวุฒิภาวะและการเข้าใจ มีความจำเป็นที่ต้องพัฒนาทั้งด้านร่างกาย ด้านสติปัญญา ด้านศีลธรรม ด้านสังคม ฯลฯ

2) ตามธรรมชาติหรือความหมายของการศึกษา ที่อธิบายแล้ว เราได้เป้าหมายสูงสุดของการศึกษาโดยปริยาย นั่นคือ การมีอิสรภาพจากความทุกข์มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ อย่างไรก็ตาม เพื่อเป้าหมายในทางปฏิบัติเราต้องกำหนดเป้าหมายพื้นฐานของการศึกษาด้วย ตามที่ได้มาแล้วในตอนก่อน มีดังนี้ ประการแรกคือ เพื่อพัฒนาชั้นรீท่า ประการที่สองเพื่อให้เข้าใจอุดมการณ์ทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมเพื่อคนที่จะเป็นพลเมืองดี ประการที่สาม เพื่อเน้นความสามารถในการคิดของเขา เพราะมันนำไปสู่การคิดอย่างมีประสิทธิภาพ และประการที่สี่ เพื่อให้มีการพัฒนาด้านศีลธรรมและจริยธรรม เพื่อให้มีความสัมพันธ์อันสงบสุขระหว่างสมาชิกของสังคมหรือโลกอาจคำนวณไว้ได้

ดังนั้น ในระดับปฏิบัติมากขึ้น จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงเป้าหมายเฉพาะของการศึกษา แม้จะเป็นชั่วคราวก็ตาม เป้าหมายพื้นฐานเป็นโครงสร้าง ส่วนเป้าหมายเฉพาะของการศึกษาต่างหากที่จะให้ประสบการณ์ในด้านต่างๆ คือ สุขภาพอนามัย พลศึกษาและสันตนาการ ศิลปศาสตร์ วิทยาศาสตร์ วัฒนธรรม การคิดอย่างมีประสิทธิภาพ อาชีวศึกษา หรือการศึกษาวิชาชีพ ศีลธรรม และจริยธรรมศึกษา สังคมศึกษา คณิตศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ฯลฯ ประสบการณ์ที่เป็นแก่นร่วมต้องบังคับสำหรับผู้เรียนทุกคน เพราะเขาอยู่ในสังคมเดียวกัน และมีอุดมการณ์ทางสังคมเดียวกัน นอกเหนือไปจากสิ่งเหล่านี้ และหลักสูตรการศึกษาแต่ละอันต้องจัดขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการพิเศษของแต่ละคน และยังจัดให้สำหรับความแตกต่างระหว่างบุคคลอีกด้วย

3) เมื่อตั้งเป้าหมายของการศึกษาไปแล้ว ควรได้กล่าวถึงนโยบายการศึกษาออกมาเป็นพื้นฐานกว้างๆ เพื่อเป็นแนวปฏิบัติ หรือเพื่อเป็นแนวทางสำหรับ

การปฏิบัติทางการศึกษา **ประการแรก** ดอกบัวสี่เหล่าให้ข้อเสนอแนะที่ดีมากกว่า ในความพยายามทางการศึกษาทั้งหมดนั้น **การจัดการศึกษาเพื่อสนองความแตกต่างระหว่างบุคคลต้องถือเป็นนโยบายสำคัญ** ในทำนองเดียวกันเพื่อให้สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแนวคิดในเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคลเป็นประการสำคัญ **ประการที่สอง** ในแง่ของสารานิยธรรม และอปาริหานิยธรรม **การปฏิบัติในเรื่องของการแบ่งปันการมีส่วนร่วม และการร่วมมือระหว่างสมาชิกของสังคม จึงถือเป็นนโยบายการศึกษาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง** ดังนั้นการทำงานเป็นกลุ่ม การสัมมนา การรายงาน การอภิปราย และกิจกรรมในลักษณะนี้จึงเป็นเครื่องมือในการจัดหาโอกาส เพื่อการแบ่งปันและการร่วมมือกัน **ประการที่สาม** เมื่อคำนึงถึงกาลามสูตร ซึ่งส่งเสริมจิตใจแห่งการเสาะแสวงหาความรู้อย่างมีอิสรภาพ จึงเป็นนโยบายการศึกษาประการที่สามในการส่งเสริมการทดลองและ **การคิดทบทวนทุกกิจกรรม การกระทำ การพูด และการคิดทั้งหมด** ในความพยายามทางการศึกษาควรเป็นผลลัพธ์ของการคิด และเจตจำนงที่รอบคอบ สติปัญญา (ปัญญา) ควรครอบคลุมความพยายามทางการศึกษาทั้งหมด

โดยสรุป นโยบายทั่วไปในการจัดการศึกษาที่สำคัญ ประกอบด้วย **การจัดการเพื่อสนองความแตกต่างระหว่างบุคคล การปฏิบัติเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมและการร่วมมือ และการใช้การคิดหรือสติปัญญาอย่างต่อเนื่องนั่นเอง**

(ข) วิธีการ

สิ่งที่จะรวมอยู่ในวิธีการของการศึกษาควรต้องคำนึงถึงคำกล่าวที่สำคัญ 2 ระดับ คือ **ยุทธศาสตร์การศึกษาโดยรวม และกระบวนการทัศนของการเรียนการสอนโดยทั่วไป** ดังต่อไปนี้

๑) **ยุทธศาสตร์การศึกษา** ถือเป็นจุดเน้นที่สำคัญสำหรับความสำเร็จของหลักสูตรการศึกษาโดยรวม ตัวอย่างเช่น ในระดับประเทศการเน้นการฝึกอาชีพเป็นช่วงเวลาหนึ่งในเขตทุรกันดาร เป็นการเคลื่อนไหวทางยุทธศาสตร์สำหรับบางประเทศ เป็นต้น นอกจากนี้เรายังพบว่ามีผู้นำเอาการวางแผนการศึกษามาพิจารณาเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์โดยรวมของประเทศ เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในบางประเทศ ในทำนองเดียวกันในระดับต่ำลงมา การคัดเลือกครูที่มีประสบการณ์และมีวุฒิภาวะอย่างรอบคอบ เพื่อให้ไปสอนในสถาบัน

การฝึกหัดครู ถือว่าเป็นยุทธศาสตร์ที่จำเป็นเพื่อความสำเร็จของสถาบันแห่งนี้ และตามข้อเท็จจริงปรากฏว่า “เขา (นักเรียนฝึกหัดครู) จะสอนตามวิธีที่ตนถูกสอนมา” ครูที่มีประสบการณ์จึงเป็นข้อเสนอแนะว่า การสอนที่ดีควรเป็นอย่างไร

อย่างไรก็ดี ยังมียุทธศาสตร์ที่สามารถนำมาใช้ในทุกระดับของการปฏิบัติ มรรคแปดหรือทางสายกลาง ซึ่งนำไปสู่ความสำเร็จทั้งในระดับธรรมดาโลก และระดับเหนือธรรมดาโลก ตามที่แสดงไปแล้วในสามประเภทที่สำคัญ ได้แก่ **ศีล** (กฎ ศีลธรรม หรือวินัย) **สมาธิ** (การคิดลุ่มลึก หรือการทำสมาธิ) และ **ปัญญา** (ภูมิปัญญาหรือความเข้าใจ) คำกล่าวสำคัญทั้งสามนี้เป็นยุทธศาสตร์สำหรับความพยายามทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาหรือด้านอื่นๆ สิ่งสำคัญคือ กฎหรือวินัย (ศีล) บางชนิด จำเป็นต้องรักษาไว้เพื่อหลีกเลี่ยงการโกลาหล การคิดอย่างรอบคอบ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการวางแผนการทดลอง และการประเมินผล มีความจำเป็นในความพยายามทั้งหมด ในทำนองเดียวกันเราต้องมีข้อมูลข่าวสารหรือความเข้าใจที่สำคัญ (ปัญญา) ในเรื่องที่เกี่ยวข้องเพื่อหาข้อสรุปมีประสิทธิผลด้วยตัวเราเอง และกระทำในวิธีที่ฉลาด ดังนั้นจึงสมควรที่สุดในการนำหนทางความสำเร็จ นั่นคือ **ศีล สมาธิ และปัญญา** มาใช้เป็นยุทธศาสตร์การศึกษา โดยรวมของเรา ซึ่งครอบคลุม การพูด การกระทำ และการคิดทั้งหมด

๒) ภาระงานทัศนของการเรียนการสอนเพื่อช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาความรู้ เจตคติ และทักษะในสาขาต่างๆ ของการเรียนรู้ตามที่กล่าวไว้ก่อนแล้ว วิธีการบางอย่างจำเป็นต้องใช้ ตามปกติแล้วในสภาพการเรียนการสอนต้องใช้ทั้งภาระงานทัศน การสอนทั่วไปและกลวิธีการสอนเฉพาะที่สัมพันธ์กับเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม ทัศนวิธีเหล่านี้ต้องนำมาใช้ภายในกรอบกว้างๆ ของภาระงานทัศน โดยรวม

ที่นี้ สำหรับน้ำใจของ กาลามสูตร (หรือน้ำใจของการเสาะแสวงหาความรู้ อย่างมีอิสรภาพ) ตามนโยบายการศึกษาที่เสนอไปแล้ว และแนวคิดเกี่ยวกับจิตใจ ตามหลักพุทธศาสนาที่อธิบายไปแล้ว จนมาถึงข้อเท็จจริงที่ว่า การศึกษาไปสู่การเรียนรู้ พระพุทธองค์ได้ทรงคิดอย่างลึกซึ้งมาก และพระองค์ได้ทรงเรียนรู้ในระดับเหนือธรรมดาโลก เมื่อการคิดกลายเป็นการทำสมาธิ มันจึงนำไปสู่รูปการรู้แจ้งที่สูงขึ้นไปอีก

การรู้แจ้ง เป็นเพียงอีกคำหนึ่งของคำว่า**การเข้าใจหรือการเรียนรู้** พระพุทธองค์ทรงบรรลุการรู้แจ้งในระดับสูง เพราะพระองค์ทรงคิดอย่างหนักมาก จนไปถึงระดับของการทำสมาธิ ซึ่งตามประวัติกล่าวว่าประสาธสัมผัสทั้งห้าถูกระงับชั่วคราวและสติปัญญาทำงานตามลำพัง ดังนั้นพระองค์จึงทรงค้นพบการเรียนรู้ เช่น **อริยสัจสี่ มรรคแปด** และอื่นๆ ตามที่กล่าวไว้แล้วในตอนก่อน พระพุทธองค์ได้ทรงเผชิญกับปัญหาที่สาหัส และพระองค์ได้ทรงตั้งพระทัยแก้ปัญหาหลังจากช่วงที่มีการทดลองจริง และการเรียนรู้จากพระอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงในเวลานั้น พระองค์ได้ทรงตั้งสมมติฐานของพระองค์ขึ้นมาเอง คือ **ปฏิจจนุปบาท** ซึ่งเป็นการตัดขาด หรือแยกสิ่งที่อาจนำมาซึ่งอิสรภาพจาก**ความโลภ ความโกรธ และความหลง** ออกไป เมื่อมีการตั้งสมมติฐานที่สำคัญแล้ว พระองค์คงได้ทรงทำการทดลองหลายอย่าง แม้ไม่ได้กล่าวไว้ในพระพุทธประวัติก็ตาม

พวกเราได้อ่านเพียงผลงานทดลองชิ้นสุดท้ายของพระองค์ นั่นคือ **การทำสมาธิ** จากความพยายามในระดับเหนือธรรมดาโลก พระองค์ได้ทรงบรรลุการตัดขาด (วัฏจักรแห่งความชั่วร้าย) คือ **ปฏิจจนุปบาท** โดยการขจัดความหลงหรือความโง่เขลา (อวิชชา) ความโลภ ความโกรธ ฯลฯ ของพระองค์ ข้อสรุปสุดท้ายของพระองค์คือ **มรรคแปด**

เมื่อดูกระบวนการทัศนในความก้าวหน้าของพระองค์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ วิธีคิดของพระองค์แล้ว ซึ่งเราอาจไม่คำนึงถึงการทำสมาธิด้วยก็ได้ เราเห็นชัดว่าวิธีการคิดของพระองค์เป็นวิธีการที่มีระบบและค่อนข้างเหมือนกับวิธีการคิดแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปทุกวันนี้ ซึ่งกล่าวโดยย่อประกอบด้วย **การกำหนดปัญหา การตั้งสมมติฐาน การทดลอง การวิเคราะห์ข้อมูล และการสรุป** นั่นเอง

วิธีการคิดของพระพุทธองค์ยังเป็นวิธีที่รู้จักกันในโลกตะวันตกว่า การคิดทบทวน (Reflective Thinking) ดังนั้นจึงเป็นการสะดวกและฉลาดที่จะนำกระบวนการทัศนการคิดนี้มาใช้เป็นกระบวนการเรียนการสอนโดยทั่วไป ถ้าเป็นไปได้ สถานการณ์การเรียนการสอนควรเริ่มต้นที่สภาพที่มีปัญหา ดังนั้นเมื่อใช้ประสบการณ์ในอดีตของเราหรือโดยการอ่านหนังสือ หรือโดยเครื่องมือการเก็บรวบรวมข้อมูลอื่นๆ เราอาจตั้งสมมติฐานบางอย่างที่อาจนำไปสู่การแก้ปัญหา

ได้แล้ว จึงทดลองหรือทำกิจกรรมต่างๆ ตามแผนที่ระบุไว้ในสมมติฐานต่อไป เมื่อเก็บข้อมูลข่าวสารใหม่ได้แล้ว จึงจะมีการแปลความหมายโดยใช้กลวิธีที่เกี่ยวข้อง ในที่สุดจะได้ข้อสรุปในแง่ของข้อค้นพบ ซึ่งนำไปสู่ทางแก้สถานการณ์ที่เป็นปัญหา แต่เดิมนั้น ถ้าไม่ได้ข้อสรุปสมมติฐานใหม่และการทดลองใหม่จะตามมาอีกเป็นลำดับ ข้อสรุปจะย้อนกลายมาเป็นสมมติฐานในการแก้ปัญหาอื่นต่อไปอีก ดังนั้น จึงหวังว่ารูปแบบการสอนโดยทั่วไปจะทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ตามวิธีเดียวกันกับที่ พระพุทธองค์ทรงเรียนรู้มาก่อนแล้ว กลวิธีการสอนวิชาเฉพาะ เช่น คณิตศาสตร์ วรรณคดี วิชาอาชีวะต่างๆ ฯลฯ ต้องพัฒนาขึ้นมาจริงๆ กลวิธีเหล่านี้มีส่วนช่วยในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการเรียนการสอนได้เป็นอย่างมาก เช่น ในการตั้งสมมติฐานและอื่นๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังช่วยผู้เรียนเข้าใจเนื้อหาเฉพาะอย่าง และมีทักษะเฉพาะอย่างด้วย

ฉะนั้นจึงคาดหวังได้ว่า กระบวนทัศน์ทั่วไปของการเรียนการสอนนี้ คงช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาไม่เพียงการเข้าใจเนื้อหาเท่านั้น แต่ยังพัฒนาทักษะและเจตคติที่เกี่ยวข้องกับน้ำใจแห่งการเสาะแสวงหาความรู้อย่างอิสระ ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการพัฒนาสติปัญญาและภูมิปัญญา

ดังนั้นเมื่อพูดในระดับธรรมดาโลก ปรัชญาการศึกษานำไปปฏิบัติในฐานะเป็นหน่วยหนึ่งของพุทธปรัชญาเป็นที่ประจักษ์แล้ว มีคำกล่าวเกี่ยวกับธรรมชาติ เป้าหมาย นโยบาย ยุทธศาสตร์ และวิธีการของการศึกษาเรียบร้อยแล้ว ครูและนักวิทยาศาสตร์การศึกษาเองต้องเป็นผู้คิดทำกรอบของหลักสูตรและประสบการณ์ของหลักสูตร ตลอดจนวิธีการประเมินผลต่อไป

ฉะนั้นจึงดูเหมือนว่าประเทศไทยของเราตอนนี้อย่างน้อยมีปรัชญาการศึกษาที่นำไปปฏิบัติได้ ซึ่งจะใช้เป็นพื้นฐานสำหรับระบบการศึกษาของประเทศ และปรัชญาการศึกษานี้ ซึ่งสร้างขึ้นมานับศาสนาประจำชาติไทย ซึ่งฝังรากลึกอยู่ในวิถีชีวิตของประเทศเรียบร้อยแล้ว ควรเป็นที่เข้าใจง่าย และนำไปปฏิบัติได้โดยไม่ลำบากมากนัก

อริยสัจสี่และวิธีการแก้ปัญหา

เมื่ออ้างถึงคำกล่าวเกี่ยวกับกระบวนการค้นคว้าหรือวิธีการเรียนการสอนโดยทั่วไปตามที่ได้กล่าวไปแล้ว ในบทเพ็ญจบลง เป้าหมายของบทนี้คือเพื่อเปรียบเทียบขั้นตอนต่างๆ ในวิธีที่ได้กล่าวไปแล้วกับอริยสัจสี่ ที่จริงแล้ววิธีการทั่วไปสำหรับเป้าหมายต่างๆ ของการเรียนการสอนนี้เป็นที่รู้จักโดยทั่วไปว่าเป็นวิธีการแก้ปัญหา (Problem – solving Method) ในโลกตะวันตก โดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา

ก. อริยสัจสี่ เป็นเนื้อหาหลายๆ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาในตอนต้นๆ หลังจากได้ทรงตรัสรู้ไม่นานนัก เพื่อเป็นการเสริมสิ่งที่ได้กล่าวไปแล้วเกี่ยวกับอริยสัจสี่ในบทก่อน จึงเห็นสมควรให้คำอธิบายก่อนทำการ เปรียบเทียบตามที่ตั้งใจไว้ ดังต่อไปนี้

อริยสัจสี่

๑. ทุกขะ (ความทุกข์) จริงๆ แล้ว ชีวิตเริ่มมีความทุกข์มาตั้งแต่เริ่มต้น ประการแรก การเกิดเต็มไปด้วยความเจ็บปวดและทรมาน แล้วมีความเจ็บป่วยและความเสื่อมสลาย (ความผุพังเน่าเปื่อย) ทุกช่วงชีวิตของแต่ละคนรุ่มล่อมด้วยความผิดหวัง ความปรารถนาในทางที่ผิด และความอยากที่ไม่ควรได้ ความโกรธ ความมั่งร้าย และอาฆาตมาดร้าย เป็นสิ่งที่เลวร้ายที่สุด เมื่อความตายมาถึงในที่สุดมีความเสียใจ ความเศร้าโศกและความสิ้นหวัง ท้ายที่สุดความเป็นอยู่ทั้งทางร่างกายและจิตใจ นั่นคือผลรวมทั้งหมดเป็นมวลรวมที่เต็มไปด้วยความทุกข์ อาจมีความสนุกสนานและความสุขชั่วขณะ แต่มันอยู่อย่างผิวเผินเท่านั้นและไม่นำพาเราหนีพ้นจากความโลภ ความโกรธ ความหลง และความเสื่อมสลายไปได้เลย

๒. สมุทัย (สาเหตุแห่งทุกข์) ความทุกข์มีสาเหตุอยู่ในความโลภ ความ หลง ความหมกมุ่น การเสพติด หรือพุดง่าๆ คือ ความอยาก (ตัณหา) ในทางกลับ

กันความอยากนั้นจะพบในวัฏจักรแห่งความชั่วร้ายของชีวิต ซึ่งเรียกว่า **โซ่แห่งเหตุผล** (ปฏิจจสมุปบาท) ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่า ถ้าโซ่แห่งเหตุผลนี้ถูกทำลายหรือตัดขาดไปได้ วงจรแห่งความชั่วร้ายจะดับ และความอยากจะสิ้นสุดลง ดังนั้นเมื่อความอยากหมดไป ความทุกข์หายไป และความเข้าใจเกี่ยวกับความสุขและอิสรภาพแท้จริงย่อมอุบัติขึ้นมาด้วยวิธีนี้คนเราจะมีอิสรภาพจากความโลภ ความโกรธ และความหลง และจะมี “ชีวิตที่ดี” หรือที่เรียกว่า “Summum Bonum” ในชีวิต **โซ่แห่งเหตุผล**นี้จะตัดขาดได้อย่างไร? มันคงทำได้โดยการทำลายห่วงในโซ่ ซึ่งเรียกว่า “อวิชชา” นั่นคือ ความหลงหรือความโง่เขลาเกี่ยวกับความจริงของชีวิตนั่นเอง

๓. **นิโรธ** (การดับทุกข์) เมื่อมีการทำลาย “อวิชชา” ไปได้แล้ว **แรงขับ (สังขาร)** ที่มีต่อการกระทำในทางหลงผิดจะเกิดขึ้นไม่ได้ และดังนั้นห่วงอื่นๆ ในโซ่จะเกิดขึ้นไม่ได้เป็นลำดับ เมื่อถึงห่วงสุดท้าย คือ “**ขรา – มรณะ**” จะไม่มีความเจ็บปวด ความโศก ความเศร้า ความเสียใจ และความสิ้นหวังอีกต่อไป และดังนั้นจึงไม่มีความทุกข์ ฉะนั้นการดับทุกข์ จึงอาศัยการดับความหลงเป็นส่วนใหญ่

๔. **มรรค** (หนทางหรือทาง) หนทางหรือเส้นทางนำพาไปสู่การดับ ความหลง (“อวิชชา”) แล้วจึงไปสู่การดับทุกข์นี้ เรียกว่า **มรรคอันมีองค์แปด** ซึ่งประกอบไปด้วยคำกล่าวสำคัญแปดประการ ซึ่งจัดแบ่งออกได้อีกเป็นสามหมวดใหญ่ๆ คือ **ศีล** (ศีลธรรม) **สมาธิ** (การสำรวม) และ **ปัญญา** (ภูมิปัญญา)

โครงสร้างของความเป็นจริงทั้งสี่ประการนี้ เตือนใจเราให้นึกถึงโครงสร้างของวิธีการแก้ปัญหาได้อย่างมากทีเดียว ต่อไปนี้เป็นการพยายามเปรียบเทียบ ในด้านโครงสร้างของทั้งสอง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นการแสดงให้เห็นว่าเนื้อหาของอริยสัจสี่ที่นำเสนอภายในกรอบของวิธีการแก้ปัญหาได้ ดังต่อไปนี้

โครงสร้างหรือขั้นตอนในอริยสัจสี่	โครงสร้างหรือขั้นตอนในวิธีการแก้ปัญหา
<p>๑. ทุกข์ (ความทุกข์) ชีวิตของเราเต็มไปด้วยความทุกข์ ผลรวมทั้งห้า (ขันธห้า) นั้นที่จริงแล้วเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ (ดังนั้นปัญหาของเรา คือ จะทำอะไรได้บ้างเพื่อว่าชีวิตของคนอาจมีอิสรภาพจากความทรมานและความทุกข์)</p>	<p>๑. สถานการณ์ที่เป็นปัญหา ชีวิตของเราเต็มไปด้วยความทุกข์ นี่คือนิยามสำหรับเราทุกคน จริงๆ จะทำอะไรได้บ้าง เพื่อว่าชีวิตของคนอาจมีอิสรภาพจากความทรมานและความทุกข์</p>

โครงสร้างหรือขั้นตอนในอริยสัจสี่	โครงสร้างหรือขั้นตอนในวิธีการแก้ปัญหา
<p>๒. สมุทัย (สาเหตุ) สาเหตุของความทุกข์ คือ ความลุ่มหลง ความโลภ หรือความอยาก (ดังนั้น ต้องทำให้ความอยากลดน้อยที่สุด หรือถูกทำลายไปเพื่อขจัดความทุกข์ การปฏิบัติ “โยคะ” ซึ่งนำพาไปสู่พลังเหนือธรรมชาติ อาจทำลายความอยากได้ทั้งหมด ถ้าการปฏิบัติ “โยคะ” ล้มเหลว ยังมีการทำ “ตบะ” หรือการทรมานตนเอง ซึ่งถือว่า อาหารและเครื่องดื่ม ทำให้ความลุ่มหลงและความต้องการมีความสุขสำราญทางประสาทสัมผัสต่างๆ คงอยู่ต่อไป ดังนั้นการอดอาหารและเครื่องดื่มอาจขจัดความอยาก ถ้า “ตบะ” ล้มเหลว ต้องคิดหาวิธีการใหม่ขึ้นมา และทดลองทำต่อไปอีก</p>	<p>๒. การตั้งสมมติฐาน จากประสบการณ์ในอดีต ความรู้และข้อมูลข่าวสารทั้งเก่าและใหม่ ต้องตั้งสมมติฐานต่างๆ ที่จะนำไปสู่การแก้ของปัญหาขึ้นมาให้ได้ ถ้าคิดว่าความอยากเป็นสาเหตุของความทุกข์ มีวิธีอะไรบ้างที่จะทำลายความอยากให้หมดไป อาจลองวิธี “โยคะ” หรือวิธี “ตบะ” ด้วยและวิธีอื่นๆ ถ้าสองวิธีนี้ ล้มเหลว ถ้าคิดว่าอย่างอื่นเป็นสาเหตุ ของความทุกข์ มีวิธีการหรือความเป็นไปได้อื่นที่จะนำมาพิจารณาหรือไม่</p>
<p>๓. นิโรธ (การดับ) การดับทุกข์ในที่นี้หมายความว่า เพื่อให้บรรลุการดับทุกข์ ต้องมีการปฏิบัติหรือการกระทำจริงตามแผนที่วางไว้ ซึ่งปฏิเสธการปฏิบัติที่ไม่นำไปสู่การแก้ปัญหา หลังจากการปฏิเสธการปฏิบัติ “โยคะ” และ “ตบะ” แล้ว โซแห่งเหตุผล (ปฏิจจสมุปบาท) จะถูกสร้างขึ้นมาในที่สุด และการดับความหลงหรือความโม่งเขลา (อวิชชา) ซึ่งเป็นห่วงแรกของโซ่ โดยการคิดในระดับเหนือธรรมดาโลก หรือการทำสมาธิให้เกิดการดับทุกข์</p>	<p>๓. การทดลอง นำสมมติฐานทั้งหมดไปปฏิบัติจริง ปฏิเสธสมมติฐานที่ทำไม่ได้ และตั้งสมมติฐานเพื่อการทดลองต่อไป ในที่สุดโซ่แห่งเหตุผล กลายมาเป็นสมมติฐานและการทดลองเพื่อทำลาย “อวิชชา” เริ่มต้นขึ้นจากวิธีการทำสมาธินั่นคือ การคิดที่มีระดับประสาทสัมผัสทั้งห้าไว้ชั่วคราว ในที่สุด “อวิชชา” จะถูกขจัดออกไป และความทุกข์ถูกขจัดออกไปด้วย</p>

โครงสร้างหรือขั้นตอนในอริยสังคี	โครงสร้างหรือขั้นตอนในวิธีการแก้ปัญหา
<p>๔. มรรค (หนทาง) จากการปฏิบัติจริงและทดลองจริง จะได้ข้อสรุปถึงขั้นที่ว่า อิศรภาพจากความทุกข์บรรลุนั้นได้โดยหนทางแห่งมรรคแปด ซึ่งเกี่ยวข้องกับ การทำสมาธิและการปฏิบัติเพื่อทำให้บริสุทธิ์ วิธีอื่นๆ ความรู้หรือข้อสรุปนี้ได้มาในรูปของการรู้แจ้ง (ญาณ) ซึ่งเป็นผลลัพธ์ของความพยายามสูงสุดในการ ทำสมาธิ ยิ่งไปกว่านั้น ทางสายกลาง สามารถปฏิบัติในสองระดับ คือ ระดับธรรมดาโลก สำหรับผู้ที่หวังบรรลุชีวิต ธรรมดาที่สงบสุขในสังคัม และระดับเหนือธรรมดาโลกสำหรับผู้หวังบรรลุชีวิตธรรมดาที่สงบสุขในสังคัม และระดับเหนือธรรมดาโลก สำหรับผู้ที่หวังบรรลุชีวิตที่หลุดพ้นไปจากโลก และหวังจะบรรลุอิสรภาพที่สมบูรณ์</p>	<p>๔. การวิเคราะห์ข้อมูลและ ๕. การสรุป</p> <p>จากการปฏิบัติในระดับสูงสุดของการทำสมาธิจะได้รับข้อมูลสำคัญในรูปของการรู้แจ้ง (ญาณ) โดยการวิเคราะห์และการจัดการรู้แจ้ง จะได้ข้อมูลสรุปสุดท้าย ถึงขั้นว่ามรรคแปด เป็นทาง หรือเป็นหนทางที่นำไปสู่อิศรภาพหรือการหลุดพ้นจากความโลภ ความโกรธ และความหลง และพ้นไปจากความทุกข์ในที่สุด</p>

ตามที่สังเกตเห็นแล้วว่าโครงสร้างของ**อริยสังคีติ**และโครงสร้างของ**วิธีการแก้ปัญหา** มีความคล้ายคลึงกันมาก ซึ่งสะท้อนถึงวิธีการคิดคล้ายคลึงกัน ไม่ว่าจะป็นกรณีใดก็ตาม

ข. ทราบว่า**วิธีการแก้ปัญหา**ใช้เป็นวิธีการเรียนการสอนโดยทั่วไป ได้ประสบความสำเร็จ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเรียนการสอนวิชาสังคัมศึกษาแล้ว ขั้นตอนหรือโครงสร้างของ**อริยสังคีติ** จะนำไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์เดียวกันได้หรือไม่ เพื่อเป็นการยกตัวอย่างให้มองเห็นภาพชัดเจน จะขอเสนอ “หน่วยการทำงาน” (Unit of Work) เล็กๆ เกี่ยวกับการทำน้ำดื่มให้สะอาดในระดับประถมศึกษา โดยโครงสร้างของ**อริยสังคีติ** ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนใน อริยสัจสี่	กิจกรรมการเรียนรู้การสอนเกี่ยวกับหน่วยการเรียนรู้ เรื่อง “การทำน้ำดื่มให้สะอาด”
๑. ทุกข์ (ปัญหา)	ในหมู่บ้านของเรา เราไม่มีโรงงานทำน้ำประปาสาธารณะตามปกติเหมือนในเมือง แหล่งน้ำดื่มของเราจากบ่อหรือลำธารที่ไหลผ่านใกล้หมู่บ้าน น้ำจากแหล่งเหล่านี้ไม่ปลอดภัยสำหรับการดื่ม เราจะใช้ทำน้ำให้บริสุทธิ์ได้อย่างไร เพื่อว่าเรามีน้ำดื่มที่บริสุทธิ์? นี่คือนักเรียนที่เด็กในโรงเรียนของหมู่บ้านตกลงกัน
๒. สมุทัย (สมมติฐาน)	จากการอ่านเอกสารที่มีอยู่บ้าง จากการดูรูปภาพที่ได้รับมาจากสถานีอนามัยของหมู่บ้าน จากการฟังครูและเจ้าหน้าที่อนามัยคุยกัน ฯลฯ เด็กๆ ตัดสินใจค้นหาด้วยตนเองว่าน้ำชนิดไหนที่ควรได้รับจากวิธีการต่อไปนี้ ๑) ต้มน้ำจากบ่อ ๒) กวนด้วยสารส้ม ๓) ปล่อยให้ผ่านเครื่องกรองอย่างง่าย ที่นักเรียนทำขึ้นเอง
๓. นิโรธ (การทดลอง)	แบ่งนักเรียนในชั้นออกเป็น ๓ กลุ่ม โดยให้กลุ่มแรกให้จัดการ ต้มน้ำ กลุ่มที่สองให้ใช้สารส้มกวนน้ำชั่วระยะเวลาพอเพียง และกลุ่มที่สามให้กรองน้ำ แต่ละกลุ่มต้องจดบันทึกสิ่งที่ได้ทำจริงด้วย
๔. มรรค (การวิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล)	(ก) ด้วยการช่วยเหลือจากอาจารย์วิทยาศาสตร์ ซึ่งใช้กล้องจุลทรรศน์หรือวิธีดำเนินการที่เกี่ยวข้อง เด็กๆ ค้นพบว่า - น้ำบ่อกวนสารส้มใสมาก และดูสะอาด แต่จริงๆ แล้วมีเชื้อโรคปนอยู่ - น้ำบ่อผ่านเครื่องกรองอย่างง่ายใสดี และดูสะอาดเหมือนกัน แต่มีเชื้อโรคปนอยู่เยอะ - น้ำที่ต้มไม่ติดย และมองดูเหมือนตอนที่ต้มมาจากบ่อ แต่เชื้อโรคที่ปนอยู่ตายหมด (ข) หลังจากการอภิปราย และคำแนะนำจากครู ทั้งชั้นได้ข้อสรุปดังนี้ - วิธีนี้ดีที่สุดในการได้น้ำดื่มที่ปลอดภัยจากน้ำบ่อคือต้องกวนด้วยสารส้ม ให้อนุภาคต่างๆ ตกตะกอนก่อน แล้วต้มน้ำให้เดือด - เจ้าหน้าที่ประจำหมู่บ้านต้องติดตั้งระบบน้ำประปาสาธารณะอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเร็ว

ดังนั้น วิธีการคิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคิดทบทวนจึงถูกนำมาเสนอในที่นี้ เพื่อเป็นวิธีการสอนที่ติดบนพื้นฐานทั่วไป เมื่อหลายปีมาแล้วการสอนตามขั้นทั้งห้าของแฮร์บาร์ท เป็นวิธีการทั่วไปที่เป็นที่นิยมมาก แต่เมื่อมีผู้ศรัทธาวิธีการแก้ปัญหาหรือวิธีการแห่งปัญญามากขึ้น จึงมีครูโรงเรียนประถมศึกษาให้นำมาใช้ในสถานการณ์ชั้นเรียน ในบางครั้งครูจึงเรียกวิธีนี้ว่าวิธี “หน่วยการงาน” (“Unit of Work” Approach)

ในประเด็นนี้จึงเป็นที่น่าสนใจที่เห็นว่าปรัชญาการศึกษา ซึ่งสร้างขึ้นมาเพื่อให้เป็นหน่อหนึ่งของพระพุทธศาสนา โดยมีจิตวิทยาการเรียนรู้ ตลอดจนกระบวนการทัศน์การเรียนการสอนโดยทั่วไปเป็นแรงสนับสนุน ดังนั้นพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่พบในประเทศไทยอาจนำมาประกอบเป็นพื้นฐานสำหรับระบบการศึกษาไทยได้เป็นอย่างดี

วิจารณ์สรุป

ตามที่กล่าวไว้ในตอนก่อนว่า เป้าหมายของหนังสือเล่มเล็กนี้ เพื่อนำเสนอ พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในศัพทที่เข้าใจง่ายๆ โดยไม่รวมพิธีกรรมและ อภินิหารย์หรือความลึกลับที่เพิ่มเข้ามากับคำสั่งสอนจริงๆ ในหลายศตวรรษ ภาย หลังจากการปรินิพพานของพระพุทธองค์ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แล้วนำมา สร้าง เป็นปรัชญาการศึกษาแบบกลางๆ ในฐานะเป็นหน่อหนึ่งของพระพุทธศาสนา

ตามที่ได้เห็นแล้วว่า การคิดหาปรัชญาการศึกษาที่ปฏิบัติได้จากพระพุทธ ศาสนาอย่างตรงไปตรงมา ย่อมมีทางเป็นไปได้ และปรากฏว่าปรัชญาที่ได้รับนี้ มี ความคล้ายคลึงกับปรัชญาการศึกษาตามประชาธิปไตย ที่ปฏิบัติอยู่ในโลก ตะวัน ตกทุกวันนี้มากเหลือเกิน

เมื่อมองว่าพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาเก่าแก่อิ่ง จึงเป็นแหล่งของความ ประหลาดใจและความน่าชื่นชม อย่างไรก็ตามก็จำเป็นต้องมีคำอธิบายต่อไปอีก ดังต่อไปนี้

ก. ทั้งๆ ที่มีความพยายามไม่กล่าวถึงองค์ประกอบที่เป็นความลึกลับ ทั้งหมด และเหลือคงไว้เฉพาะคำกล่าวที่เป็นวิชาการ อย่างไรก็ตามจะเหลือสิ่งที่ เป็นความลึกลับไว้เพียงหนึ่งแนวคิด คือ วิธีที่ได้มาซึ่งการรู้แจ้ง (ญาณ) ที่เหนือ ธรรมดาโลก หรือเหนือธรรมชาติ คือ การทำสมาธิ ซึ่งเป็นวิธีการคิดโดยการระงับ การทำหน้าที่ของประสาทสัมผัสทั้งห้าไว้ชั่วคราวและปล่อยให้สติปัญญาทำงานให้ ได้ผลที่สุดตามลำพัง ซึ่งคิดว่าเป็นเรื่องเหมาะสมแล้วที่กล่าวถึงสิ่งที่เหนือธรรมดา โลกนี้ อะไรคือการคิดในระดับเหนือธรรมดาโลกหรือการทำสมาธิ หรือมันเป็น เพียงความเชื่อ หรือเป็นเพราะว่า “อวิชชา” ของเราที่ทำให้ไม่เข้าใจมัน

อย่างไรก็ดี ย่อมไม่จำเป็นเลยสำหรับผู้ที่ยอมรับวิธีการคิดในระดับธรรมดา โลกเชิงประจักษ์ตามปกติจะมาพิจารณาเรื่องนี้ แนวคิดเหล่านี้อาจทิ้งไปได้ ทั้งหมด เพราะเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า คนเราที่เผชิญกับสถานการณ์ที่เป็นปัญหา

และมีสติปัญญาอยู่ในระดับหนึ่งอาจได้รับการรู้แจ้งหรือข้อสรุปหรือทางแก้บางอย่างในระดับธรรมดาโลก ตามที่ได้ยกตัวอย่างชัดเจนแล้ว ในการทดลองกับลิงในกรงที่ผ่านมาในตอนก่อน ดังนั้นการยืนยันว่าสมมติฐานและข้อสรุปของพระพุทธองค์เป็นผลลัพธ์มาจากการคิดทบทวนและการรู้แจ้งของพระองค์ทั้งหมดจึงไม่มีปัญหาอะไรเลย

อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้ที่มีความสนใจและความอยากรู้อยากเห็นว่าการทำสมาธิไม่เป็นสิ่งลึกลับย่อมมีความเป็นไปได้ที่จะบรรลุการรู้แจ้ง (ญาณ) ในระดับสูงจากการทำสมาธิ และยิ่งอาจช่วยอธิบายธรรมชาติของการหยั่งรู้หรือการคิดแบบการหยั่งรู้ได้อีก ดังนั้นจึงได้แต่หวังว่าเขเหล่านั้นคงคิดทำอะไรเกี่ยวกับการทำสมาธินี้เป็นแน่ ปัจจุบันนี้การหยั่งรู้หรือการคิดแบบการหยั่งรู้ยังไม่เป็นที่รู้จักมากนัก และควรได้สนใจในเรื่องนี้ให้มากขึ้น ซึ่งอาจเป็นแหล่งความรู้ของมนุษย์มากขึ้นอีกแหล่งหนึ่ง นอกเหนือไปจากประสบการณ์ทางอวัยวะสัมผัสและการใช้เหตุผลแล้ว

แน่นอนที่เดียวว่า คำนิยามของการหยั่งรู้ระดับธรรมดาโลกมีแล้วในขณะนี้ ซึ่งเป็นผลของความพยายามของนักการศึกษาและนักปรัชญาสำคัญหลายคน ดูเหมือนว่าบุคคลเหล่านี้เห็นพ้องกันว่า การหยั่งรู้ต้องเกี่ยวข้องกับความคิดทันทีทันใด โดยไม่ต้องมีวาทะเหตุผลอยู่ และเห็นพ้องกันต่อไปอีกว่า โครงสร้างทั้งหมดหรือการเห็นส่วนทั้งหมด และบทบาทของการเปรียบเทียบความเหมือนกันจะกระตุ้นการหยั่งรู้ แต่การหยั่งรู้ในฐานะเป็นการรับรู้ในระดับเหนือธรรมดาโลกหรือเป็นการรู้แจ้งที่ได้มา โดยการระงับประสาทสัมผัสทั้งห้าไว้ชั่วคราวยังไม่มี การพิสูจน์ การสำรวจหรือคิดค้นในเรื่องนี้จำเป็นต้องทำต่อไป บางทีมันอาจไม่มีความลึกลับเลยก็ได้ แต่สิ่งแน่นอนคือถ้าไม่มีคำอธิบายที่น่าพึงพอใจแล้ว จำเป็นต้องปฏิเสธ ในที่สุดความรู้ทั้งหมดทั้งความรู้เชิงประจักษ์หรืออย่างอื่นก็ตามย่อมพร้อมที่จะมีการเปลี่ยนแปลง (อนิจจา) และมีการแก้ไข เมื่อมีการค้นพบข้อมูลใหม่ ซึ่งสอดคล้องกับแนวโน้มกับการคิดในระดับสูง หรือการทดลองหรือการสำรวจที่เป็นขุมทรัพย์ทางปัญญาของคน และยิ่งสอดคล้องกับน้ำใจแห่งการเสาะแสวงหาอย่างมีอิสรภาพตามที่อธิบายไว้ในกาลามสูตร

ข. ปรัชญาการศึกษาที่เพิ่งได้มาจากพุทธปรัชญานี้ มีลักษณะเป็นกลางๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับคำกล่าวเกี่ยวกับความหมายของการศึกษาหรือธรรมชาติของ

การศึกษา เป้าหมายของการศึกษาและวิธีการของการศึกษา นอกจากนี้ยังมีคำกล่าวที่เกี่ยวกับนโยบายการศึกษาและยุทธศาสตร์ของการศึกษา ทั้งหมดนี้รวบรวมเขียนขึ้นมาในแง่ของข้อปฏิบัติเฉพาะในพระพุทธศาสนา ซึ่งค่อนข้างประหลาดใจที่ได้สังเกตเห็นข้อเหมือนกันอย่างเห็นได้ชัดระหว่างปรัชญาการศึกษาที่เขียนขึ้นใหม่ตามแนวพุทธศาสนานี้กับปรัชญาการศึกษาตามหลักประชาธิปไตยของโลกตะวันตก ข้อแตกต่างย่อมมีแน่นอน แต่ข้อเหมือนมีให้เห็นในคำกล่าวพื้นฐานทั่วไปมากมาย จากงานเขียนของนักการศึกษาสำคัญหลายคนในสหรัฐอเมริกา เราเรียนรู้แล้วว่า ธรรมชาติของการศึกษาคือ “**ความเจริญงอกงาม**” ทั้งทางร่างกาย สติปัญญา สังคมและอารมณ์ และ**ความเจริญงอกงามที่บรรลุหรือที่ได้จะส่งเสริมความเจริญงอกงามต่อไปอีก** ในทางพระพุทธศาสนาซึ่งมีความเชื่อว่าคนเป็นผลรวมของห้าองค์ประกอบ ซึ่งไม่แปลกใจเลยที่ความหมายของการศึกษามีการตีความหมายโดยอ้างถึงการพัฒนาผลรวมที่ว่านี้ นั่นคือ **ขันธห้า** ได้แก่ **ร่างกาย ความรู้สึก การรับรู้ อารมณ์และเจตคติ และจิตสำนึก** (หรือความหมาย) ในทำนองเดียวกันยังสอดคล้องกับแนวคิดของการเปลี่ยนแปลง (**อนิจจา**) และความทุกข์ของมนุษย์ (ทุกขะ) การพัฒนาที่ได้บรรลุนั้นควรช่วยให้คนผ่านพ้นการเปลี่ยนแปลงทั้งทางส่วนตัวหรือทางสังคมอย่างราบรื่นและอย่างประสบความสำเร็จมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ซึ่งหมายความว่ามีความทุกข์น้อยที่สุด ยิ่งไปกว่านั้น คำว่า “**ความเจริญงอกงามทางอารมณ์**” ควรเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่สุดสำหรับผู้ศึกษาพุทธปรัชญาหรือปรัชญาตามแนวพระพุทธศาสนาด้วยเหตุผลต่อไปนี้

ในพระพุทธศาสนานั้น ความโลภ (**โลภะหรือตัณหา**) ความโกรธ (**โทสะ**) และความหลง (**โมหะ**) เป็นรากเหง้าแห่งความชั่วร้ายสามประการ ซึ่งเห็นชัดว่ามันเป็นหรือแทนอารมณ์บางชนิดนั่นเอง เป้าหมายสำคัญของพุทธปรัชญาคือ เพื่อให้แต่ละคนลดความเข้มของ**ความโลภ ความโกรธและความหลง**ของตนให้น้อยลงหรือพูดในระดับเหนือธรรมดาโลก (หรือระดับโลกุตระ) คือ การขจัด**อารมณ์ที่อันตรายเหล่านี้**ออกไปนั่นเอง ดังนั้นสำหรับชาวพุทธแล้ว คำว่า **ความเจริญงอกงามทางอารมณ์**คงหมายถึงการบรรลุในการทำให้**ความเข้มของอารมณ์เหล่านี้**ลดลง ถ้ากล่าวในทางบวกคือการพัฒนา**ความรู้สึกมีความกรุณาปราณี ความรัก ความบริสุทธิ์ใจ และความไว้วางใจ**ต่อผู้อื่น คงแทน**ความเจริญงอกงามทาง**

อารมณ์ได้อีกเช่นเดียวกัน

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า “การพัฒนาผลรวมของห้าองค์ประกอบ” หรือ “**ขันธ์ห้า**” ในทางพุทธปรัชญา กับ “**ความเจริญงอกงาม**” ในปรัชญาปฏิบัติ นิยมค่อนข้างมีความคล้ายคลึงกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ธรรมชาติหรือความหมายของการศึกษาในปรัชญาการศึกษาทั้งสองนั้นค่อนข้างเหมือนกัน

ถ้าเห็นว่าธรรมชาติของการศึกษาเป็นสิ่งที่คล้ายกันแล้ว เป้าหมายของการศึกษาซึ่งอ้างมาจากแนวคิดคล้ายกันคงไปในทางเดียวกัน ข้อแตกต่างคงอยู่ที่การเน้นเท่านั้น ศิลธรรมศึกษาหรือการศึกษาเกี่ยวกับศีลธรรมควรเน้นมากน้อยเพียงใด การศึกษาสาขาใดบ้างควรรวมไว้ในหลักสูตรแกนกลางหรือหลักสูตรทั่วไป หลักสูตรวิชาเฉพาะใดบ้างที่ควรจัดให้แก่ผู้ที่มีมุ่งออกไปประกอบอาชีพ และผู้ที่มีมุ่งเข้ามหาวิทยาลัย ฯลฯ แน่อนสิ่งเหล่านี้จะแปรเปลี่ยนจากประเทศหนึ่งไปยังอีกประเทศหนึ่ง หรือจากสถานการณ์หนึ่งไปยังอีกสถานการณ์หนึ่ง ในเมื่อการเน้นในพระพุทธศาสนาอยู่ที่จริยธรรม ไม่ใช่อยู่ที่อภิปรัชญาและญาณวิทยา ดังนั้นจึงเป็นไปได้มากทีเดียวว่า การปลูกฝังค่านิยมทางศีลธรรมและคุณธรรมต้องเน้นเป็นพิเศษในพุทธปรัชญาการศึกษา ส่วนสุขศึกษาและพลศึกษา อาชีวศึกษา สังคมศึกษา และการศึกษาที่พัฒนาสติปัญญา ฯลฯ อาจจัดประสบการณ์ในการทำงานที่จะให้เหมาะสมกับสถานการณ์เฉพาะนั้นๆ แต่เป้าหมายพื้นฐานของการศึกษาไม่แตกต่างกันมาก ต่างมุ่งไปที่ความสามารถทางสติปัญญา การเป็นพลเมืองดีสมรรถภาพทางอาชีพ และเจตคติในทางสันติภาพต่อทุกคน ส่วนแต่ละเป้าหมายที่กล่าวนี้จะไปถึงได้ในระดับใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับระดับการตัดสินใจและประสิทธิผลของวิธีการที่นำมาใช้

เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายเหล่านี้ จำเป็นต้องกำหนดนโยบายในการทำงานเดียวกัน มีวิธีการที่คล้ายคลึงกันที่นำมาใช้เป็นนโยบายการศึกษาทั้งพุทธปรัชญาการศึกษาและปรัชญาการศึกษาตามแนวประชาธิปไตยในโลกตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสหรัฐอเมริกา ถึงแม้ว่ามันอาจไม่มีการอ้างอิงถึงโดยตรงว่าเป็นนโยบายการศึกษา

ตามที่กล่าวไว้ในบทที่ ๓ ของหนังสือเล่มนี้ ข้อปฏิบัติต่อไปนี้ ถูกนำมาใช้เป็นนโยบายการศึกษา

๑) ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับน้ำใจแห่งการเสาะแสวงหาความรู้อย่างมีอิสรภาพ ซึ่งพบอยู่ในคำสั่งสอนเรื่อง กาลามสูตร ซึ่งบนพื้นฐานกว้างๆ เทียบได้กับการส่งเสริมให้มีความศรัทธาในวิธีการแห่งปัญญา หรือวิธีการแก้ปัญหาของโลกตะวันตก

๒) ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับความร่วมมือ (สาราณียธรรม) ซึ่งเทียบได้กับการมีส่วนร่วม การแบ่งปัน และความร่วมมือตามที่เน้นไว้ในปรัชญาการศึกษาตามแนวประชาธิปไตยในสหรัฐอเมริกา

๓) ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการเคารพในผู้อื่นในทางการพูด การกระทำและการคิด (สัปปริสธรรม) ซึ่งเทียบได้กับหลักของการเคารพผู้อื่นในโลกตะวันตก

กล่าวโดยสรุป คือ เรามีความจำเป็นต้องเน้นว่า แนวคิดทั้งสามคือ การเคารพผู้อื่น การมีส่วนร่วมและความร่วมมือ และความศรัทธาในปัญญา ประกอบกันเป็นเจตคติตามระบอบประชาธิปไตยอย่างกว้างๆ ดังนั้น จึงเป็นหลักฐานที่เชื่อได้ว่า นโยบายการศึกษาอย่างกว้างๆ ที่เพิ่งได้มาเป็นแนวคิดอย่างกว้างๆ ของประชาธิปไตยนั่นเอง

เพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมายของนโยบายของการศึกษาที่กำหนดขึ้นอย่างกว้างๆ จำเป็นต้องกำหนดยุทธศาสตร์เป็นอันดับต่อไป โดยทั่วไปแล้ว ยุทธศาสตร์เป็นเรื่องของวิธีการ หรือกลวิธี หรือวิธีทำสิ่งต่างๆ วิธีหรือวิธีการที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา คือ ทางสายกลาง นั่นเอง ซึ่งสรุปได้เป็นสามหมวด คือ การปฏิบัติตามกฎและคำสั่งสอน (ศีล) การมีความเพียรพยายามและการสำรวม (สมาธิ) และการมีความเข้าใจและภูมิปัญญา (ปัญญา) ในทุกเรื่อง ทั้งสามหมวดนี้ประกอบขึ้นเป็นยุทธศาสตร์ทั่วไป ที่อาจนำมาใช้ในหลายสถานการณ์ เพื่อหลีกเลี่ยงความโกลาหล จำเป็นต้องปฏิบัติตามกฎหรือมีวินัย ความเพียรพยายามและการสำรวมทำให้คนไปลึกในเรื่องนั้นๆ ส่วนความเข้าใจนำมาซึ่งผลลัพธ์หรือทำให้บรรลุเป้าหมาย ทั้งโลกตะวันออกและตะวันตกส่งเสริมหลักการทั่วไปเหล่านี้ ดูเป็นสิ่งที่ง่ายและเล็กน้อย แต่ถ้าละเลยกฎธรรมดาดังกล่าวนี้อาจนำมาซึ่งความล้มเหลว

เมื่อเปรียบเทียบกับการใช้วิธีการคิดเป็นวิธีการเรียนการสอนโดยทั่วไป จะได้พื้นฐานที่คล้ายกันโดยไม่ยากนัก ซึ่งชี้ชัดอยู่ในโครงสร้างของอริยสัจสี่ ในพระพุทธศาสนาในแง่หนึ่ง ก็บอญู่ในการคิดทบทวน ของโลกตะวันตกอีกแง่หนึ่ง

สำหรับผู้ที่มีการศึกษาทั้งในโลกตะวันออกและตะวันตก ความคล้ายคลึงกันเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่น่ายินดีและน่าพอใจอย่างมาก ยิ่งไปกว่านั้น การไม่มีข้อขัดแย้งสำคัญในความคิดทางการศึกษาที่เป็นพื้นฐานระหว่างประเทศไทยกับสหรัฐอเมริกาตามที่ได้อธิบายไปแล้ว ย่อมรับประกันความร่วมมือที่ยาวนานและประสบความสำเร็จในความพยายามทางการศึกษาระหว่างประเทศทั้งสอง

ค. เนื่องจากประเทศไทยมีจุดยืนแน่นอนในความคิดทางการศึกษาแล้ว ประเทศไทยน่าจะอยู่ในฐานะดีขึ้นในการฟื้นฟูหรือวิวัฒนาการเกี่ยวกับการปฏิบัติทางการศึกษาที่ได้ผล ซึ่งจะมีส่วนช่วยในการวางแผนระดับชาติ เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้มากขึ้น

ส่วนปรัชญาการศึกษาที่เพิ่งกำหนดขึ้นมาี้ต้องมีการปรับปรุงแก้ไข และเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา นั่นคือ เป็นไปตามน้ำใจแห่ง “อนิจจา” ซึ่งกล่าวว่าการเกิดทุกอย่างพร้อมที่จะมีการเปลี่ยนแปลง

ในตอนต้นๆ ของหนังสือเล่มนี้ มีการตั้งคำถามสำคัญๆ เกี่ยวกับการศึกษาในประเทศไทย เช่น “อะไรคือความต้องการของเยาวชนไทยทุกวันนี้” “การมัธยศึกษาควรมีหลากหลายหรือไม่” และ “ใครควรเข้ามหาวิทยาลัย” พุทธปรัชญาการศึกษาที่เพิ่งพัฒนาขึ้นมาควรช่วยให้คำตอบของคำถามเหล่านี้ได้

ตัวอย่างเช่น ในการกำหนดความต้องการของเยาวชน คำกล่าวในทางปรัชญาเกี่ยวกับเป้าหมายการศึกษาพื้นฐานและเฉพาะต้องนำมาพิจารณาทันที ดังนั้นองค์ประกอบต่างๆ เช่น การพัฒนาองค์รวมทั้งห้า (การพัฒนาจิตใจและร่างกาย) ซึ่งประกอบด้วยค่านิยมทางศีลธรรมและจริยธรรม ทักษะการอาชีพ ความเป็นพลเมืองดี และการพัฒนาความเข้าใจเกี่ยวกับการเคารพซึ่งกันและกัน การมีส่วนร่วม และการคิดทบทวน ต้องนำมาปฏิบัติ

ในทำนองเดียวกัน เมื่อพิจารณาข้อเท็จจริงว่าความต้องการ มีลักษณะเป็นทางส่วนตัวและทางสังคมนั้น ความต้องการทางสังคมต้องนำมาพิจารณารวมกัน ซึ่งหมายความว่า องค์ประกอบทางเศรษฐกิจ ทางการเมืองและทางสังคม จิตวิทยาที่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันต้องทำให้ได้ หลังจากมีเจตจำนงแน่นอนแล้ว คำกล่าวที่เกี่ยวข้องกับความต้องการทางสังคมของประเทศไทย อาจทำได้ดังต่อไปนี้

๑. สังคมต้องการเน้นความเข้าใจทางเศรษฐกิจในส่วนของประชาชน และต้องการพัฒนามารตัวเยาวชนให้มีเจตคติ ความรู้ และทักษะที่เหมาะสม ซึ่งจะช่วยเยาวชนทำตนให้เหมาะสมกับชีวิตทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

๒. สังคมต้องการได้รับการเตรียมตัวที่ดีขึ้น เพื่อการดำรงชีวิตตามระบอบประชาธิปไตย

๓. สังคมต้องการร่วมมือกับมิตรประเทศ เพื่อบรรลุสันติภาพและความก้าวหน้า

๔. สังคมต้องการพัฒนาและบรรลุความก้าวหน้าสำหรับชุมชนชนบท และพื้นที่ห่างไกล

๕. สังคมต้องการพัฒนาค่านิยมทางจริยธรรม ทางศีลธรรม ทางกฎหมาย และทางความยุติธรรม ตลอดจนความรักชาติ ความรับผิดชอบ และการมีวินัย สำหรับพลเมือง เป็นต้น

ขั้นต่อไป เมื่อนำมาพิจารณารวมกันระหว่างเป้าหมายของการศึกษากับความต้องการของสังคมแล้ว จะได้ว่า ความต้องการของสังคมในประเทศไทยอาจกำหนดและกล่าวได้ดังต่อไปนี้

๑. เยาวชนทุกคนต้องการพัฒนาความรู้ เจตคติ และทักษะที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมที่มีผลผลิตในด้านเศรษฐกิจของประเทศ

๒. เยาวชนทุกคนต้องการพัฒนารู้แจ้งในด้านค่านิยมทางจริยธรรม ทางศีลธรรม ทางกฎหมาย และทางความยุติธรรม ตลอดจนความรักชาติ ความรับผิดชอบ และการมีวินัย

๓. เยาวชนทุกคนต้องการพัฒนาสุขภาพจิตและสุขภาพกาย

๔. เยาวชนทุกคนต้องการพัฒนาความเข้าใจและความก้าวหน้าระหว่างประเทศ

๕. เยาวชนทุกคนต้องการปลูกฝังความสามารถในการคิดอย่างมีเหตุผล และแสดงความคิดของตนอย่างชัดเจน เป็นต้น

ความต้องการเหล่านี้ เมื่อกกล่าวอย่างเต็มที่อาจนำมาเป็นเป้าหมายของการมัธยมศึกษา ดังนั้นคำถามประการแรกของเราได้รับคำตอบแล้วแน่นอนที่สุด ขึ้น

ต่อไปต้องมีการวางแผนจัดประสบการณ์หลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการเหล่านี้

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อคำนึงถึงหลักการเกี่ยวกับการจัดการศึกษา ให้สอดคล้องกับความแตกต่างระหว่างบุคคลตามที่ชี้ให้เห็น โดยการเปรียบเทียบผู้เรียนกับดอกบัวสีเหล่าของพระพุทธองค์ จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่ากรมศึกษาต้องจัดให้หลากหลาย โรงเรียนมัธยมต้องจัดทั้งหลักสูตรวิชาการและหลักสูตรวิชาชีพต่างๆ เพื่อว่าเยาวชนอาจเลือกที่เหมาะสมกับความถนัด เจตคติ และความสนใจของแต่ละคน ดังนั้นเยาวชนทุกคนจะสามารถมีส่วนร่วมในด้านเศรษฐกิจของประเทศตามที่เน้นไว้ใน เป้าหมายของการศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับการฝึกอบรมที่ตนเลือกเรียน

ประการสุดท้าย เมื่อมีหลักสูตรหลากหลายในโรงเรียนมัธยม ปัญหาเกี่ยวกับว่าใครควรเข้ามหาวิทยาลัยย่อมมีความยุ่งยากน้อยลง นักเรียนมัธยมที่เรียนวิชาเตรียมตัวเข้ามหาวิทยาลัยคือผู้ที่เข้ามหาวิทยาลัย และจะยังไม่สามารถมีส่วนร่วมในทางเศรษฐกิจของสังคมอย่างได้ผลจนกว่าภายหลังการสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเมื่อมีบทบาทสำคัญในระดับวิชาชีพชั้นสูงแล้ว ส่วนนักเรียนมัธยมที่มุ่งสู่อาชีพ เมื่อเรียนจบจากโรงเรียนมัธยมจะมีส่วนร่วมในทางเศรษฐกิจของสังคมตามการฝึกอบรมที่ตนเรียนมา ถ้าหลังจากนั้นระยะหนึ่งเขาคงอยากเรียนต่อในระดับสูง เขาควรมีโอกาสได้เรียนในระดับมหาวิทยาลัยทั้งหมดนี้ย่อมอยู่ในน้ำใจแห่งการเคารพความแตกต่างระหว่างบุคคล และสอดคล้องกับเป้าหมายพื้นฐานของการศึกษาที่ส่งเสริมการพัฒนา องค์ประกอบรวมทั้งห้าที่เรียกว่า “คน” อย่างเต็มที่

ในทำนองเดียวกัน เมื่อคำนึงถึงอุดมศึกษา ผู้ที่เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยอาจได้รับการส่งเสริมให้ศึกษาในสาขาวิชาเฉพาะบางอย่าง เช่น แพทยศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ และเกษตรศาสตร์ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมตามความต้องการในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

เพื่อเป็นการสรุปครั้งสุดท้าย ควรได้เน้นตามประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

๑. พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทอาจนำเสนอเป็นคำพูดที่เข้าใจง่าย โดยขั้นตอนของการคิดทบทวน ซึ่งไม่รวมพิธีกรรมและความมหัศจรรย์ ที่เป็นคุณลักษณะของทุกศาสนาได้ในประเทศไทย หลายคนคิดว่าพิธีกรรมมีประโยชน์

เหมือนกัน พิธีกรรมหรือพิธีการเปรียบเสมือนเปลือกของผลไม้ ซึ่งผลไม้ที่ปอกเปลือกแล้วจะอยู่ไม่ได้นาน

๒. ปรัชญาการศึกษาที่นำไปปฏิบัติได้ อาจอนุมานเป็นหน่อหนึ่งของพระพุทธศาสนาโดยมีคาค่ำวทั้งหมดในแง่ของโลกทัศน์ในทางพระพุทธศาสนา และข้อปฏิบัติ หรือหลักการที่พบในคำสอนของพระพุทธศาสนาได้อย่างเคร่งครัด ตามที่เห็นแล้วว่าทั้งเป้าหมายและวิธีการของการศึกษาสามารถสร้างขึ้นและนำเสนอตามข้อปฏิบัติเหล่านั้นอย่างชัดเจน

๓. ประเทศไทยซึ่งมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ อาจใช้พุทธปรัชญาการศึกษาที่เพิ่งกำหนดขึ้นนี้ในการบูรณะและเสริมสร้างข้อปฏิบัติทางการศึกษาได้ ดังนั้น จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าสิ่งที่เสี่ยงทำเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษาอยู่ขณะนี้ คงส่งเสริมความสนใจและการศึกษาค้นคว้าในสาขาปรัชญาการศึกษาในประเทศไทยต่อไปอีก

พระพุทธศาสนาตามทัศนะของนักศึกษาผู้หนึ่ง

พระพุทธศาสนาได้มีการแปลความหมายในหลายโอกาส โดยนักเทววิทยา และนักปราชญ์ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม การแปลความหมายที่กำลังตามมานี้ กระทำขึ้นมาโดยครูหรือนักการศึกษาผู้หนึ่ง ซึ่งกำลังแสวงหาพุทธปรัชญาการศึกษา ซึ่งมีเป้าหมายของตนเองเพื่อนำเสนอพระพุทธศาสนาเป็นศัพท์การศึกษา โดยไม่รวมความลึกซึ้งและปาฏิหาริย์ต่างๆ ซึ่งโดยทั่วไปมีรวมไว้ในศาสนา แล้วหลอมรวมเป็นปรัชญาการศึกษากลางๆ ที่นำไปปฏิบัติได้ ในฐานะหน่อหนึ่งของพระพุทธศาสนา

เพื่อแปลความหมายหรือนำเสนอพุทธปรัชญาในรูปแบบที่ตั้งใจไว้ จึงเห็นว่าการสะกดที่จะมองพุทธปรัชญาโดยผ่านกลไกของวิธีการ ซึ่งมีการพิสูจน์แล้วโดยวิทยาศาสตร์ นั่นคือ **วิธีการแก้ปัญหา** เหตุผลสำคัญที่ต้องทำเช่นนั้นคือว่า วิธีการแก้ปัญหาได้มีการนำมาใช้อย่างได้ผลดีแล้ว ในสาขาวิชาชีพ การศึกษา และยังเห็นว่าวิธีการแก้ปัญหานี้มีใช้อยู่ในทุกช่วงของชีวิตในโลกสมัยใหม่ที่ซึ่งต้องใช้การคิดหรือการสะท้อนความคิดค่อนข้างมาก

นอกจากนี้ คงเป็นที่น่าสนใจที่สุดในตัวมันเองที่จะได้เห็นวิธีการคิดแบบวิทยาศาสตร์ ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในการแปลความหมายระบบแนวคิดทางศาสนาอย่างประสบความสำเร็จ ความรู้สึกนี้ยังกระตุ้นความกระตือรือร้นในการใช้วิธีการสำคัญนี้ เพื่อศึกษาพระพุทธศาสนามากขึ้นไปอีก เพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดนี้ จึงขอเล่าพระพุทธประวัติ ณ บัดนี้

ก.ปัญหา

นี่คือสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดกว่า ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว ในประเทศอินเดียโบราณ เจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งต่อมากลายเป็นที่รู้จักในฐานะเป็นพระพุทธองค์ได้ทรงอาศัยอยู่อย่างพุ่มเฟียและสบายอย่างมหาศาลในพระราชวัง แต่พระองค์ทรงสังเกต

เห็นว่าชีวิตโดยทั่วไปเต็มไปด้วยความไม่เฟลิดเฟลินและทุกข์ทรมาน

เริ่มต้นตั้งแต่มีความเจ็บปวดจากการเกิด แล้วตามมาด้วยความแก่และความเจ็บป่วย และในที่สุดคือความตาย ในระหว่างนั้นมีความเกลียด ความหลง ความมั่งร่ำรวย ความกังวล ความระแวง ความโกรธ ความพยาบาท ความกลัว ความเศร้า ความท้อแท้ ความเสียใจ ความสิ้นหวัง ความอยาก และอิจฉาริษยา ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ทำให้ชีวิตน่าสังเวช ซึ่งมากจนในบางกรณีไม่สมควรมีชีวิตอยู่ต่อไป ดังนั้นหลายคนจึงฆ่าตัวตาย อย่างไรก็ตามก็ดีย่อมมีอยู่หลายครั้งเมื่อคนมีความสุขและร่าเริงเหมือนกัน แต่ความสุขและความร่าเริงและความสนุกสนาน มีอายุสั้นและแปรเปลี่ยนไปเร็วเหลือเกิน ในไม่ช้าความเจ็บป่วย หรือความเจ็บปวด หรือความทุกข์ เน่าเปื่อยเข้ามาแทนที่ความสนุกสนานของเรา

เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า คนต้องแก่ เหี่ยวย่น และไม่แข็งแรง “ไม่มีฟัน ไม่มีตา ไม่มีรส และไม่มีทุกสิ่ง” เราทุกคนหนีไม่พ้นความแก่ และความทุกข์เน่าเปื่อย และไม่มีทางหนีจากมันไปได้

ในทำนองเดียวกัน เป็นที่ประจักษ์ว่าทุกคนต้องเจ็บปวด และมีโรคภัยไข้เจ็บ เราทุกคนต้องการความเจ็บ ความป่วย และหนีไม่พ้นมันไปได้

ยิ่งไปกว่านั้น เป็นที่ประจักษ์ว่าในที่สุดต้องตาย เราทุกคนต้องตาย และหนีไม่พ้นความตายไปได้เลย

ความแก่ ความเจ็บ และความตาย เป็นข้อเตือนใจเราทุกคน พระพุทธองค์ผู้ซึ่งทรงเป็นเจ้าของชายหนุ่มพระชนมายุ ๒๙ พรรษา ได้ทรงคิดทบทวนเกี่ยวกับความทุกข์ทรมานของมนุษย์เหล่านี้ และมีความไม่สบายพระทัยมากทีเดียว

ความทุกข์ทรมานของมนุษย์เหล่านี้ อาจทำให้ลดน้อยลงไปได้ได้อย่างไร? ความสงบสุขจะมีอยู่ในโลกต่อไปได้อย่างไร? และถ้ามีทางเป็นไปได้มีอิสรภาพอย่างเต็มที่หรือหลุดพ้นไปจากห่วงหรือความทุกข์ของมนุษย์เหล่านี้โดยสิ้นเชิงไปได้อย่างไร?

เหล่านี้คือปัญหา กล่าวโดยสรุปคือปัญหาพื้นฐานต่างๆ ต้องเกี่ยวข้องกับ ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ส่วนปัญหาเฉพาะคือ ความโกรธ ความโลภ ความพยาบาท ความกลัว ความมั่งร่ำรวย ความสิ้นหวัง ความโศก ฯลฯ อิสรภาพจากสิ่งเหล่านี้จึงประกอบขึ้นใน “ชีวิตที่ดี” หรือ (Summum Bonum)

ข. สมมติฐาน

ในกระบวนการพยายามหาทางแก้ปัญหาที่ได้กล่าวไปแล้ว พระพุทธรองค์
คงได้ทรงสร้างสมมติฐานและหลักการเบื้องต้นหลายอย่างขึ้นมาเพื่อสมมติฐานใน
เจตจำนงตามขั้นต่อไป ดังนี้

(ก) **ประการแรก** มีสมมติฐานว่าทั้งความทุกข์และความสุขของมนุษย์เป็น
ผลสืบเนื่องมาจากความตั้งใจ การกระทำหรือสาเหตุของตนเองที่จริงแล้วนี่คือ
“กฎแห่งกรรม” ซึ่งเป็นที่รู้จักดี ซึ่งกล่าวว่า การกระทำ (กรรม) ทุกอย่างที่เราทำ
ขึ้นไม่ว่าเป็นทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ ทำให้เกิดผลตามมาหรือผลลัพธ์ที่หลีกเลี่ยง
ไม่ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ คนเราเก็บเกี่ยวเอาสิ่งที่ตนเองหว่านไว้แล้ว ยิ่งไป
กว่านั้นการกระทำของเราในอดีตดำเนินไปตามเส้นทางธรรมชาติของมันและไม่สามารถ
แก้หลุด ดังนั้นจึงไม่มีทางหนีไปจากกรรมของตนได้ ผลตามมายังคงอยู่กับ
คนเรา และมีผลกระทบต่ออนาคตของเราต่อไปอีก

ถ้ากล่าวเป็นศัพท์การศึกษา คงหมายความว่าประสบการณ์ในอดีตหรือ
ส่วนหนึ่งหรือของประสบการณ์ คงมีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางของ
ประสบการณ์ ในอนาคตของเรา ดังนั้นสมมติฐานแรกที่พระพุทธรองค์ทรงตั้งขึ้น
คือ กฎจริยธรรมในตัวของมันเอง ประการหนึ่ง การกระทำทุกอย่าง ทั้งทางกาย
ทางวาจา หรือทางใจ คงมีผลลัพธ์เป็นสถานการณ์ที่เป็นเหตุและผล อาจกล่าวได้ว่า
ผลลัพธ์ต่างๆ อาจต้องใช้เวลาบังเกิดผล แต่มันต้องเกิดขึ้น ดังนั้นโดยหลักฐานแล้ว
เราต้องทนต่อผลตามมาของการกระทำให้อดีตของเรา อย่างไรก็ตาม ชะตากรรม
ของคนเราอาจเปลี่ยนแปลงหรือขยายได้โดยการกระทำในปัจจุบันหรืออนาคต
จึงอาจกล่าวได้ว่าคนเราควรกระทำเฉพาะกรรมดี และหลีกเลี่ยงการกระทำชั่วทั้ง
หลาย

ดังนั้น สมมติฐานจึงหมายความว่าอย่างเจาะจงว่า ความทุกข์ทรมานของ
มนุษย์มีสาเหตุ ความทุกข์ทรมานเหล่านี้เป็นเพียงผลลัพธ์ หรือผลตามมาของการ
กระทำ หรือการกระตุ้น หรือแรงขับบางอย่างในส่วนของเราเอง บางทีในรูปของ
การกระตุ้น การกระทำ หรือความคิด อะไรคือสาเหตุที่แท้จริง?

(ข) **ประการที่สอง** เมื่อพิจารณาสมมติฐานประการแรกที่ว่าสาเหตุ
สำหรับทุกผลลัพธ์ จึงอาจกล่าวต่อไปอีกว่า ความอยากหรือความโลภ หรือความ

ลุ่มหลง ซึ่งหมายถึง “ตัณหา” เป็นสาเหตุสำคัญของความทุกข์ทรมานของมนุษย์

ในฐานะเป็นสิ่งมีชีวิต คนเรามีความต้องการพื้นฐานบางอย่างที่ต้องสนอง เช่น อาหาร ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย และเสื้อผ้า แต่ความหมกมุ่นทุกชนิด และความอยากได้ หรืออยากพบความสุขทางกาย เป็นอาทิ ย่อมประกอบเป็นสิ่ง ที่เรียกว่า “ตัณหา” ถ้าคนเราไม่ได้รับสิ่งที่อยากได้ย่อมมีความทุกข์ทรมาน แม้ว่า ถ้าได้รับสิ่งที่ต้องการแล้วก็ตามยังมีแนวโน้มในทุกเรื่องว่าเราจะไม่หยุดอยู่แค่นั้น ความลุ่มหลงคงเกิดขึ้นอีก ซึ่งอาจรุนแรงมากขึ้นด้วย ความพึงพอใจหรือความ ยับยั้งใจไม่มีทางขัดสิ่งชั่วร้ายออกไปได้

นอกจากนี้ยังอาจอธิบายต่อไปได้อีกว่า “ตัณหา” แบ่งออกได้เป็นสามประเภทใหญ่ๆ ดังนี้

๑. ความอยากสัมผัส นี่คือการปรารถนาเพื่อความสำราญของความสุขทางสัมผัสโดยผ่านประสาทสัมผัสทั้งห้า คือ สายตา การได้ยิน รส กลิ่น และการแตะต้อง ตลอดจนผ่านกิจกรรมต่างๆ ทางจิตใจ

๒. ความอยากเพื่อความเป็นอยู่ นี่คือการปรารถนาเพื่อความ สุขในชีวิต เช่น ความร่ำรวย อำนาจ ความสำเร็จ สิทธิพิเศษ ความฟุ้งเฟ้อ ฯลฯ ในระดับสูง ยังอาจแปลความหมายได้ว่า เป็นความปรารถนาเพื่อชีวิตนิรันดร์หรือมีชีวิตอยู่ต่อไปอย่างอิสระ โดยปราศจากการทรมานของร่างกาย

๓. ความอยากเพื่อความไม่เป็นอยู่ นี่หมายถึงความปรารถนาหลีกเลี่ยง สิ่งที่ไม่สบายในชีวิต เช่น ความเจ็บ ความตาย ความกดขี่ ความยากจน ฯลฯ ในระดับสูงอาจหมายถึงความอยากทรมานตนเองด้วย

ดังนั้นสมมติฐานคือ ถ้า “ตัณหา” ในรูปแบบต่างๆ สามารถถูกทำลายด้อยลงหรือขจัดให้หมดสิ้นไปได้ ชีวิตมนุษย์คงมีความสุขมากขึ้น หรือหลุดพ้นไปจากความทุกข์ทรมานโดยสิ้นเชิง แล้วแต่กรณี

(ค) ประการที่ ๓ อาจกล่าวได้ว่า “ตัณหา” หรือความอยากเองมีบ่อเกิด ในลักษณะของกระบวนการทางจิตใจ หรือวัฏสงสารที่เรียกว่า “โซ่แห่งสาเหตุ” หรือ “การเกิดที่ไม่มีอิสรภาพ” ซึ่งหมายถึง “ปฏิจจนสมุปบาท” มันเป็นโซ่ที่แข็งแรง โยงต่อกันเป็นองค์ประกอบทางจิตใจ หรือเงื่อนไข หรือสาเหตุ หรือห่วง ๑๒ อัน ซึ่งแต่ละอันเป็นผลมาจากอันที่มาก่อน และยังเป็นเหตุของอันที่ตามมา

คนเราถูกล่ามโดยโซ่แห่งชีวิตนี้ และถูกป้องกันจากการได้รับความสงบสุขและอิสรภาพ ดังนั้นสมมติฐานคือ พยายามตัดโซ่หรือวัฏจักรนี้ให้ขาดจากกัน หรือตัดขาดความต่อเนื่องของมัน เมื่อโซ่นี้ถูกตัดขาดจากกันแล้ว ทุกอย่างจะแตกดับไปหมด รวมทั้ง “ตัณหา” ด้วย เมื่อ “ตัณหา” ดับ หรือถูกขจัดไปแล้ว ราคะ ตัณหา และความทุกข์ทรมานของมนุษย์ลดน้อยลง หรือหมดไป และแก้ไขปัญหาได้

สำหรับสมมติฐานนี้ นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาถือว่า “ปฏิจจนุปบาท” เป็นกุญแจสำคัญสำหรับการเข้าใจและการชื่นชมในพระพุทธปรัชญาหรือเป็นพื้นฐานของแนวคิดตามหลักพุทธปรัชญา ตามปกติมักมีการอธิบายเป็นศัพท์เชิงเปรียบเทียบและในเชิงปาฏิหาริย์ และทำให้เกิดความสับสนมาก อย่างไรก็ตาม คำอธิบายที่ตามมาพยายามทำให้ชัดและเข้าใจได้ง่ายขึ้น

ห้วงหรือสถานการณ์ที่เป็นเหตุและผลทั้ง ๑๒ ห้วง ใน “ปฏิจจนุปบาท” มีดังนี้

๑. อวิชชา เป็นเหตุให้เกิดสังขาร

๑.๑ คำว่า “อวิชชา” แปลว่า ความโง่เขลา ความหลง หรือการขาดความเข้าใจพื้นฐานในปรากฏการณ์ธรรมชาติของชีวิตมนุษย์โดยเฉพะอย่างยิ่งการขาด “ความรู้ที่จำเป็น” คำว่า ความรู้ที่จำเป็นนี้ประกอบขึ้นเป็นพิเศษด้วยโลกทัศน์ตามแนวพระพุทธศาสนา (ดีลักษณะ) ปฏิจจนุปบาทเอง และอริยสัจสี่ แนวคิดสำคัญทั้งสามประการนี้จะเปิดเผยให้ทราบเป็นคำอธิบายต่อไป

สำหรับตอนนี้ให้ตระหนักเพียงว่าตามธรรมดาแล้วคนเรามักคิดหรือเข้าใจแง่มุมของสิ่งที่เหลือจากประสบการณ์ที่เป็นพื้นฐาน (วิบาก) ของตนเอง หรือตามความรู้ เจตคติ และทักษะที่แคบของตนเอง สิ่งที่อยู่นอกเหนือจากนี้ไปซึ่งจะต้องเกี่ยวข้องกับแนวคิดในการลดหรือขจัด “ตัณหา” หรือความอยากออกไป ซึ่งคนธรรมดาไม่เข้าใจหรือไม่สนใจที่จะเข้าใจ เนื่องจากชีวิตมนุษย์เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และจากการเปลี่ยนแปลงที่ไม่มีที่สิ้นสุดนี้ คนเราเผชิญกับความทุกข์ทรมานที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนมากเหลือเกิน การขาดความเข้าใจเช่นนี้ เรียกว่า “อวิชชา”

๑.๒ คำว่า “สังขาร” หมายถึง ผลรวมของคุณสมบัติทางจิตใจต่างๆ เช่น อารมณ์ เจตคติ ความถนัด ความรู้สึกในค่านิยม ความสนใจ และนิสัย ฯลฯ ซึ่ง

ประกอบขึ้นเป็นแรงขับหรือพลังใจที่กระตุ้นคนเราไปสู่การกระทำบางอย่าง

๑.๓ เมื่อนำทั้งสองมารวมกัน ย่อมหมายความว่า “อวิชชา” หรือความโง่เขลาในความหมายที่ลึกกว่าของชีวิตที่สงบสุขบังคับแรงขับหรือแรงจูงใจ (สังขาร) ซึ่งนำคนเราไปสู่การกระทำที่โง่เขลาหรือลุ่มหลง เช่น การโลภ การบันดลความโกรธ และความเกลียด การมีความลำเอียง การใช้ความรุนแรง ฯลฯ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความโง่เขลามีผลกระทบต่อความสนใจความรู้สึกในค่านิยม อารมณ์ ฯลฯ ของคนเรา และเป็นเหตุให้เกิดแรงขับ หรือสร้างพลังใจไปสู่การกระทำที่ไม่ฉลาด

๒. สังขารเป็นเหตุให้เกิดวิญญาน

๒.๑ วิญญาน หมายถึง การรับรู้ หรือการรู้ตัว หรือการรู้ หรือการเข้าใจ ความหมายโดยผ่านประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส เมื่อสิ่งเร้า เช่น เสียงต่างๆ ของดนตรีมากระทบหู การรับรู้หรือความหมายของเสียงเกิดขึ้น คนเราเริ่มเข้าใจเสียงก่อน แล้วจึงจำดนตรีได้ ถ้าเราคุ้นเคยกับมัน การเข้าใจหรือความหมาย หรือการรับรู้เช่นนี้ เรียกว่า “วิญญาน” การรับรู้มีหกประเภท คือ การรับรู้ทางสายตา ทางเสียง ทางกลิ่น ทางรส ทางการแตะต้อง และทางการคิด ฟังเข้าใจด้วยว่าการรับรู้ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างอิสระ โดยปกติจากอวัยวะสัมผัสหรือร่างกาย ที่จริงแล้วการรับรู้เป็นเพียงศัพท์หนึ่งสำหรับความหมาย หรือแหล่งความหมายต่างๆ

๒.๒ ดังนั้นเมื่อแรงขับ (สังขาร) เกิดขึ้น จะบังคับหรือกระตุ้นคนเราให้คิดหรือเข้าใจสิ่งต่างๆ หรือตีความหมายบางอย่างในแง่มุมของแรงขับนั้น ถ้ากล่าวในเชิงโวหารคือ แรงขับมากกระชิบในหูของเราให้ดำเนินต่อไป และมีปฏิกิริยาหรือการกระทำบางอย่าง เมื่อปฏิกิริยาหรือปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้น การรับรู้หลายชนิดย่อมเกิดขึ้น หรือได้รับความหมายต่างๆ การรับรู้นี้ มีการวางเงื่อนไขแน่นอนโดยเจตคติ ความถนัด ความรู้สึกในค่านิยม ความสนใจ ฯลฯ ของคนเรา หรือกล่าวโดยรวมคือ โดยพลังใจหรือแรงขับ (สังขาร) นั่นเอง ซึ่งหมายความว่าโดยตรงหรือโดยอ้อมว่า “สังขาร” เป็นสาเหตุให้เกิด “วิญญาน”

๓. วิญญานเป็นเหตุให้เกิดนาม-รูป

๓.๑ “นาม-รูป” แปลตามตัวว่า “จิต-กาย” ตามลำดับ และในขบวนการทางจิตที่ต่อเนื่องนี้ คำนี้หมายถึงเรือนร่างที่มีชีวิต “นาม” หมายถึงแรงดลใจหรือ

การมีชีวิตเนื่องจากแรงขับ ส่วน “รูป” หมายถึง การกระทำ หรือรูปแบบ พฤติกรรมของคนเรา และตัวของเราเอง

๓.๒ ในขณะที่แรงขับเป็นเหตุให้เกิดการรับรู้โดยการกระทำบางอย่าง การรับรู้ให้ข้อมูลย้อนกลับและคลี่คลายคนเรา และนำเราไปสู่รูปแบบของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องเฉพาะอย่าง ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าการรับรู้ (วิญญาณ) เป็นสาเหตุให้เกิดพฤติกรรม (นาม-รูป)

๔. นาม-รูปเป็นเหตุให้เกิดอายตนะ

๔.๑ คำว่า “อายตนะ” หมายถึง อวัยวะสัมผัสหรือตัวรับรู้ในทาง พระพุทธศาสนามีอวัยวะสัมผัสอยู่หกประการ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และสติปัญญา (แหล่งรวมความหมายต่างๆ) อวัยวะสัมผัสเมื่อมีการกระทำต่อสิ่งเร้าจะเริ่มแรงกระตุ้น ซึ่งถูกตีความหมายที่เป็นผลให้เกิดความหมายใหม่ๆ ซึ่งถูกนำเข้าไปรวมไว้ในแหล่งรวมความหมาย อวัยวะสัมผัสเป็นประตูไปสู่แหล่งรวมความหมายต่างๆ หรือสติปัญญานั้นเอง

๔.๒ เรือนร่างที่มีชีวิตหรือตัวเราต้องมีปฏิภิกิริยา หรือมีพฤติกรรมในทางใดทางหนึ่ง โดยเฉพาะ กล่าวในทางบวกหรือพฤติกรรมเกี่ยวข้องกับอวัยวะสัมผัส ซึ่งหมายความว่านำอวัยวะสัมผัสออกมาเล่นกับสิ่งเร้าต่างๆ และได้ผลลัพธ์ออกมา

อย่างไรก็ดีในบางโอกาส เราพบว่าเด็กเกิดมาพร้อมกับตาบอด หูหนวก เป็นใบ้ ไม่มีมือหรืออาจปัญญาอ่อน ซึ่งในกรณีทั้งหมดนี้ กล่าวกันว่าเป็นผลลัพธ์ของการกระทำหรือพฤติกรรมเฉพาะบางอย่างของคนเราเองหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง ต้องมีสาเหตุของการเกิดเหล่านี้ ดังนั้นเมื่อกล่าวในทางลบคือ พฤติกรรมย่อมเกี่ยวข้องกับอวัยวะสัมผัสเหมือนกัน แต่ในทำนองว่าอวัยวะสัมผัสมีผลกระทบที่ไม่พึงปรารถนา ไม่ว่าจะทางใดก็ตาม ย่อมเข้าใจได้ชัดว่าพฤติกรรม (นาม-รูป) เป็นสาเหตุให้เกิดอวัยวะสัมผัส (อายตนะ)

๕. อายตนะเป็นเหตุให้เกิดผัสสะ

๕.๑ คำว่า “ผัสสะ” มีความหมายง่ายๆ ว่า การสัมผัสหรือการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้ากับอวัยวะสัมผัส (อายตนะ) นั้นเอง

๕.๒ เมื่อสิ่งเร้ามีปฏิสัมพันธ์กับอวัยวะสัมผัส จุดสัมผัสจะเกิดขึ้น การสัมผัสเหมือนกับเป็นกุญแจไขประตูไปสู่การรับรู้ นอกจากนี้ยังหมายถึงการประทับรอย

สัมผัส ดังนั้นเมื่อผ่านอวัยวะสัมผัสแล้ว การสัมผัสหรือ “ผัสสะ” จะเกิดขึ้น

๖. ผัสสะเป็นเหตุให้เกิดเวทนา

๖.๑ คำว่า “เวทนา” หมายถึง ความรู้สึกหรือการมีความรู้สึกซึ่งเกิดขึ้นตามผลของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้ากับอวัยวะสัมผัส

๖.๒ เมื่อสิ่งเร้ามีปฏิสัมพันธ์กับอวัยวะสัมผัส ตามปกติความรู้สึกหรือการมีความรู้สึกจะเกิดขึ้น ตามหลักคิดของพระพุทธศาสนา การมีความรู้สึกอาจถูกแบ่งเป็นพอใจ ไม่พอใจ หรือเป็นกลาง ดังนั้นเมื่อมีการสัมผัส หรือ “ผัสสะ” ความรู้สึกจึงเกิดขึ้น

๗. เวทนาเป็นเหตุให้เกิดตัณหา

๗.๑ คำว่า “ตัณหา” แปลว่า ความอยาก ความลุ่มหลง ความทะยานอยาก หรือกามราคะ ซึ่งเป็นแรงที่ผูกคนเราให้อยู่กับความสุขและเร่าร้อนในอารมณ์ และแบ่งได้เป็น ความอยากสัมผัส ความอยากมีชีวิตอยู่ และความอยากไม่ต้องการมีชีวิตอยู่ตามที่อธิบายไปแล้ว ซึ่งถือว่าเป็นบ่อเกิดของสิ่งชั่วร้ายและความทุกข์ทรมานต่างๆ ตามคำอธิบายง่ายๆ ข้างล่างนี้

๗.๒ เมื่อการมีความรู้สึกในความสบายกาย ความเบิกบานใจและความหมกมุ่นเกิดขึ้นแล้ว ตามปกติคนเราอยากได้มันอีกเรื่อยๆ เราอยากได้เสียง รส ภาพ กลิ่น และการสัมผัสที่พอใจอย่างตกเป็นทาส เราอยากได้อ่านาจวาสนา ความร่ำรวย เกียรติยศ และตำแหน่งพิเศษต่างๆ ในทำนองเดียวกันเราปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะหลีกเลี่ยงสถานการณ์และประสบการณ์ไม่สุขสบายทั้งหลาย และเมื่อสิ่งต่างๆ ถูกพาไปถึงสุดโต่ง และเมื่อ “อวิชชา” หนาขึ้น เราอาจทำลายแม้กระทั่งตัวเองเพื่อหลีกเลี่ยงเงื่อนไขหรือสภาพบางอย่างได้

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่านอกจากการมีความรู้สึกแล้ว “อวิชชา” ยังมีส่วนสำคัญในการทำให้เกิด “ตัณหา” ความอยากทั้งหลายที่จระไนไปแล้ว บางทีเป็นผลลัพธ์ของ “อวิชชา” หรือการขาดความเข้าใจในส่วนของผู้เกี่ยวข้องเหมือนกัน การมีความรู้สึก (เวทนา) และการขาดความเข้าใจ (“อวิชชา”) รวมกันเข้าทำให้เกิด “ตัณหา” และทำให้ตัณหาเข้มข้นขึ้นไปอีกเหมือนกัน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าผู้ที่ “ตรัสรู้” หรือ “มีอิสรภาพ” ซึ่งดับความโลภ ความโกรธ และความหลงของตนได้แล้ว เช่น ในกรณีของผู้บริสุทธิ์ (อรหันต์) ย่อมไม่มีความรู้สึกหรือเกิดความ

รู้สึก (เวทนา) เหมือนกัน แต่การมีความรู้สึกของท่านไม่เป็นสาเหตุให้เกิดหรือนำไปสู่ “ตัณหา” หรือความอยากใดๆ เพราะท่านไม่มี “อวิชชา” อีกแล้ว ดังนั้นจึงเป็นที่ชัดเจนในที่นี้ว่า เพื่อให้มีอิสรภาพจาก “ตัณหา” ได้ประการแรก และประการเดียวนี้คนเราต้องขจัด “อวิชชา” ให้ได้ เมื่อมี “อวิชชา” ลดลงแล้ว ความโลภ และความโกรธ จะมีความเข้มข้นน้อยลง จึงนำไปสู่การระงับความทุกข์ของมนุษย์ในที่สุด

๘. ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดอุปาทาน

๘.๑ คำว่า “อุปาทาน” แปลว่า แนวความคิดที่เด่นหรือติดยึด หรือแปลง่ายๆ ว่า ความติดยึด กล่าวอีกอย่างคือ การครอบงำแบบยึดมั่นถือมั่นหรือการติดยึดกับความปรารถนา ความลุ่มหลง หรือความอยากบางอย่าง ซึ่งบางครั้งอาจอธิบายได้ว่าเป็นการมีใจจดจ่ออย่างติดยึดของพลังความอยากอยู่กับวัตถุหรือคุณสมบัติบางอย่าง

๘.๒ เมื่อ “ตัณหา” ปรากฏแล้ว มีทางเป็นไปได้ที่มันจะงอกงามขึ้นเรื่อยๆ เนื่องจากความเบิกบานใจและความสุขสำราญทางกายมาเกี่ยวข้อง ซึ่งนำไปสู่การยึดมั่นถือมั่น หรือการติดยึดนั่นเอง เมื่อคนเราเห็นว่าวัตถุใดหรือแนวความคิดใดหรือความเชื่อใด หรือการปฏิบัติใดทำให้สุขกาย เบิกบานใจ และพึงพอใจ คนเราจะเกาะติดกับมัน ติดยึดกับมันและถูกมันครอบงำ ซึ่งมันจะเด่นหรือติดยึดในจิตใจของคนเรา ตัวอย่างเช่นเมื่อความอยากร่ำรวยเกิดขึ้นมา คนเราจะเกาะติดหรือติดแน่นอยู่กับแนวความคิดนี้ ซึ่งอาจสะท้อนออกมาในพฤติกรรมของตนอย่างรุนแรง เมื่อความรู้สึกในค่านิยมถูกขัดขวางด้วยการติดยึด เราอาจมีการกระทำที่เป็นการคดโกง หรือเราอาจกระทำการปล้นไปได้โดยง่าย ในทำนองเดียวกันในระดับที่สูงขึ้นไป เราทุกคนมีความรักตัวเองอย่างมาก ดังนั้นเราอาจติดยึดกับมันอย่างเหนียวแน่น เราอาจเชื่อแม้กระทั่งว่ามีจิตวิญญาณอยู่ในนั้น ดังนั้นจึงมีความอยากมากเท่าใด การยึดมั่นถือมั่นยิ่งเหนียวแน่นมากเท่านั้น ดังนั้นจึงประจักษ์ชัดว่า “ตัณหา” เป็นสาเหตุให้เกิด “อุปาทาน”

๙. อุปาทานเป็นเหตุให้เกิดภาวะ

๙.๑ คำว่า “ภาวะ” หมายความว่า ความเป็นอยู่ที่ตนเองเป็นผู้กระทำ (กรรมภาวะ) ในแง่หนึ่ง และความเป็นอยู่ที่ตนเองเป็นผู้ถูกกระทำ (อุปปัญญ

ภาวะ) ในอีกแง่หนึ่ง อย่างไรก็ตามก็ตีความหมายของ “ภาวะ” อธิบายได้ง่ายๆ โดยพิจารณาเพียงแต่กลุ่มคำหรือวลีที่ว่า “ความเป็นอยู่ที่ตนเองเป็นผู้กระทำ ซึ่งกล่าวไปแล้วว่าเมื่อคนเราติดยึดตัวเองอย่างเหนียวแน่นอยู่กับแนวความคิด หรือความเชื่อ หรือความอยาก ความยึดมั่นถือมั่นจะสะท้อนออกมาในพฤติกรรม หรือปฏิกิริยาของตน ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าเราจะหลงเชื่ออย่างสุดโต่งและถูกกระตุ้น ให้มีปฏิกิริยาหรือการกระทำตามการยึดมั่นถือมั่นของเราอย่างแน่นอน เมื่ออยู่ใน สภาพจิตใจเฉพาะเช่นนี้แล้วคนเราต้องมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ตนเองเป็นผู้กระทำ ทั้ง “ตัณหา” และ “อุปาทาน” กระตุ้นตัวเราไปสู่ความพยายามบางอย่างเพื่อให้ บรรลุเป้าหมายของเราไปเรื่อยๆ คนเราจะอยู่โดยตนเองเป็นผู้ถูกกระทำไม่ได้เสียแล้ว

๙.๒ เมื่อ “อุปาทาน” ปรากฏ อุปาทานจะพาคนเราให้มีความพร้อมที่จะ เคลื่อนตัวไปสู่สถานการณ์ใหม่ คนเราจะถูกกระตุ้นอย่างเต็มที่ และมีแนวโน้ม ที่จะกระทำตามลักษณะของการยึดมั่นถือมั่นของเราเอง ดังนั้นเราจึงกำลังมีการ เปลี่ยนแปลง หรือเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ชนิดใหม่ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เรา กำลังอยู่ในภาวะของการเป็นอยู่ ดังนั้น “อุปาทาน” เป็นสาเหตุให้เกิด “ภาวะ” (ความเป็นอยู่ที่ตนเองเป็นผู้กระทำ)

๑๐.ภาวะเป็นเหตุให้เกิดชาติ

๑๐.๑ คำว่า “ชาติ” แปลตามตัวว่าหมายถึง การปรากฏหรือการเกิด เมื่อคนเราถูกรอบงำด้วย “ตัณหา” และ “อุปาทาน” และเมื่อคนเรากำลัง เกี่ยวข้องอยู่กับกิจกรรมบางอย่างอยู่ด้วย ซึ่งหมายถึงว่าเรามีความเป็นอยู่ที่ ตนเองเป็นผู้กระทำ หรือ “ภาวะ” หรือ “ภพ” ผลตามมาบางอย่างต้องปรากฏ ให้เห็น ซึ่งแน่นอนย่อมเป็นไปตาม “กฎแห่งกรรม” ตัวอย่างที่เห็นชัดคือ ลอง นึกถึงว่าถ้าคนเรามีความปรารถนาเป็นคนร่ำรวยอย่างแรงกล้า เราจะยึดติดอยู่กับ แนวความคิดนี้และเกาะติดอยู่กับมันจนกว่าจะพบทางสนองความปรารถนาของ เรา เนื่องจากการยึดมั่นถือมั่นนั้นยิ่งใหญ่มาก เราจะกระทำการใดๆ ที่นำไปสู่เป้าหมาย ปลายทางนั้นในที่สุด ถ้าการกระทำของเขาผิดกฎหมาย ผลตามมาไม่เป็น ไปในทางดี การกระทำและปฏิกิริยามีเท่ากันและตรงกันข้ามกัน ดังนั้นอาจเป็น ได้ว่าเราถูกติดตะรางและไปดำเนินชีวิตใหม่ สำหรับตัวเราในสภาพเช่นนั้น อาจกล่าวได้ว่า “การเกิดใหม่” (ชาติ) อุบัติขึ้นแล้วเหมือนกัน

๑๐.๒ อย่างไรก็ตาม ในระดับสูงขึ้นไป “ชาติ” (การปรากฏหรือ “การเกิดใหม่”) อาจแปลความว่า หมายถึง การปรากฏแห่งการยึดมั่นถือมั่นตามปกติเราทุกคนมักติดยึดอย่างเหนียวแน่นอยู่กับตัวเราหรือแนวคิด คิดว่า “นี่คือเรา และสิ่งเหล่านี้คือของเรา” และเมื่อมีอันตรายใดมาถึง “ตัวเรา” หรือ “สมบัติของเรา” เราจะประสบความเจ็บปวด ความเสียใจ ความเศร้าโศก หรือความหมดหวัง หรือพูดอีกอย่างหนึ่งคือ ความทุกข์อย่างใหญ่หลวง การยึดมั่นถือมั่นแบบ “ตัวเรา-ของเรา” นี้ ตามปกติยิ่งใหญ่มาก ซึ่งมากจนการตระหนักรู้ว่าความตายหลีกเลี่ยงไม่ได้ และอาจมาถึงเมื่อไรก็ได้ เป็นเหตุให้เกิดความกังวล ความกลัว และความกดดันอย่างมากเสมอ ดังนั้นการปรากฏของการยึดมั่นถือมั่นแบบ “ตัวเรา-ของเรา” ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นเมื่อใดย่อมเป็นเหตุการณ์สำคัญจริงๆ และถือว่าเป็นความหมายของ “ชาติ” หรือ “การเกิด” ในการคิดระดับสูง ถ้าปริมาณของการยึดมั่นถือมั่นตามแนวความคิดแบบ “ตัวเรา-ของเรา” ลดลง ความทุกข์ของมนุษย์จะลดลงเป็นสัดส่วนด้วย ถ้าการยึดมั่นถือมั่นดับไปโดยสิ้นเชิง ความทุกข์จะหายไปและได้รับอิสรภาพมาแทน

๑๑.ชาติเป็นเหตุให้เกิดขรา-มรณะ

๑๑.๑ คำว่า “ขรา-มรณะ” แปลตามตัวอักษรว่า หมายถึง “การผูกพันนำเปื่อย-ความตาย” ในทางร่างกายมันหมายถึง ความเนาเปื่อยและความตาย ซึ่งมาถึงทุกคนโดยไม่มีการเว้น มนุษย์ทุกคนมีการเปลี่ยนแปลงและแก่ และในที่สุดตายทั้งๆ ที่มีความพยายามทำให้สุขภาพแข็งแรง หรือทำให้ชีวิตยืนยาว นี่คือแหล่งของความกังวล ความกลัว และความวิตกอย่างใหญ่หลวงจริงในส่วนของเราทุกคน ในทางจิตวิทยา คำว่า “ขรา-มรณะ” อาจหมายถึง “การเปลี่ยนแปลง-การอันตรายาน” เจตคติของคนเราอาจเปลี่ยนไปอย่างมากเมื่อถูกครอบงำด้วยความอยากอันชั่วร้าย หรือ “ตัณหา” ความรู้สึกในค่านิยมอาจอันตรายานไปหรือสูญไปเมื่อเรายึดมั่นถือมั่นอย่างเหนียวแน่นอยู่กับความอยากอันชั่วร้ายนั้น การกระทำที่ไม่มีความปราณีบางอย่างอาจตามมา และเป็นสาเหตุให้เกิดความเศร้าโศก เสียใจและความเจ็บปวดแก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง

๑๑.๒ ดังนั้นจึงเป็นที่ประจักษ์แล้วว่า การเกิดของร่างกาย (ชาติ) จบลงด้วยความแก่ ความเจ็บ และความตาย (มรณะ) และเมื่อมีความตายเรามีความโศก

ความเสียใจ ความเศร้า และความสิ้นหวัง ซึ่งหมายถึงความทุกข์ ในทางจิตวิทยา การปรากฏของการยึดมั่นถือมั่นแบบ “ตัวเรา-ของเรา” จะพาคนเราไปทำการกระทำที่เห็นแก่ตัวมากมาย ซึ่งเราจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่น่าพอใจ ความเข้มของการยึดมั่นถือมั่นจะพาเราไปสู่เป้าหมายปลายทางที่น่าอับอาย ซึ่งนำมาซึ่งความเสียใจและความเจ็บปวด ดังนั้นไม่ว่าเป็นทางใดก็ตาม การเกิดนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลง และความเจ็บปวดทั้งสิ้น

๑๒. ขรา-มรณะเป็นเหตุให้เกิดอวิชชา

๑๒.๑ เมื่อความแก่และความตายใกล้เข้ามา ความวิตกและความกลัวตามปกติจะเด่นที่สุด และความทะยานอยากหรือความอยากได้ (ตัณหา) ความเป็นหนุ่มและความสุขสำราญ ปรากฏขึ้นมานี้เองคือ “อวิชชา” ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างมีนัยสำคัญว่า ขาดความรู้ที่จำเป็น หรือแสดงให้เห็นการเข้าใจผิดในธรรมชาติของชีวิต ซึ่งเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง และไม่สามารถย้อนกลับ และในที่สุดจบลงด้วยความเจ็บปวดและความเศร้าโศก ดังนั้นความทะยานอยากสุดท้ายซึ่งเป็นความทะยานอยากที่มีอยู่ย้อนกลับไปหา “อวิชชา” และนำคนเรากลับไปเริ่มต้นวัฏจักรแห่งความชั่วร้ายใหม่อีก ตลอดชีวิตคนเราเดินทางผ่านเส้นทางแห่งความชั่วร้ายนี้ในโอกาสที่นับไม่ถ้วน ที่จริงทุกนาทีของชีวิตคนเราเดินทางผ่านเส้นทางที่เป็นวงกลมนี้ ซึ่งส่งผลให้เกิดความทุกข์ทรมานและสะสมความโกรธ ความโลภ และความเข้าใจผิดเอาไว้มากมาย

๑๒.๒ เมื่อพิจารณา “กฎแห่งเหตุผล” อีกครั้งหนึ่งอย่างรอบคอบ จะสังเกตเห็นได้ว่าแต่ละห่วงเป็นผลของสิ่งที่มาก่อน และในเวลาเดียวกันเป็นเหตุของสิ่งที่ตามมา ถ้าห่วงหนึ่งไม่เกิด ห่วงถัดไปก็ไม่เกิด ตามพื้นฐานนี้จึงเห็นว่า การไม่มีสัมผัส (ผัสสะ) ระหว่างสิ่งเร้ากับอวัยวะสัมผัสจะไม่มีความรู้สึก เมื่อปราศจากการมีความรู้สึก ความอยาก “ตัณหา” จะไม่เกิด ถ้าความอยากไม่เกิด ต้องไม่มีการยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) เป็นเช่นนี้ไปเรื่อยๆ

ดังนั้นการอธิบายค่อนข้างชัดเจนเกี่ยวกับ “กฎแห่งเหตุผล” (ปฏิจางสมุพบาท) ได้ทำไปแล้ว ซึ่งชี้ให้เห็นแล้วว่า ความทะยานอยาก (ตัณหา) อยู่ที่ไหน ในรูปแบบอะไร และแสดงบทบาทอย่างไร กฎนี้เป็นส่วนสำคัญที่สุดของสมมติฐานทั้งหลายที่พบในพระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทในประเทศไทย

เมื่อได้อ่าน “กฎแห่งเหตุผล” อย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว อาจสรุปได้ว่า องค์ประกอบที่เด่นชัดที่สุดที่มีส่วนให้เกิดความทุกข์ทรมาน คือ “อวิชชา” (การขาดความรู้ที่เกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิต) “ตัณหา” (ความทะยานอยาก ความอยาก และความโลภ) “อุปาทาน” (ความยึดมั่นต่อความทะยานอยากหรือความอยาก) “สังขาร” (พลังใจ หรือแรงขับให้ลงมือกระทำ) และการกระทำ (กรรม) เองด้วย ก่อนจะไปสู่การอธิบายสมมติฐานอื่นๆ ควรได้หยาบยกห่วงหรือเงื่อนไขของ “กฎแห่งเหตุผล” ทั้ง ๑๒ ประการ มาลงไว้ตามลำดับของการปรากฏของแต่ละห่วง ในลูกโซ่ทั้งหมด ดังต่อไปนี้

๑. อวิชชา (ความโง่เขลา หรือขาดความเข้าใจพื้นฐานของชีวิตมนุษย์)
๒. สังขาร (แรงขับไปสู่การกระทำ หรือพลังใจ)
๓. วิญญาน (การเข้าใจ หรือการเข้าใจความหมายหรือการรับรู้)
๔. นาม-รูป (เรือนร่างที่มีชีวิต หรือการคลไคล-พฤติกรรม)
๕. อายตนะ (อวัยวะสัมผัส)
๖. ผัสสะ (การสัมผัสระหว่างสิ่งเร้ากับอวัยวะสัมผัส)
๗. เวทนา (ความรู้สึก หรือการมีความรู้สึก)
๘. ตัณหา (ความลุ่มหลง ความอยาก หรือความสุขทางอารมณ์)
๙. อุปาทาน (แนวคิดติดยึด การยึดมั่นถือมั่นต่อความทะยานอยาก หรือการติดยึด)

๑๐.ภาวะ (การเป็นอยู่แบบผู้กระทำ หรือความพร้อม หรือการเป็นอยู่)

๑๑.ชาติ (การเกิดหรือการปรากฏของการยึดมั่นถือมั่นแบบ “ตัวเรา-ของเรา”)

๑๒.ชรา-มรณะ (การผุพังเน่าเปื่อย-ความตายหรือการเปลี่ยนแปลง-การอันตรธาน และด้วยการอันตรธาน หรือตาย ทำให้เกิดความเศร้า ความเสียใจ และความสิ้นหวัง ฯลฯ ตามมา)

ปฏิเสธสมุปบาท ซึ่งเป็นพื้นฐานของพุทธปรัชญา ดังนั้นจะพบว่าทัศนะหลักการ และข้อสรุปต่างๆ ได้จากนี้ ตามที่จะได้เห็นทีละน้อย เมื่ออ่านต่อไปเรื่อยๆ

(ง) ประการที่ ๔ สมมติฐานสำคัญที่สุดในตอนนี้คือ การทำลายหรือแยกไขแห่งความชั่วร้าย เพื่อใช้ห่วงที่เลวร้ายที่สุดคือ “ตัณหา” ถูกทำลายไปเสีย อะไร

จะเกิดขึ้นถ้า “ตัณหา” ถูกขจัดไปได้จริงๆ? ในทำนองเดียวกันกับสูตรหรือกฎของ “ปฏิจจสมุปบาท” ถ้าไม่มี “ตัณหา” และจะไม่มี การ “ติดยึด” คือไม่มี “ความพร้อมที่จะมีการเกิด” ซึ่งไม่มี “การเกิด” “ไม่มีการตาย” ไม่มี “ความทุกข์” ไม่มีส่วนที่เหลือของโชทั้งหมด กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความทุกข์ของมนุษย์ถึงจุดสิ้นสุดแล้ว ซึ่งยังหมายความอีกว่า คนเราถูกปลดปล่อยให้เป็นอิสระ เพื่อขยายความให้เข้าใจต่อไปอีก เราควรถามว่า “อิสระจากอะไร? และอิสระเพื่ออะไร? คำตอบคือ “อิสระจากโชแห่งความชั่วร้ายทั้งหมด ซึ่งเกี่ยวข้องกับความโง่เขลาหรือความหลง ความเกลียด ความโลภ ความลุ่มหลง ฯลฯ” และ “อิสระเพื่อเป้าหมายของการมีชีวิตที่ปราศจากความเศร้า ความสิ้นหวัง ความโศก หรือพุด่างๆ ปราศจากความทุกข์ ซึ่งเป็นชีวิตที่ดี หรือ “Summun Bonum” นั่นเอง ถ้าคนเราบรรลุอิสรภาพชนิดนี้ได้แล้ว เราจะมีอิสรภาพอย่างแท้จริง นี่คือนิยามของชีวิตที่ดีโดยทั่วไป หมายถึง “นิพพาน” ในที่ซึ่งความสงบสุขและความสุขในชีวิตเกิดขึ้น

อย่างไรก็ดี ตามที่เห็นแล้วอิสรภาพเช่นนี้เป็นสมมติฐาน และเป็นสิ่งที่ไปถึงได้ยากยิ่ง แต่คนเรามีความอยาก ความเกลียด และความโง่เขลาหรือความหลงน้อยลงเท่าไร โอกาสสำหรับความสงบสุขและความสุขสำหรับเรายังมีมากขึ้นเท่านั้น นี่คือนิยามของ “ชีวิตที่ดี” ซึ่งชาวพุทธทั่วไปคิด

ที่นี้เมื่อพูดถึงสมมติฐานต่อไปอีกจะได้ว่า ถ้าสมมติว่าเราทำลายไปที่ห่วงแรกของโชนั่นคือ ไปที่ “อวิชชา” จะทำให้บังเกิดผล เพราะเมื่อปราศจากความหลงคนเราจะมีการเข้าใจที่ถูกต้อง หรือ “การเข้าใจชอบ” เมื่อ “อวิชชา” หรือความหลงหมดไปแล้ว (ดับไปแล้ว) โชทั้งหมด รวมทั้ง “ตัณหา” จะไม่เกิดขึ้นอีก และปัญหาแก้ได้

สมมติฐานนี้ ที่จริงแล้วเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้จริง เช่น การทำลายมุ่งไปที่ “อวิชชา” หรือการทำลายความโง่เขลาทั้งนี้เพียงการพูดอีกวิธีหนึ่งเท่านั้นว่าคนเราจะต้องได้รับการฝึกอบรมหรือได้รับการศึกษานั้นเอง ตามที่เราทุกคนทราบว่าการศึกษาคัดความโง่เขลา ปลดปล่อยความเฉลียวฉลาดหรือการเข้าใจที่ถูกต้องออกมาและทำให้เกิดอิสรภาพ ตามที่จะได้เห็นต่อไปอีกว่า พระพุทธศาสนาส่งเสริมความอดกลั้น การมีวินัย การทำให้บริสุทธิ์การเข้าถึงแก่นแท้ การคิด และการทำสมาธิอย่างมาก สิ่งทั้งหมดนี้จริงๆแล้วชี้ให้เห็นการฝึกอบรมหรือการศึกษานั้นเอง

(จ) ประการที่ ๕ เพื่อให้ได้รับความสงบสุขและความสุขตามที่ได้อธิบาย นั้น จำเป็นต้องมีการศึกษาหรือการฝึกอบรมเฉพาะทาง ทุกวันนี้นักการศึกษา เข้าใจว่า “ไม่ใช่การศึกษาชนิดใดๆ ก็ทำได้” แต่จะต้องเป็นการฝึกอบรมชนิด เฉพาะที่จะนำไปสู่การสนองความต้องการทางส่วนตัว และทางสังคมของ แต่ละคนคือสิ่งที่เราต้องการ หลักการชนิดเดียวกันนี้ประยุกต์ใช้ได้ในกรณีของ พระพุทธศาสนา ในการทำให้ความโง่เขลา (อวิชชา) ซึ่งมีความหมายว่าการขาด ความรู้ที่จำเป็นเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ให้ลดน้อยลงหรือทำลายไปนั้น จำเป็นต้อง ค้นหารูปแบบความประพฤติหรือพฤติกรรมเฉพาะให้ได้ พระพุทธองค์ได้ทรง บัญญัติแนวทางไว้แล้ว ซึ่งภายหลังจากทรงลองผิดลองถูกเป็นเวลานาน แล้วทรง มีการคิดอย่างลุ่มลึก ซึ่งในที่สุดประกอบขึ้นเป็นรูปแบบการปฏิบัติตามหลัก พระพุทธศาสนา หรือวิถีชีวิตสำหรับพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ส่วนสำหรับ ชาวสาสน์รูปแบบการปฏิบัติเดียวกันยังใช้ได้ แต่ย่อมมากในระดับล่างๆ และมีความ เข้มในระดับที่น้อยกว่าเพื่อให้เหมาะกับความต้องการของคนธรรมดา ดังนั้น คนธรรมดาหวังได้เพียงแต่จะทำให้ “ตัณหา” ลดน้อยลงที่สุด และบรรลุความ สงบสุขและอิสรภาพในระดับหนึ่งเท่านั้น เมื่อมีการปฏิบัติในระดับต่ำกว่าคน ธรรมดาอย่างเราจะไม่สามารถคาดหวังที่จะไม่ถึงขั้นอิสรภาพเต็มที่หรือการหลุด พ้นแต่อย่างใด

วิธีการหนทางของการประพฤติปฏิบัติตามที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติ นั้น เรียกว่า “มรรคมืองค์แปด” ซึ่งประกอบด้วย แปดประการ และจัดแบ่งออกได้ เป็นสามหมวดใหญ่ๆ คือ

๑) ศิล (ศีลธรรม) ซึ่งหมายถึงวินัย คำสั่งสอน และค่านิยมทางศีลธรรม ทั้งหมดที่จะทำให้ชีวิตของเราบริสุทธิ์

๒) สมာธิ (การสำรวม) ซึ่งหมายถึงการคิดลุ่มลึก การทำสมาธิ และการ พัฒนาจิตใจที่จะเข้าถึงและช่วยให้บรรลุการเข้าใจที่ชัดเจน

๓) ปัญญา (ภูมิปัญญา) ซึ่งหมายถึงความรู้และความเข้าใจที่จำเป็นเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์และโลกทัศน์

ทั้งสามสิ่งนี้ต้องนำมาพิจารณารวมเป็นองค์รวมที่พัฒนาการ ทั้งๆ ที่ ประกอบด้วยสามหมวดหรือแปดประเด็นก็ตาม ตามปกติมักจะเปรียบเทียบเชือก

เส้นหนึ่งซึ่งมีแปดเกลียว ซึ่งจะต้องไม่ดึงแยกออก มิฉะนั้น เส้นเชือกจกขาดจากกัน ดังนั้น **ศีล สมาธิ และปัญญา** จะต้องไปด้วยกัน เพราะถ้ามีเพียงส่วนเดียว แต่ไม่มีอีกสองส่วนก็จะไม่นำมาซึ่งผลลัพธ์ที่คาดหวังไว้

ยิ่งไปกว่านั้น ยังชี้ให้เห็นว่าถ้าปล่อยตัวเองให้หมกมุ่นอยู่ เช่น อยู่กับความสุขทางอารมณ์ต่างๆ ในแง่หนึ่ง หรือปล่อยตัวเองให้ไปสู่การทรมาณตนเอง (ตบะ) เช่น การอดอาหารในอีกแง่หนึ่ง ซึ่งประกอบขึ้นเป็นการกระทำที่เป็นชั่วสุดโต่งสองปลาย ทั้งสองวิธีไม่มีทางนำไปสู่การดับ “ตัณหา” ได้เลย และไม่มีทางที่จะคาดหวังผลในการทำให้ความทรมาณหรือ ความทุกข์ดับไปได้เช่นกัน อย่างไรก็ตาม จุดกึ่งกลางระหว่างชั่วสุดโต่ง ทั้งสองปลาย คือ “**มรรคมีองค์แปด**” ซึ่งบางทีเรียกว่า “**ทางสายกลาง**” นั่นเอง ซึ่งไม่ใช่ทางประนีประนอมระหว่างชั่วสุดโต่งทั้งสองปลาย แต่เป็นหนทางที่ถูกต้อง หรือทางที่ถูกต้องในตัวของมันเอง

นอกจากนี้ยังเชื่อว่า **ทางสายกลาง** จะนำพาคนเราไปสู่อิสรภาพ ซึ่งหมายถึง อิสรภาพจากความโลภ ความโกรธ และความหลง และการดับทุกข์ สิ่งเหล่านี้ พระพุทธองค์ทรงมองเห็นและทรงแสดงให้เห็นแล้วว่าปฏิบัติได้จริง

อย่างไรก็ดี จำเป็นต้องกล่าวย้ำจุดนี้ว่า ข้อสมมติฐานทั้งหมดที่ได้กล่าว และอธิบายไว้ในวรรคข้างบนไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกันในเวลาเดียว แต่เป็นผลลัพธ์ของการมีเจตจำนงในระยะยาว สมมติฐานบางอย่างซึ่งหลังจากมีการทดลอง เช่น การหมกมุ่นในความทุกข์ทางประสาทสัมผัส หรือการทรมาณตัวเองคงจะต้อง ปฏิเสธและคงจะมีการตั้งสมมติฐานขึ้นและทดลองต่อไปใหม่ พระพุทธองค์ทรงใช้ชีวิตที่ลำบากถึง ๖ ปี ก่อนมาถึง**ทางสายกลาง**นี้ได้

กล่าวโดยสรุปก็คือ ภายหลังจากการคิดและการทดลองเป็นระยะเวลาานาน สมมติฐานสำคัญอย่างหนึ่งอุบัติขึ้นมา ซึ่งในที่สุดได้นำพระพุทธองค์ไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ได้สำเร็จ นั่นคือ “**ปฏิจจสมุปบาท**” ที่ทำให้ได้ทัตตะและข้อปฏิบัติมากมายจากสิ่งนี้ และซึ่งเมื่อรวมกับมรรคแปดแล้ว จึงทำให้ได้พื้นฐานของพุทธปรัชญา

ค.การทดลอง

ตามพุทธประวัติ กล่าวว่า เจ้าชายสิทธัตถะซึ่งต่อมาทรงมีพระนามว่า **พระพุทธองค์** ทรงประสูติเป็นรัชทายาทสืบบรรลักราชาอาณาจักรกาชยะ

ในประเทศอินเดียสมัยโบราณ ทั้งๆ ที่พระองค์ทรงได้รับการห้อมล้อมด้วยความมั่งคั่ง ความฟุ่มเฟือย และความโอ้อ่าในราชสำนัก นับตั้งแต่พระประสูติกาล พระองค์ทรงเข้าพระทัยถึงความทรमानและความทุกข์ ซึ่งคนเราต้องทนโดยไม่คำนึงถึงตำแหน่ง ชนชั้นและสถานภาพ เนื่องจากความแก่ ความเจ็บ ความเสียใจ ความเศร้าโศก ความสิ้นหวัง ความโกรธ ความโลภ ความกลัว ความกตัญญู ความอิจฉา ความชั่วร้าย ฯลฯ และในที่สุดคือ ความตาย สำหรับคนเราแล้วสิ่งเหล่านี้ที่จริงแล้วคือโลกแห่งความทุกข์ ทั้งความร่ำรวย ความฟุ้งเฟ้อ อำนาจวาสนา และความโอ้อ่าคงไม่สามารถทำให้คนเรามีอิสรภาพจากความทุกข์ทั้งหลาย เราคงมีความวุ่นวายใจมากและต้องหาทางให้หลุดพ้นไป

(ก) ในระหว่างโบราณกาลช่วงนั้น มีผู้นำทางศาสนาและฤๅษีเป็นจำนวนมาก ซึ่งท่องเที่ยวไปมาโดยไม่มีบ้านอยู่อาศัย เพื่อค้นหาความสุขและชีวิตที่มีอิสรภาพ เมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา เจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงตัดสินใจสละพระชีวิตทางโลกของพระองค์ และได้ทรงท่องเที่ยวไปตามป่าเขาลำเนาไพร เช่น ผู้นำศาสนาอื่นๆ เพื่อค้นหาทางแก้หรือวิธีการหลุดพ้นไปจากความทุกข์และทรमानทั้งหลาย ซึ่งเป็นการย้ายออกจากความมีบ้านไปสู่ความไม่มีบ้าน การที่พระองค์ทรงกระทำเช่นนี้ ทำให้เกิดความเศร้าโศกโทมัสแต่พระบิดาพระมารดา ตลอดจนพระมเหสีและพระโอรสของพระองค์

(ข) พระองค์ได้เสด็จไปทรงศึกษาครั้งแรกกับพระอาจารย์ที่มีชื่อเสียงในขณะนั้น ที่มีชื่อว่า **อาหารดาบส** แต่ข้อปฏิบัติหรือลัทธิของอาหารดาบสดูเหมือนไม่ให้คำตอบในสิ่งที่พระองค์ทรงกำลังค้นหา ดังนั้นพระองค์ได้จากอาหารดาบส และได้เสด็จไปหาพระอาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่อีกตนหนึ่ง คือ **อุทกดาบส** พระองค์ทรงผิดหวังอีกครั้งหนึ่ง ข้อปฏิบัติหรือลัทธิที่พระอาจารย์ได้สั่งสอน ดูเหมือนว่าไม่ได้นำพาคนเราให้หนีไปจากทุกข์ได้เลย

(ค) ด้วยความผิดหวังที่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า เจ้าชายจึงทรงตัดสินใจพึงสมมติฐานและพลังความคิดของพระองค์เองในตอนนั้น พระองค์ทรงมีสมมติฐานว่า โดยการฝึก “โยคะ” พระองค์คงมีพลังที่เหนือธรรมชาติ ซึ่งคงช่วยให้พระองค์ทรงเอาชนะความทรमानและความทุกข์ได้ ดังนั้นเราได้อ่านพบว่า เจ้าชายได้ทรงกระทำทุกรกิริยา (ความลำบาก และความทุกข์ทรमानทุกชนิด) เช่น การอดกลืนลมหายใจ

และการปฏิบัติอื่นๆ ที่เป็นลักษณะของข้อปฏิบัติ “โยคะ” อย่างไรก็ตาม ผลลัพธ์ ยังอยู่ไกลจากความพึงพอใจอยู่เช่นเดิม มันไม่ทำให้ความรู้สึกโกรธหรือโลภ หรือ ทุกข์ใดๆ ลดน้อยถอยลงไปในระดับใดเลย

ต่อมาพระองค์ทรงหันไปหาการปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า “ตปะ” พระองค์ ได้ทรงคิดว่า อาหารและเครื่องดื่มเป็นเพียงทำให้ความลุ่มหลงและความต้องการ มีความสุขโดยทางประสาทสัมผัสต่างๆ ของคนเราคงอยู่เท่านั้น ดังนั้นพระองค์ได้ทรง อดพระกระยาหารที่ละน้อย ซึ่งทรงเสวยพระกระยาหารน้อยลงเรื่อยๆ ในแต่ละวัน จนถึงจุดที่พระองค์เกือบทรงมีชีวิตไม่รอด ดังนั้นพระองค์จึงทรงยุติ

ดังนั้นพระองค์ได้ทรงสรุปในเวลา นั้นว่า ทั้งชีวิตแบบเจ้าชาย ซึ่งห้อมล้อม ด้วยความสุขสำราญ ความฟุ้งเฟ้อ และอำนาจวาสนา และชีวิตที่มีแต่ความ ทรมานและการทรมานชีวิต ซึ่งแทนชั่วที่สุดโต่งทั้งสองปลายไม่มีประโยชน์ เพราะ ไม่นำไปสู่อิสรภาพจากความโลภ ความโกรธ และความทุกข์ในทางใดเลย ดังนั้น พระองค์จึงทรงละทิ้งการกระทำ “โยคะ” และ “ตปะ”

เนื่องจากอาจเป็นเพราะความล้มเหลวของชั่วสุดโต่งทั้งสองปลายในชีวิต นั้นเอง ที่แนวความคิดเกี่ยวกับทางสายกลาง เริ่มปรากฏต่อพระองค์ ซึ่งกลายเป็น องค์ประกอบสำคัญที่ช่วยให้พระองค์ตั้งสมมติฐานขึ้นมาใหม่เพื่อเจตจำนงต่อไป

(ง) ในการค้นหาทางสายกลางนั้น ในอันดับต่อไปพระองค์ได้ทรงหันไปหา การคิดอย่างลุ่มลึก และการปฏิบัติศิลปะการสำรวมและการทำสมาธิแบบโบราณ จากการที่พระองค์ทรงเพียรพยายามทำสมาธิเป็นเวลานานพระองค์ทรงได้รับการ **รู้แจ้ง** (ญาณ) ในการเข้าถึงธรรมชาติของชีวิต สาเหตุของความทุกข์ทรมานของ มนุษย์ และวิธีที่ถูกต้องทำให้คนเรามีอิสรภาพจากสภาวะที่ทรมานนี้ได้สำเร็จ คงเป็นระหว่างช่วงเวลาการคิดอย่างหนักที่ยาวนานนี้เองที่พระองค์มาถึงการรู้แจ้ง เกี่ยวกับ **“ปฏิจจนมุปบาท”** ซึ่งเป็นพื้นฐานปรัชญาของพระองค์ และ **“มรรคอัน มีองค์แปด”** ซึ่งเสนอทางแก่ในการจัดความทรมานและความทุกข์

กล่าวกันว่า การสำรวมและการทำสมาธิที่พระพุทธองค์ทรงบรรลุเป็น ระดับที่สูงมากจริงๆ ซึ่งระดับนั้นยังไม่มีใครอื่นไปถึงได้ ในอารามพุทธศาสนา ทั้งหลายในประเทศไทยทุกวันนี้ เรายังพบคนรุ่นหนุ่มสาวและสูงอายุกำลังเรียน ศิลปะของการสำรวมและการทำสมาธิแบบโบราณนี้อยู่ แต่เขาบรรลุความสำเร็จ

ขั้นใด หรือมีความสำเร็จหรือไม่นั้น ยังไม่มีการประเมินเป็นทางการแต่อย่างใด กล่าวกันว่าผู้ที่ปฏิบัติเท่านั้นจึงจะเข้าใจว่า อะไรเป็นอะไร เราต้องเอาตัวเข้าไปมีประสบการณ์เองเพื่อทำความเข้าใจมัน นักวิทยาศาสตร์ นักปราชญ์บางคน และ พระสงฆ์ผู้คงแก่เรียนบางรูป กำลังเรียนศิลปะโบราณนี้อยู่เช่นกัน ผลของความพยายามของท่านเหล่านี้ออกมาอย่างไร คงเป็นเรื่องน่าสนใจที่ควรทราบจริงๆ

จากผลสืบเนื่องในความสำเร็จของพระองค์ในการเข้าใจธรรมชาติของชีวิต และในการบัญญัติหนทางในการพาคนเราออกจากวัฏจักรแห่งความชั่วร้ายของ ความทรมานและความเจ็บปวด เจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงกลายเป็นผู้หลุดพ้น มีอิสรภาพจากความโลภ ความโกรธ และความหลงซึ่งไปไกลเกินกว่าความทุกข์จะไปถึง กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ทรงบรรลุการตรัสรู้ นั่นเอง พระองค์ทรงได้รับ อิสรภาพและชีวิตที่ดีตามที่พระองค์ทรงเสาะหาตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา พระองค์ จึงทรงได้รับการถวายพระนามว่า **พระพุทธองค์** และ **“พระสัมมาสัมพุทธเจ้า”**

หนทางหรือทางหรือรูปแบบของพฤติกรรมหรือข้อปฏิบัติ ซึ่งเรียกว่า **“มรรคอันมีองค์แปด”** ซึ่งทำให้ความทุกข์หรือการทุกข์ทรมานต่างๆ หลุดพ้นไป โดยพระพุทธองค์และพระสาวกนั้นอาจนำมาอธิบายได้ในทำนองต่อไปนี้ อย่างไรก็ตาม ก็น่าจะเห็นว่าในทางพระพุทธศาสนา นั้น การปฏิบัติตามมรรคอันมีองค์แปด มีการยอมรับเป็นสองระดับ กล่าวคือ

(๑) **ระดับสังคัม** ผู้เลื่อมใสเพียงแต่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนหรือข้อปฏิบัติ บางประการเท่านั้น ในวิธีทำให้มีความสุข ความสมานฉันท์ ความร่วมมือ และความเคารพระหว่างเพื่อนมนุษย์ เป็นต้น สังคัมที่ส่งเสริมพระพุทธศาสนาในระดับ พื้นฐานนี้ คาดว่าคงมีความสุขและความสุขที่พอเพียง เพราะข้อปฏิบัติ เหล่านั้นแม้มีจำกัดคงยังช่วยทำให้ความรู้สึกโลภ โกรธ และโมหะ สำหรับแต่ละคน ลดน้อยลงไปได้ ซึ่งจะไปได้ **“ตัณหา”** (ความอยาก) **อุปาทาน** (การยึดติดกับความอยาก) และแม้แต่พฤติกรรม (**กรรม**) ต่อมวลมนุษยชนของตนเองลงได้ในระดับหนึ่ง ตามที่ยกมากล่าวเป็นตัวอย่างให้เห็นภาพนี้ เป็นคำสั่งสอนและข้อปฏิบัติในระดับ พื้นฐานบางประการที่จะมีส่วนช่วยให้เกิดความสุขสงบและความสุขในสังคัมได้

ศีลห้า หรือคำสั่งสอนห้าประการ การยอมรับของคำสั่งสอนนี้ เป็น คุณสมบัติขั้นต่ำสุดที่จำเป็นในการสร้างพื้นฐานของชีวิตที่ดีงาม และเพื่อความ

ก้าวหน้าไปสู่การดับความทุกข์ต่อไป ดังต่อไปนี้

๑. การละเว้นจากการฆ่าหรือการทำให้บาดเจ็บ ผู้ใดก็ตามที่พยายามหาความสุขใส่ตัวเองเท่านั้น และในการทำเช่นนั้นต้องทำร้ายหรือฆ่าสิ่งมีชีวิต ซึ่งต้องการหาความสุขเหมือนกัน เขาผู้นั้นย่อมจะไม่พบความสุขเลย

๒. การละเว้นจากการหยิบเอาสิ่งที่เจ้าของไม่ให้

๓. การละเว้นจากการประพฤติดังทางเพศ (“ในบรรดาความลุ่มหลงและความทะยานอยากทั้งหลาย ไม่มีสิ่งใดรุนแรงเท่าความฝักใฝ่ทางเพศ”)

๔. การละเว้นจากการกล่าวความเท็จ

๕. การละเว้นจากเครื่องดื่มและยาที่เป็นพิษต่อร่างกาย ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความพลั้งเผลอ

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ดีงาม

๑. จงมีความอดกลั้น

๒. จงมีความสุขุม

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการเป็นผู้มีคุณค่า

๑. จงให้ความช่วยเหลือแก่ผู้อื่น

๒. จงมีความกตัญญูสำหรับความช่วยเหลือที่ได้รับ และกระทำความดี

เป็นการตอบแทน

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับความลำเอียง

๑. ลำเอียงเพราะรัก

๒. ลำเอียงเพราะเกลียด

๓. ลำเอียงเพราะขาดความเข้าใจ

๔. ลำเอียงเพราะความกลัว

ทั้งสี่ประการนี้ต้องหลีกเลี่ยงให้จงได้

คำสอนของพระพุทธเจ้า

๑. จงละเว้นจากการกระทำชั่วทั้งหลาย ทั้งทางวาจา ทางกาย และทางใจ

๒. จงกระทำแต่ความดีทั้งทางวาจา ทางกาย และทางใจเท่านั้น

๓. จงทำให้จิตใจสงบโดยการขจัดความไม่บริสุทธิ์ทั้งหลาย อันได้แก่ ความ

โลภ ความโกรธ ความเกลียด ความอิจฉา และความงอแง เป็นต้น

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับปัจจัยสู่ความเสื่อมสี่ประการ

๑. การหมกมุ่นในความสุททางเพศ
๒. การหมกมุ่นในเครื่องดื่มที่เป็นพิษต่อร่างกาย
๓. การหมกมุ่นในการพนัน
๔. การหมกมุ่นกับพวกคนชั่ว

ข้อปฏิบัติทั้งหมดตามที่ยกมากล่าวเป็นตัวอย่างให้เห็นภาพและสิ่งอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก มีความหมายสำหรับความสงบสุขและความก้าวหน้า ในสังคม ซึ่งเป็นสิ่งง่าย มีประโยชน์ และเพื่อวัตถุประสงค์ในการสร้างเสริมความสมานฉันท์ ความสงบสุข และความสามัคคีในระดับสังคม

การปฏิบัติในระดับสังคมตามข้อปฏิบัติ (ธรรมะ) ต่างๆ นี้ เรียกโดยทั่วไปว่า ในระดับโลก (โลกิยะ) ซึ่งยังไม่ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ แต่ช่วยให้เกิดความสงบสุขและความสุขในสังคมได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น

(๒) **ระดับเอกัตบุคคล** ข้อปฏิบัติในระดับนี้ มีไว้สำหรับพระภิกษุสงฆ์ แต่ละรูปโดยเฉพาะผู้ซึ่งมุ่งไปสู่การบรรลุการหลุดพ้นจากความทุกข์อย่างจริงจัง ข้อปฏิบัติตามที่กำหนดไว้ใน “**มรรคอันมีองค์แปด**” ต้องยึดมั่นอย่างเหนียวแน่น ที่จริงแล้วตั้งใจมีไว้สำหรับพระภิกษุสงฆ์ผู้ปฏิบัติตามหนทางของพระพุทธองค์ อย่างเต็มที่ ซึ่งย้ายจากความมีบ้านสู่ความไม่มีบ้าน สู่อการหลุดพ้น การปฏิบัติในระดับนี้เรียกโดยทั่วไปว่า ระดับเหนือโลก (โลกุตระ) พระพุทธองค์และพระสาวก เพียงไม่กี่รูปเท่านั้นที่ทรงและได้ประสบความสำเร็จในการบรรลุความหลุดพ้น

ต่อไปนี้เราจะได้หันมาดูคำอธิบายละเอียดเกี่ยวกับ “**มรรคอันมีองค์แปด**” ซึ่งเป็นเพียงหนทางหรือทางซึ่งประกอบด้วย ๘ ช่องทางเล็กๆ ซึ่งทั้งหมดนี้ มาบรรจบกันเป็นทางหลวงพิเศษ มันเป็นทางที่นำไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์ ทรมานของมนุษย์ โดยการก้าวหน้าและการไต่ขึ้นไปถึงภูมิปัญญาและความสงบสุขในระดับที่สูงกว่าที่ละน้อย ซึ่งเกี่ยวข้องข้องกับการฝึกอบรมทางพฤติกรรมและทางจิตใจด้วย ประเด็นทั้งแปดของหนทางถูกแบ่งออกเป็นสามหมวดใหญ่ๆ ดังนี้

๑. **ภูมิปัญญา (ปัญญา)** มุ่งการปลดปล่อยหรือการหลุดพ้น ได้แก่
 - ๑) ความเข้าใจที่ถูกต้อง หรือความเข้าใจชอบ (สัมมาทิชฺฐิ)
 - ๒) ความคิดที่ถูกต้อง หรือความคิดชอบ (สัมมาสังกัปปะ)

๒. ศีลธรรม (ศีล) มุ่งการทำให้มีความบริสุทธิ์

- ๓) การพูดที่ถูกต้อง หรือวาจาชอบ (สัมมาวาจา)
- ๔) การปฏิบัติที่ถูกต้อง หรือการปฏิบัติชอบ (สัมมากัมมันตะ)
- ๕) การเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง หรือการเลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ)

๓. การสำรวม (สมาธิ) มุ่งเข้าถึงแก่นแท้

- ๖) การเพียรพยายามที่ถูกต้อง หรือการเพียรชอบ (สัมมาวายามะ)
- ๗) การมีสติที่ถูกต้อง หรือสติชอบ (สัมมาสติ)
- ๘) การมีสมาธิที่ถูกต้อง หรือสมาธิชอบ (สัมมาสมาธิ)

ในตอนเริ่มต้นนั้น ซึ่งเป็นการเข้าใจที่ถูกต้องในระดับต่ำสุดแต่สำคัญเกี่ยวกับความทุกข์ ฯลฯ มีความจำเป็นเพื่อให้เป็นจุดเริ่มต้นหรือแรงจูงใจสำหรับการศึกษาและปฏิบัติต่อไปอีก

เมื่อการเข้าใจที่ถูกต้องขึ้นมาสูงอีกระดับหนึ่งแล้ว การปฏิบัติในส่วนที่เกี่ยวกับหมวดศีลธรรม ต้องทำให้ได้อย่างสมบูรณ์ เพราะศีลธรรมทำให้ใจมีความบริสุทธิ์ที่จำเป็นสำหรับการฝึกธรรมต่อไปอีก

หลักจากการบรรลุการมีความบริสุทธิ์ทางใจแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือ การทำให้มีความสำรวม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการฝึกอบรมสติปัญญา หรือจิตใจอย่างมีระบบ

เมื่อคนเรามีใจบริสุทธิ์และสติปัญญาได้รับการฝึกอบรมอย่างประสบความสำเร็จแล้ว เราอยู่ในตำแหน่งที่จะบรรลุการเข้าใจที่ถูกต้อง และการคิดที่ถูกต้อง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า ภูมิปัญญา หรือปัญญา หรืออิสรภาพ

ดังนั้นเราจึงเห็นได้ว่าการเข้าใจที่ถูกต้อง จึงเป็นทั้งการเริ่มต้น และการสิ้นสุดของทางสายกลาง

ถ้าจะให้พูดเป็นคำศัพท์ง่ายๆ และพูดแต่ในระดับโลกก็เท่านั้น ทางสายกลาง อาจนำมาอธิบายได้ในวิธีต่อไปนี้

๑. การเข้าใจที่ถูกต้อง (สัมมาทิษฐิ)

ภายในความหมายกว้างๆ มีแนวความคิดสำคัญๆ รวมอยู่ ๕ ประการ ได้แก่

(ก) การเข้าใจอริยสัจ ๔ ซึ่งมีดังต่อไปนี้

๑) การเข้าใจว่าความทุกข์คืออะไร ความทุกข์ตามปกติ หมายถึง การเกิด การผูกพันน่าเบื่อ การตาย ความเศร้า การแสดงความเสียใจ ความเจ็บปวด ความโศก ความสิ้นหวัง และการไม่ได้สิ่งที่ต้องการ กล่าวโดยสรุปคือ สิ่งทั้งหลาย ทั้งปวง รวมทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นภายในจิตใจเป็นมวบรวมของความทุกข์ทั้งสิ้น

๒) การเข้าใจสาเหตุของความทุกข์ “ตัณหา” หรือความอยากหรือ ความโลภ หรือความทะยานอยาก เป็นสาเหตุของความทุกข์ ในทางกลับกัน “ตัณหา” และสาเหตุต่างพบในวัฏจักรแห่งความชั่วร้าย หรือวัฏสงสาร ที่เรียกว่า “ปฏิจัสมุปบาท” ซึ่งทำให้เกิดความทุกข์ทั้งหมด

๓) การเข้าใจการดับทุกข์ ในเมื่อความทุกข์มีสาเหตุอยู่ใน “ปฏิจัสมุปบาท” การดับทุกข์ต้องค้นหาให้ได้ใน “ปฏิจัสมุปบาท” เหมือนกัน ดังนั้นในการดับความโง่เขลา (อวิชชา) หรือการขาดความรู้ ในธรรมชาติแห่งชีวิต แรงขับ (สังขาร) ไปสู่การกระทำด้วยความหลงผิด ต้องถูกทำให้ดับไป เมื่อการดับไปของแรงขับต่างๆ การรับรู้ (วิญญาณ) ของแรงขับย่อมไม่เกิด เมื่อมีการขาดหายไปของการรับรู้เช่นนี้ พฤติกรรมที่มีชีวิตชีวา (นาม-รูป) ย่อมไม่เกิดขึ้น เมื่อมีการอันตรายไปของพฤติกรรมที่มีชีวิตชีวาแล้ว อวัยวะสัมผัสต่างๆ (อายตนะ) ย่อมไม่มาเกี่ยวข้องกับการกระทำที่ลุ่มหลงหรือหลงกลวง เมื่อไม่มีการเกี่ยวข้องของอวัยวะสัมผัสต่างๆ แล้ว การสัมผัสหรือการประทับรอยสัมผัส (ผัสสะ) ย่อมไม่เกิดขึ้น เมื่อมีการขาดหายไปของการประทับรอยสัมผัสที่ลุ่มหลงแล้ว ความรู้สึกชั่วร้ายต่างๆ (เวทนา) ย่อมไม่เกิดขึ้น เมื่อมีการขาดหายไปของความรู้สึกที่เป็นอันตรายแล้ว ความอยาก (ตัณหา) ย่อมไม่เกิดขึ้น ที่ใดไม่มีความอยาก ย่อมไม่มีการติดยึด (อุปาทาน) กับมัน เมื่อมีการดับของการติดยึดแล้ว ย่อมไม่มีการกระทำที่หลงผิด หรือที่เรียกว่า การเป็นอยู่ที่ตนเองเป็นผู้กระทำ (“กรรมภาวะ” หรือพูดย่อว่า “ภาวะ” หรือ “ภพ”) เมื่อมีการขาดหายไปของการกระทำที่หลงผิด ย่อมไม่มีการปรากฏของแนวคิดเกี่ยวกับ “ตัวเรา-ของเรา” กล่าวอีกอย่างคือ ย่อมไม่มี “การเกิด” (ชาติ) เมื่อมีการขาดหายไปของ “การเกิด” ย่อมไม่มีการเสื่อมสลายหรือการผูกพันน่าเบื่อ (ขรา) หรือไม่มีการตาย (มรณะ) ดังนั้นจึงไม่มีความเสียใจ ความโศก ความเจ็บปวด การรู้สึกเสียใจ และการสิ้นหวัง กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ การดับทุกข์นั่นเอง โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า การดับความโง่เขลา

(อวิชชา) ทำให้เกิดการดับทุกข์ทรมาน (ทุกข์)

๔) การเข้าใจหนทางหรือทางที่นำไปสู่การดับทุกข์ ซึ่งที่จริงแล้ว หมายถึง การเข้าใจความจริงว่าเราต้องหลีกเลี่ยงการกระทำที่เป็นชั่วสุดโต่งทั้งสอง ปลาย และควรส่งเสริมทางสายกลาง ซึ่งได้แก่ มรรคอันมีองค์แปด เพราะหนทางนี้จะนำไปสู่การดับทุกข์ในที่สุด นอกจากนี้ยังสมควรกล่าวอีกว่าการปฏิบัติทางสายกลางมีอยู่สองระดับ กล่าวคือ ระดับธรรมดาของโลก (โลกิยะ) ซึ่งนำมาปฏิบัติโดยคนทั่วไป ซึ่งต่อมาอาจได้รับความสงบสุขและความสุขระดับหนึ่งหรือพอประมาณ และระดับเหนือธรรมดาของโลก (โลกุตระ) ซึ่งนำมาปฏิบัติแต่ละคนโดยเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ผู้มีแรงดลใจที่อยากเป็นผู้มีใจบริสุทธิ์ และมีอิสรภาพจากความทุกข์ แนวคิดในเรื่องระดับต่างกันนี้ มีความจำเป็นในการบรรลุการเข้าใจที่ถูกต้องหรือการเข้าใจชอบมากที่สุด เมื่อเราพูดถึงทางสายกลาง หรือพูดถึงการปฏิบัติตามข้อปฏิบัติต่างๆ ต่อไปนี้เราต้องมั่นใจว่าเรากำลังอยู่ในระดับไหนหรือขั้นไหน ในชีวิตประจำวันเรามักพบบ่อยที่คนสองคนได้เสียดกันอย่างเผ็ดร้อน และเมื่อมาวิเคราะห์ข้อโต้แย้งแล้ว มักพบเสมอว่าตำแหน่งที่แต่ละคนยึดถือเป็นคนละระดับหรือคนละระนาบกัน ดังนั้นจึงไม่แปลกใจเลยว่าความคุ้นเคยหรือความเข้าใจร่วมกันจึงแทบจะไปในไม่ถึง เพื่อยกตัวอย่างให้เห็นภาพอาจกล่าวได้ว่า อย่างง่ายว่า ปัญหาที่ควรจัดการในระดับนโยบายไม่สามารถจัดการอย่างได้ผลในระดับปฏิบัติโครงการ ดังนั้นจึงน่าจะได้อรรถาธิบายเราเองอย่างถูกต้องว่า เรากำลังปฏิบัติอยู่ในระดับอะไร เพื่อว่าเราจะปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพและหลีกเลี่ยงการเข้าใจผิดที่ไม่จำเป็นได้ทั้งหมด

(ข) การเข้าใจรากเหง้าของการทำดีและการทำชั่ว การทำชั่วอาจทำได้โดยทางคำพูด (วจีกรรม) การกระทำ (กายกรรม) และการคิด (มโนกรรม) ตัวอย่างเช่น การฆ่า การลักขโมย และการประพฤตินอกใจเป็นการทำงานชั่ว (กายกรรม) การพูดปดและการใช้ภาษาเลวเป็นคำพูดชั่ว (วจีกรรม) ความอยาก ความมั่งร่ำรวย และทัศนคติที่ผิดเป็นความคิดชั่ว (มโนกรรม)

รากเหง้าหรือพื้นฐานของการทำชั่วเหล่านี้จะพบอยู่ใน ๑) ความโลภ (โลภะ) ๒) ความโกรธ (โทสะ) และ ๓) ความหลงหรือความงอแง (โมหะ)

ความโลภ และความโกรธเกลียด มักตามมาด้วยความงอแง (ความหลง)

ซึ่งเป็นรากเหง้าเบื้องต้นของความชั่วทั้งหมด

การทำดีเป็นสิ่งตรงกันข้ามกันกับการทำชั่วนั้นเอง ตัวอย่างเช่น การละเว้นจากการฆ่า การพุดต และ การมุงร้าย การกระทำเหล่านี้มีพื้นฐานมาจากการไม่เห็นแก่ตัว (อโณภะ) การมีเมตตากรุณา (อโทสะ) และ ภูมิปัญญา (อโมหะ)

ดังนั้นจึงควรส่งเสริมให้ทำดีและละเว้นจากการทำชั่ว

(ค) การเข้าใจคุณลักษณะชีวิตสามประการ (ดีลักษณะ)

ลักษณะชีวิตสามประการ หรือที่เรียกว่า “ดีลักษณะ” เป็นโลกทัศน์ตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งยังถือว่าเป็นกฎธรรมชาติที่ควบคุมการเป็นอยู่ทุกรูปแบบ คุณลักษณะชีวิตสามประการอธิบายได้ดังนี้

๑) อนิจจา (การเปลี่ยนแปลง) กล่าวกันว่า การเกิดทุกอย่างไม่คงทนถาวรโดยธรรมชาติ ที่จริงแล้วทุกอย่างอยู่ในภาวะของการเปลี่ยนแปลง และกำลังเป็นอยู่ในทางร่างกายคนเราย่อมแก่ขึ้น เปลี่ยนแปลงและแตกต่างไปจากเดิมในชีวิตแต่ละวัน คนเราเปลี่ยนแปลงจากวัยทารกไปสู่วัยเด็ก วัยรุ่น วัยกลางคน วัยสูงอายุ การผุพังเน่าเปื่อย และในที่สุดคือความตาย ในทางจิตวิทยา แนวความคิด ความคิดรวบยอด ความเข้าใจ เจตคติ ฯลฯ เปลี่ยนแปลงไปด้วย เมื่อเรามีประสบการณ์มากขึ้น และได้รับความหมายต่างๆ มากขึ้นในแต่ละวัน นักศึกษาเข้ามาในห้องสัมมนาในตอนเช้า และอีกสามชั่วโมงต่อมา เขาหลายเป็นคนที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งได้รับการเปิดเผยสู่แนวความคิดบางอย่างที่ตนเองไม่เคยทราบมาก่อน เขากลายเป็นคนเปลี่ยนแปลงไป เพราะแนวความคิดใหม่ที่เขาได้รับมา เขาเปลี่ยนแปลงไปง่ายมาก

หลักแห่ง “อนิจจา” เป็นสิ่งเห็นได้ชัด และยังมีความสำคัญอย่างยิ่ง คนที่ไม่รู้ว่ามันมีอยู่หรือไม่รู้ความหมายต่างๆ ของมัน จะเรียกว่าเป็นผู้ที่มีวุฒิภาวะแทบไม่ได้เลย

ในสังคมประชาธิปไตย “อนิจจา” ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และความก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ส่วนในสาขาวิชาศึกษาศาสตร์ อนิจจาให้สิ่งจำเป็นแก่ครูบาอาจารย์ผู้ที่ต้องจัดการกับนักเรียนที่ดื้อดิ่ง หยาบคายขาดความรู้สึกลึกในคำนิยมต่างๆ ฯลฯ เพราะองค์ประกอบที่ไม่พึงปรารถนาทั้งหลายเหล่านี้ อาจมีการตัดแปลงและมีการเปลี่ยนแปลงไปในที่สุด ดังนั้นจึงมีความหวังอยู่เสมอ เมื่อมีการ

แนะนำแนวทางการให้คำปรึกษาที่รอบคอบ ครูอาจนำลูกศิษย์ของตนไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นได้ในที่สุด

ในที่สุด คนเราไม่ควรตื่นตระหนกด้วยความประหลาดใจเมื่อการเปลี่ยนแปลงสาหัสมาถึงตัว มีแต่คนประมาทเท่านั้นที่ไม่มีเตรียมตัว เพื่อปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ หรือ “อนิจจา”

๒) ทุกขะ (ความทุกข์) เมื่อทุกอย่างเปลี่ยนแปลงคนเราย่อมได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงนั้น เมื่อการเปลี่ยนแปลงไม่เป็นที่ชอบ การไม่มีความสุขและความทุกข์ย่อมเกิดขึ้นในทางร่างกายนั้น เมื่อคนเราเข้าสู่วัยสูงอายุ และรู้ว่าความตายกำลังเข้ามาใกล้ เราจะรู้สึกหมดอาลัยในชีวิต เมื่อคนรำวยซึ่งด้วยความประมาทเลินเล่อบางอย่างสูญเสียความมั่งคั่งไปทั้งหมด เขาจะถูกโถมกระหน่ำด้วยความเศร้าและความเจ็บปวดไปเท่านั้น ส่วนในทางจิตใจ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเมื่อถูกยึดเยียดให้แกสังคมอย่างรวดเร็ว คงเป็นเหตุให้เกิดความไม่พึงพอใจ ความว้าวุ่นใจ และความโกรธแค้นอย่างมาก

กล่าวกันว่า การเกิดทุกอย่างย่อมมีความทุกข์ ที่จริงแล้วการเปลี่ยนแปลงเป็นระเบียบของวันเวลา พุดง่าย ๆ คือ นี่แหละโลกแห่งความจริงข้าม เรามีผู้ชาย และผู้หญิง ความสว่างและความมืด บวกและลบ ภูมิปัญญาและความหลงผิด ความขยันและความเกียจคร้าน ความรอบคอบและความประมาทเลินเล่อ ความกล้าหาญและความขลาด ฯลฯ ซึ่งแทนสิ่งทั้งหลายที่เป็นของคู่กันและตรงกันข้าม แนวความคิดในสิ่งที่เป็นของคู่กันนี้ยังขยายไปถึงการมีความหมายว่าสิ่งใดก็ตามที่เกิดขึ้นมา ย่อมมีสิ่งอื่นมาเผชิญหรือตรงกันข้ามเสมอ ซึ่งจบลงด้วยความไม่พึงพอใจหรือการไม่มีความสุข ดังนั้นโดยทั่วไปชีวิตจึงเต็มไปด้วยความทุกข์และความทรมาน

๓) อนัตตา (โมฆะ หรือความไม่มีอะไร) การเกิดทุกอย่างทั้งเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม เมื่อมีการวิเคราะห์แล้วเป็นเพียงโมฆะ การเกิดทั้งหมดเป็นกระบวนการของปรากฏการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเปลี่ยนจากขั้นหนึ่งไปอีกระดับหนึ่ง ไม่มีอะไรอยู่คงที่ตามเดิม กระบวนการจะต่อไปเรื่อยตราบไต่ที่ยังมีเงื่อนไขที่ทำให้พอใจ ดังนั้นตามทัศนะของการเปลี่ยนแปลงคงที่ และการกำหนดเงื่อนไขของชีวิต ย่อมไม่มีตัวตนที่ถาวร หรือไม่เปลี่ยนแปลงหรือจิตวิญญาณอย่างแท้จริง เพื่อให้เห็นตัวอย่างเป็นภาพชัดยิ่งขึ้น สมมติว่ามีวัตถุชิ้นหนึ่ง

เรียกว่า ตู้อีเสื้อผ้า ซึ่งเป็นเพียงชื่อเรียกกลุ่มวัสดุที่นำมาประกอบรวมกันในการทำงานที่มีที่ว่างอยู่ข้างในเป็นสัดส่วน เพื่อว่าจะนำสิ่งของอื่นใส่เข้าไปในนั้นได้ เมื่อใดที่วัสดุต่างๆ เช่น ไม้ ตาปู ฯลฯ ถูกแยกออกจากกัน ตู้อีเสื้อผ้านั้นไม่เกิดอีกแล้ว มันกลายเป็นความไม่มีอะไร

ในการทำงานเดียวกันสิ่งที่เรียกว่าเป็นมนุษย์ เอกัตบุคคฺล หรือ “ตัวเรา” จึงเป็นเพียงการรวมตัวของปรากฏการณ์ทางร่างกายและจิตใจที่กำลังเปลี่ยนแปลง และไม่มีการเกิดจริงภายในตัวเอง

เมื่อมีการช่วยเหลือจากความสามารถต่างๆ เช่น ภูมิปัญญาและทักษะต่างๆ คนเราสามารถสร้างและสร้างวัตถุที่น่าแปลกใจได้มากมาย แต่เมื่อมีการเข้าใจหลักของ “อนิจจา” “ทุกขา” และ “อนัตตา” คงไม่มีความเสียใจหรือไม่มีความกลัวเมื่อวัตถุต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปและบางทีก็กลับไปสู่ความไม่มีอะไร ภูมิปัญญาและทักษะต่างๆ เองย่อมเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นเมื่อพูดในระดับธรรมดาโลก (โลกียะ) คนเราควรทำดีที่สุดก่อนการเปลี่ยนแปลงอย่างยิ่งยวดปรากฏขึ้น เพื่อทำให้เกิดความสงบสุข ความก้าวหน้าและทำให้ความทุกข์น้อยที่สุดในระหว่างเพื่อนมนุษย์

แนวความคิดพื้นฐานทั้งสามประการเหล่านี้ ซึ่งได้แก่ การเปลี่ยนแปลง ความทุกข์ และความไม่มีอะไร รวมกันเป็นโลกทัศน์ตามหลักพระพุทธศาสนา เมื่อก้าวในเชิงอภิปรัชญา จะได้ว่า หลักสามประการนี้ รวมทั้ง “ปฏิจจสมุบาท” (กฎแห่งเหตุผล) อธิบายให้ทราบว่าสิ่งใดเป็นจริงและเกี่ยวข้องกันอย่างไร

(ง) การเข้าใจการปฏิบัติในระดับธรรมดาโลกและเหนือธรรมดาโลก ตามที่กล่าวไปแล้ว การปฏิบัติทางสายกลางมีการกระทำได้ในสองระดับ การปฏิบัติที่ให้ผลลัพธ์ในระดับธรรมดาโลก ซึ่งจบลงด้วยความสงบสุข ความก้าวหน้า และการทำให้ความทุกข์สำหรับแต่ละคนและสังคมลดน้อยลง เรียกว่า การปฏิบัติแบบธรรมดาโลก (โลกียะ) ส่วนการปฏิบัติที่นำมาแต่ละคนหนีไปจากสังคมและไปสู่ชีวิตที่บริสุทธิ เรียกว่า การปฏิบัติเหนือธรรมดาโลก (โลกุตระ) ดังนั้นจึงมีโอกาสำหรับคนเราที่จะบรรลุอิสรภาพที่มีชีวิตจำกัดและดำรงชีวิตที่มีประโยชน์ในสังคม หรือกลายเป็นพระภิกษุสงฆ์ในพุทธศาสนา ซึ่งค้นหาอิสรภาพในระดับสูงสุดก็ได้

(จ) การเข้าใจกฎแห่งเหตุผลหรือการเกิดแบบพึ่งพา (ปฏิจจสมุปบาท) สาเหตุของความทุกข์ เช่นเดียวกับกับการดับทุกข์ มีพบในวิถีสงสารแห่งชีวิตตามที่อธิบายไปแล้วในหน้าก่อนๆ และตามสิ่งที่สังเกตเห็นแล้วว่าความหลงผิดหรือการขาดความรู้ที่จำเป็น (อวิชชา) ที่ยื่นออกมาอย่างเห็นชัดเป็นวงจรชั่วร้ายในกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ทรมาณนี้ ยิ่งไปกว่านั้นตามกฎนี้ยังชี้ให้เห็นว่าสิ่งมีชีวิตชนิดต่างๆ เช่น คน สัตว์ ฯลฯ ไม่ได้เป็นผลลัพธ์ของโอกาสสวดหรือมีดมน แต่เป็นผลลัพธ์ของสาเหตุและเงื่อนไขตามที่ได้แสดงใน “ปฏิจจสมุปบาท”

โดยสรุปคือ การเข้าใจลุ่มลึกเกี่ยวกับหลักทั้งห้าประการ คือ ๑) อริยสัจสี่ ๒) รากเหง้าแห่งการทำดีและการทำชั่ว ๓) คุณลักษณะชีวิตสามประการ ๔) การปฏิบัติในระดับธรรมตาและเหนือธรรมตาโลก ๕) กฎแห่งเหตุผล รวมทั้งเป็นสิ่งที่เรียกว่า “การเข้าใจที่ถูกต้อง” ซึ่งเป็นคำกล่าวข้อแรกในทางสายกลาง ความรู้หรือความเข้าใจเฉพาะนี้ยังเป็นสิ่งที่เรียกว่า ความรู้จำเป็น ซึ่งถ้าขาดหายไปเรียกว่า “ความหลง” หรือ “ความโง่เขลา” ที่จริงแล้วมันเป็นสิ่งค้นพบหรือคำกล่าวที่เกี่ยวข้องกับกฎแห่งศีลธรรมที่ต้องปฏิบัติอีกเพื่อให้บรรลุการเข้าใจที่แท้จริงอีกเป็นจำนวนมาก กฎแห่งศีลธรรมเหล่านี้ต้องเกี่ยวข้องกับการพูด การคิด และการกระทำ ตามที่สะท้อนให้เห็นในคำศัพท์ว่า “การคิดชอบ” “วาจาชอบ” และ “การปฏิบัติชอบ” ฯลฯ

๒. การคิดที่ถูกต้อง (สัมมาสังกัปปะ)

คำว่า “การคิดที่ถูกต้อง” หมายถึง การคิดที่ปราศจากความลุ่มหลง ความมุงร้าย และความทารุณ กล่าวกันว่า การบรรลุการคิดชอบได้ คนเราต้องมี “การเข้าใจที่ถูกต้อง” ด้วยยิ่งไปกว่านั้น ในการพยายามเอาชนะการคิดชั่ว เราต้องมี “ความเพียรพยายามที่ถูกต้อง” ในทำนองเดียวกัน เพื่อคงไว้ซึ่งการคิดชอบ คนเราต้องมี “การมีสติที่ถูกต้อง” ด้วย ดังนั้นปัจจัยสำคัญสามประการต้องไปตาม “การคิดที่ถูกต้อง” เพื่อให้ได้ผลลัพธ์เป็นที่พอใจ ซึ่งได้แก่ “การเข้าใจที่ถูกต้อง” “ความเพียรที่ถูกต้อง” และ “การมีสติที่ถูกต้อง” ที่จริงแล้ว ปัจจัยสำคัญทั้งสามประการนี้ ต้องตามด้วยหลักที่เหลือในมรรคอันมีองค์แปดทั้งหมด ในทำนองว่าหลักทั้งหมดต้องนำมาผูกมัดเข้าด้วยกันเพื่อทำให้เป็นองค์รวมทั้งหมด

ดังนั้นจึงขอกล่าวไว้ในที่นี้ว่า “การเข้าใจที่ถูกต้อง” และ “การคิดที่ถูกต้อง”

รวมกันขึ้นเป็นสิ่งที่เรียกว่า “ภูมิปัญญา” หรือสติปัญญา (ปัญญา) ส่วน “วาจาที่ถูกต้อง” “การปฏิบัติที่ถูกต้อง” และ “การเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง” ประกอบขึ้นเป็นกฎและวินัยหรือศีลธรรม (ศีล) และ “ความเพียรที่ถูกต้อง” “สติที่ถูกต้อง” และ “สมาธิที่ถูกต้อง” ประกอบขึ้นเป็นการสำรวม (สมาธิ)

๓. วาจาที่ถูกต้อง (สัมมาวาจา)

ในการปฏิบัติ “วาจาที่ถูกต้อง” คนเราต้องปฏิบัติตามกฎต่อไปนี้

๑) เราต้องหลีกเลี่ยงและละเว้นจากการพูดปด เราต้องไม่พูดปดเพื่อประโยชน์ของตนเอง เพื่อประโยชน์ของผู้อื่น หรือเพื่อประโยชน์อย่างอื่น

๒) เราต้องหลีกเลี่ยงและละเว้นจากการนินทา เราต้องไม่พูดซ้ำในสิ่งที่ได้ยินมา ซึ่งอาจเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยก

๓) เราต้องหลีกเลี่ยงและละเว้นจากการใช้ภาษากระด้างกักขะ เราพูดเฉพาะคำที่สุภาพ อ่อนโยน และมีมารยาท เราต้องฝึกฝนตัวเองในทำนองว่าไม่มีคำชั่วร้ายหลุดออกมาจากริมฝีปากได้เลย

๔) เราต้องหลีกเลี่ยงและละเว้นการคุยที่ไร้ประโยชน์ เราต้องพูดเฉพาะในโอกาสที่เหมาะสมด้วยความจริง และในเรื่องที่เป็นประโยชน์เท่านั้น คำพูดของเราเปรียบเสมือนมหาสมบัติที่เต็มไปด้วยสาระความหมายและความพอดี

๔. การปฏิบัติที่ถูกต้อง (สัมมากัมมันตะ)

น่าจะได้กล่าวไว้ในที่นี้ว่า “วาจาที่ถูกต้อง” และองค์ประกอบของ “การปฏิบัติที่ถูกต้อง” ที่กำลังอธิบายต่อไปนี้ เมื่อรวมกันแล้วเท่ากับศีลห้า ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญที่สุดสำหรับชีวิตที่บริสุทธิ์ อย่างไรก็ตาม พระภิกษุสงฆ์ต้องถือกฎ และ ข้อบังคับหรือศีลถึง ๒๒๗ ข้อ

“การปฏิบัติที่ถูกต้อง” ในระดับธรรมดาโลก มีดังนี้

๑) การละเว้นจากการฆ่า คนเราควรพยายามหลีกเลี่ยงจากการฆ่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย และควรประสานให้ทุกคนอยู่สุขสบาย

๒) การละเว้นจากการลักขโมย คนเราต้องไม่หยิบสิ่งของที่ไม่ได้มีผู้ให้ แก่ตน

๓) การละเว้นจากการประพฤติดีกฎหมายในทางเพศ คนเราต้องละเว้นจากการประพฤติดีกฎหมายในทางเพศใดๆ

๕. การหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง (สัมมาอาชีวะ)

คนเราต้องหาเลี้ยงชีพในวิธีที่ถูกต้อง การปฏิบัติต่างๆ ที่เกี่ยวกับการหลอกลวง การคดโกง การพูดหวานล่อม การใช้กลอุบาย และการเรียกสินบนต่างๆ เป็นสิ่งต้องห้าม ในทำนองเดียวกันสำหรับผู้ที่เป็นพ่อค้า นักธุรกิจ การค้าอาวุธ สิ่งมีชีวิต สิ่งเป็นพิษ และเครื่องดื่มและยาที่เป็นพิษต่อร่างกายไปเกี่ยวกับการหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง คนที่เกี่ยวข้องกับอาชีพทหาร การตกปลา การล่าสัตว์ ฯลฯ ไม่ได้เป็นไปตามทางแห่งการหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง

๖. การเพียรที่ถูกต้อง (สัมมาวายามะ)

ความเพียรสำคัญ สิ่งประการที่คนเราต้องฝึกฝน

๑) **ความเพียรเพื่อหลีกเลี่ยง** เมื่อสิ่งเร้ามาสัมผัสกับอวัยวะสัมผัส คนเราต้องฝึกบังคับการมีความรู้สึกที่อาจเกิดขึ้น เราต้องใช้ภูมิปัญญาและความเพียรของตนในการหลีกเลี่ยงการปรากฏของผลลัพธ์แล้ว และชั่วร้ายทั้งหลาย กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เราต้องพยายามหลีกเลี่ยงผลร้ายต่างๆ เช่น ความลุ่มหลง ความอยาก ความเกลียด และความโกรธ ฯลฯ

๒) **ความเพียรเพื่อเอาชนะ** ในกรณีที่เกิดเหตุการณ์ชั่วร้ายประสบความสำเร็จในการเกิดขึ้น อันเนื่องมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้ากับอวัยวะสัมผัส คนเราต้องใช้ความเข้าใจและความพยายามของคนที่เราจะเอาชนะมัน เราต้องไม่คงไว้ซึ่งแนวความคิดเกี่ยวกับความลุ่มหลง ความมั่งร้าย ความโศก ความโกรธ ฯลฯ ใดๆ ที่อาจเกิดขึ้น เมื่อใช้ภูมิปัญญาของตนแล้ว เราต้องขจัดมันออกไปให้ได้

๓) **ความเพียรเพื่อพัฒนา** เพื่อเผชิญกับเหตุการณ์ชั่วร้ายต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้น คนเราต้องพยายามเร่งเร้าความคิดและหลักการที่ดีเพื่อให้ตำแหน่งของตนแข็งแรง การคิดของเราควรได้หันไปสู่การไม่ยึดติด และการมีอิสรภาพจากความโลภ โกรธ และหลง เมื่อใช้การเข้าใจที่ถูกต้อง และความหวังดีแล้ว เราต้องกระตุ้นให้เกิดความสงบในจิตใจ เราต้องพัฒนาพลังของการมีสติและการมีสมาธิด้วย

๔) **ความเพียรเพื่อการรักษาไว้** คนเราต้องใช้ความหวังดี เพื่อรักษาไว้หรือค้ำจุนไว้ ซึ่งความคิดดีที่เกิดขึ้นแล้ว และดูว่าทั้งหมดเป็นที่เข้าใจ พัฒนา และเกิดขึ้นอย่างเต็มที่

ดังนั้นในการพยายามปฏิบัติตามทางสายกลาง เพื่อนำพาไปสู่ความหลุดพ้น หรืออิสรภาพจากความโลภ ความโกรธ และความงี่เงา เราต้องฝึกฝนความเพียรทั้งสี่ประการ คือ การหลีกเลี่ยง การเอาชนะ การพัฒนา และการรักษาไว้ ซึ่งบางครั้งเรียกย่อๆ ว่า “การบังคับความรู้สึก” (หรือการข่มความรู้สึก)

๗. การมีสติที่ถูกต้อง (สัมมาสติ)

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติ “การมีสติ” ส่วนใหญ่อยู่ในระดับเหนือธรรมดาโลก หรือระดับโลกุตระ ผู้ซึ่งมีความมุ่งมั่นอย่างแรงกล้าที่จะเป็นผู้บริสุทธิ์ หรือหลุดพ้นจากความโลภ ความโกรธ และความหลงโดยสิ้นเชิงต้องทำให้สำเร็จ พระภิกษุสงฆ์ที่ถือศีล ๒๒๗ ข้อ ได้อย่างเคร่งครัดตามที่กำหนดไว้ ซึ่งเป็นผู้บริสุทธิ์แล้ว จะอยู่ในตำแหน่งที่จะติดตาม “การมีสติที่ถูกต้อง” พระภิกษุสงฆ์ที่ยังไม่บริสุทธิ์หรือฆราวาสธรรมดาไปไม่ถึงขั้นการวิปัสสนาตามที่กำหนดไว้ใน “การมีสติที่ถูกต้อง”

สิ่งที่หมายความว่า “การมีสติที่ถูกต้อง” มักเรียกโดยทั่วไปว่า “การมีสติพื้นฐานสี่ประการ ดังต่อไปนี้

- ๑) การมีสติทางกาย (กายานุปัสสา)
- ๒) การมีสติทางความรู้สึก (เวทนานุปัสสนา)
- ๓) การมีสติทางจิตใจ (จิตานุปัสสนา)
- ๔) การมีสติทางข้อปฏิบัติ (ธรรมานุปัสสนา)

ต่อไปนี้จะพยายามให้คำอธิบายย่อของการมีสติแต่ละอย่าง อย่างไรก็ตาม การกล่าวว่าการเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการมีสติเหล่านี้ ทำได้โดยผู้ที่เกี่ยวข้องกับมัน หรือผู้ที่มีประสบการณ์กับมันจริงๆ เท่านั้น ต่อไปนี้จึงเป็นเพียงคำกล่าวทางทฤษฎีง่ายๆ เท่านั้น

การมีสติทางกาย (การเพ่งกาย)

ในการมีสติทางร่างกายเราผู้เป็นสาวกฝึกปฏิบัติสิ่งที่เรียกว่า “การมีสติในการหายใจ” (อนาปนสติ) ในการทำเช่นนี้ตามปกติ เราต้องไปอยู่ในที่สงบวิงว่ง และสำรวจการรับรู้ทั้งการหายใจเข้าและการหายใจออก ในขณะที่สำรวจการหายใจ เราต้องพยายามเข้าใจข้อเท็จจริงว่า ร่างกายของเราเกิดมาแล้ว และมันจะตายไปตามธรรมชาติ ซึ่งอยู่ในขั้นของการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวร และไม่มี

ตัวเองหรือจิตวิญญาณที่ถาวรยึดติดอยู่กับมัน การตระหนักเช่นนี้ทำให้เรารู้สึกหลุดพ้นจากร่างกาย และทำให้เกิดความรู้สึกมีอิสรภาพและความสงบ

ในการทำงานเดียวกัน เรายังต้องปฏิบัติวิปัสสนาความไม่งาม (ปฏิกุศล-สัญญา) เราจะพยายามเพ่งร่างกายของเราและรับรู้ว่าร่างกายของเราไม่น่ารักอย่างไร มีสิ่งเน่าเหม็นอยู่ในร่างกายของเรามากเหลือเกิน เช่น น้ำมูก หนอง เหงื่อ น้ำเหลือง น้ำลาย เสดต อุจจาระ ปัสสาวะ ไคล ฯลฯ การมีสติหรือการเพ่งช่วยให้เราบรรลุการไม่ยึดถือมันหรือการหลุดพ้น

นอกจากนี้ยังเพ่งไปที่องค์ประกอบที่ประกอบขึ้นเป็นร่างกาย ตัวอย่างดั้งเดิมที่สุดที่ควรนำมากล่าวในที่นี้คือ เกี่ยวกับหัว เรื่องมีอยู่ว่า หัวถูกจูงไปยังโรงฆ่าสัตว์ เมื่อมันถูกตัดเป็นชิ้นๆ และพร้อมที่จะจัดจำหน่ายความคิดเกี่ยวกับหัวสิ้นสุดลงแล้ว มันกลายเป็นเนื้อ ลูกค้ายกซื้อเนื้อไม่ไหว้ว ในทำงานองเดียวกับถ้าเราผู้เป็นสาวกลองนึกในใจว่าได้ตัดร่างกายตนเองออกเป็นชิ้นๆ ความคิดของการเป็น “มนุษย์” “คน” “ตัวเอง” ฯลฯ จะสิ้นสุดลง และเราตระหนักว่า ที่จริงแล้วไม่มีอะไรเลย ร่างกายของเราเปลี่ยนแปลงไปและกลายเป็นสิ่งอื่นเมื่อกาลเวลามาถึง จึงไม่จำเป็นต้องไปรู้สึกยึดติดกับมันเหลือเกิน

การมีสติทางความรู้สึก (การเพ่งความรู้สึก)

เราผู้เป็นสาวกสำรวจการรับรู้ของเราไปในเรื่องความรู้สึกที่พอใจ และความรู้สึกที่ไม่พอใจ และความรู้สึกที่ไม่สนใจใยดีที่เคยมีมาแล้ว เรารู้ว่ามันเกิดขึ้นมาอย่างไร และอะไรคือกระทำชั่วที่มันทำให้เกิดขึ้น นอกจากนี้ยังมองเห็นว่าไม่มีปัจจัยอื่นใดนอกจากสิ่งเร้าที่ทำให้ความรู้สึกเกิดขึ้น

การมีสติทางจิตใจ (การเพ่งจิต)

เรามีสติเกี่ยวกับสาเหตุของสติตามที่กล่าวไว้ในกฎแห่งเหตุผล และดูว่ามันเกิดขึ้นมาอย่างไร และมีผลอย่างไร เรามองเห็นว่า ความโลภ ความโกรธ ความลุ่มหลง และความหลง ฯลฯ เกิดขึ้นได้อย่างไรในจิตสำนึกของเรา และยังมองเห็นวิธีเอาชนะมันได้ด้วย

การมีสติทางข้อปฏิบัติ (การเพ่งข้อปฏิบัติ)

เราสำรวจไปที่ข้อปฏิบัติสำคัญๆ เช่น อริยสัจสี่ กฎแห่งเหตุผล และคุณลักษณะชีวิตสามประการ เป็นต้น

นอกจากนี้เรายังพิจารณาอุปสรรคห้าประการ (นิเวรณ) ได้แก่ **ความลุ่มหลง ความมุงร้าย ความไม่กระตือรือร้นและความเกียจคร้าน ความวุ่นวาย และความกังวลใจ และความระแวงสงสัย** มีปัจจัยอยู่ห้าประการที่เป็นอุปสรรคขัดขวางการไปถึงเป้าหมายของเรา ซึ่งเราพยายามเอาชนะมัน ตัวอย่างเช่น เราทราบว่าการลุ่มหลงเกิดจากการคิดถึงสิ่งที่พอใจหรือให้เกิดความรู้สึก ดังนั้นเราต้องพยายามขจัดความคิดเหล่านี้ ดังนั้น เพื่อขัดขวางการคิดลุ่มหลง เราต้องฟังสิ่งไม่งามทั้งหลาย และฝึกฝน “การควบคุมความรู้สึก” การกินแต่พอประมาณ การคบกับคนฉลาดเท่านั้น เป็นต้น

นอกจากนี้เรายังมีสติหรือเพ่งองค์ประกอบทั้งห้าที่รวมเป็นคน (ขันธ ๕) ได้แก่ **ร่างกาย (รูป) ความรู้สึก (เวทนา) การเข้าใจ (สัญญา) คุณลักษณะทางจิตอื่นๆ (สังขาร) และจิตสำนึก (วิญญาน)** เราเห็นว่าสิ่งเหล่านี้เป็นบ่อเกิดของความโลภ ความโกรธ และความหลง ดังนั้น การเพ่งจึงต้องทำในแง่ของผลรวมเหล่านี้ ดังนั้นการเพ่งกายจึงเกี่ยวข้องกับผลรวมของร่างกาย การเพ่งความรู้สึกจึงเกี่ยวข้องกับผลรวมของความรู้สึก การเพ่งจิตจึงเกี่ยวข้องกับผลรวมของจิต และการเพ่งข้อปฏิบัติจึงเกี่ยวข้องกับการเข้าใจผลรวมของคุณสมบัติทางจิต ในทำนองเดียวกัน トラบใดที่องค์ประกอบทั้งห้านี้เป็นห่วงอยู่ในกฎแห่งเดียวกัน トラบใดที่องค์ประกอบทั้งห้านี้เป็นห่วงอยู่ในกฎแห่งเดียวกัน トラบใดที่องค์ประกอบทั้งห้านี้เป็นห่วงอยู่ในกฎแห่งเหตุผล การเพ่งหรือการมีสติช่วยให้เราผู้เป็นสาวก เข้าใจสาเหตุและผลลัพธ์ของมันดีขึ้น เราจึงมองเห็นความจำเป็นในการทำลายวิภูสงสาร (วิภูจักรแห่งความชั่วร้าย) เพื่อจะบรรลุอิสรภาพและความหลุดพ้น

๘. การมีสมาธิที่ถูกต้อง (สัมมาสมาธิ)

การมีสมาธิ แปลความหมายว่า เป็นการทำให้จิตใจติดอยู่กับสิ่งเดียว หรือเป็น “การรวมเป็นจุดเดียวของจิตใจ” ซึ่งเป็นในระดับเหนือธรรมดาโลก (โลกุตระ) และเข้าใจได้เฉพาะผู้ที่เกี่ยวข้องกับมันจริงๆ ตามกฎแล้ว เนื้อหาของการมีสมาธิที่ถูกต้องคือ “การมีสติพื้นฐานสี่ประการ” และในขณะที่ทำสมาธิต้องใช้ “ความเพียรสี่ประการ” อย่างเต็มที่

ในการปฏิบัติสมาธิที่ถูกต้อง เราผู้เป็นสาวกหวังได้รับ**สภาพจิตใจ** หรือ **การซึมซับจิตใจ** (ฌาน) ในระดับหนึ่ง การซึมซับนี้กล่าวกันว่าเป็นสภาพจิตใจที่

เหนือการไปถึงของกิจกรรมที่เกิดจากประสาทสัมผัสทั้งห้าตามปกติ ไม่มีการมีความรู้สึกเกิดขึ้นในเวลาเช่นนั้น มีเพียงสติหรือความหมายที่เก็บรวบรวมไว้ยังคงตั้งและเป็นผู้กระทำอยู่

กล่าวกันว่า การซึมซับ (ฌาน) มีอยู่สี่ขั้นด้วยกัน ดังนี้

๑) ขั้นแรก ซึ่งไม่มีความโลภ ความลุ่มหลง ความโกรธ หรือคุณสมบัติชั่วร้ายอื่นๆ มีเพียงจินตนาการ (วิตกกะ) การเปรียบเทียบ (วิจาระ) ความยินดีปีติ ความสุข (สุขะ) และการรวมเป็นจุดเดียวของจิตใจ (จิตเอกัตตะ) ที่เหลืออยู่

๒) ขั้นที่สอง ซึ่งมีเพียงความยินดี ความสุข และการรวมเป็นจุดเดียวของจิตใจที่เหลืออยู่ จินตนาการและการเปรียบเทียบหายไป

๓) ขั้นที่สาม ซึ่งมีเพียงความสุขและการรวมเป็นจุดเดียวของจิตใจที่เหลืออยู่ ส่วนความยินดี (ปีติ) หายไป

๔) ขั้นที่สี่ ซึ่งมีเพียงการรวมกันจุดเดียวของจิตใจเหลืออยู่ ความสงบปรากฏขึ้นมาในขั้นนี้ ความสุขทางใจเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์

สิ่งสำคัญที่สุดคือ จากความสงบสุขทางใจที่ได้รับ เราผู้เป็นสาวกอยู่ในตำแหน่งที่จะบรรลุการรู้แจ้ง (ญาณ) ซึ่งประสบการณ์สูงสุดในการปฏิบัติ “สมาธิที่ถูกต้อง” การรู้แจ้งนั้นที่จริงแล้วคือ ความรู้ (วิชชา) โดยเฉพาะอย่างยิ่งอริยสังขารนั่นเอง เมื่อได้รับความจริงต่างๆ แล้ว ความโง่เขลา (อวิชชา) ซึ่งเป็นห่วงแรกใน “ปฏิจจนมูบปา” จึงหลุดออกไป และความสกปรกมัวหมองในรูปของความลุ่มหลงและความโกรธแค้นดับไปหมดสิ้น ดังนั้นจึงไม่มีความทุกข์อีกต่อไปแล้ว เพราะมีความตระหนักเกิดขึ้นว่าไม่มีอะไรที่มีค่าติดยึดอีกต่อไป

การรู้แจ้งที่สำคัญที่สุดที่พระพุทธองค์ทรงได้รับ คือ “ปฏิจจนมูบปา” “มรรคแปด” “อริยสังขาร” “ไตรลักษณ์แห่งชีวิต” และข้อปฏิบัติ และค่านิยมทางศีลธรรมต่างๆ ซึ่งนำไปสู่อิสรภาพจากความทุกข์

ทั้งการซึมซับ (ฌาน) ที่ได้รับในขณะที่ประสาทสัมผัสทั้งห้ายอมแพ้ให้แก่การทำหน้าที่ของสติปัญญาอย่างเดียว และการรู้แจ้งที่ได้ในฐานะเป็นผลลัพธ์ของการซึมซับนั้น เมื่อพูดในเชิงอภิปรัชญาคือ ไปทำให้ธรรมชาติของความรู้และความจริงในพุทธศาสนามีความสำคัญขึ้นมา

ดังนั้นการทดลองอันยาวนานที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญเพียร (กระทำ)

ทั้งในระดับธรรมดาโลก และระดับเหนือธรรมดาโลกให้สิ้นสุดลง พระองค์ได้ทรงสำเร็จในสิ่งที่ทรงวางแผนไว้ นั่นคือ การค้นหาทางทำให้ความทุกข์ทรมานของเพื่อนมนุษย์ลดน้อยลงหรือหมดไปนั่นเอง หลังจากการคิดอย่างหนักและการปฏิบัติอย่างทรหด พระองค์ทรงพบสมมติฐานอันยิ่งใหญ่คือ **มรรคอันมีองค์แปด** ซึ่งคนธรรมดา (ฆราวาส) ทุกคนปฏิบัติได้ ผู้ที่ยังต้องการมีชีวิตธรรมดาและมีความทุกข์ และพระภิกษุสงฆ์ที่ต้องการไปถึงชีวิตที่มีอิสรภาพและไม่มีความทุกข์เลย

ง. ข้อสรุป

เพื่อเป็นการย้ำ จึงเห็นสมควรชี้ให้เห็นสิ่งสำคัญที่สุดบางประการที่ได้กล่าวไปแล้วระหว่างระยะของการทดลองตามเจตจำนงของพระพุทธองค์มีสิ่งที่จะต้องย้ำอยู่ ๕ ประเด็น ดังต่อไปนี้

(ก) ผลรวมของห้าองค์ประกอบที่เรียกว่าคน (ขันธ ๕) พระพุทธองค์ทรงมองเห็นว่าคนเป็นผลรวมของ ห้าองค์ประกอบ และภายในตัวคนนี่เองที่ทำให้เกิดความทุกข์ทรมานคนเป็นบ่อเกิดของความทรมาน และความทุกข์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นผลมาจากการกระทำ การพูด และการคิดของตนเอง ซึ่งมีพื้นฐานมาจาก ความโลภ ความโกรธ และความหลง นั่นเอง

นอกจากนี้ ตามที่ได้พบแล้วใน **โซ่แห่งเหตุผล (ปฏิจจนสมุปบาท)** ผลรวมทั้งห้าองค์ประกอบ (ขันธ ๕) หรือแปลตามตัวว่า ความเป็นอยู่ห้ากลุ่มที่ประกอบขึ้นเป็นคน ซึ่งมีดังนี้

๑. **ร่างกาย (รูป)** ซึ่งหมายถึง โครงสร้างของสิ่งต่างๆ รวมทั้งหน้าที่ และพฤติกรรมของร่างกาย กล่าวกันว่าร่างกายประกอบด้วยองค์ประกอบ (ธาตุ) สำคัญ ๔ ประการ คือ ธาตุที่เป็นของแข็ง ธาตุที่เป็นน้ำเหลว ธาตุที่เป็นของร้อน และธาตุที่เคลื่อนไหว

๒. **ความรู้สึก (เวทนา)** ซึ่งเป็นไปตามที่อธิบายไว้แล้วในปฏิจจนสมุปบาท

๓. **การรับรู้ (สัญญา)** ซึ่งหมายถึงการรับรู้ในรูป รส กลิ่น เสียง กายสัมผัส และความคิดต่างๆ

๔. **แรงขับ (สังขาร)** ซึ่งหมายถึง ความจริงทั้งหลายที่เกี่ยวกับจิตใจ เช่น ความตั้งใจ เจตคติ ความสนใจ ความรู้สึกในค่านิยม และอารมณ์ต่างๆ สิ่งเหล่านี้

ประกอบขึ้นเป็นแรงขับ หรือเจตนาธรรมที่กระตุ้นให้คนเรามีการกระทำบางอย่างลงไป

๕. จิตสำนึก (วิญญาน) ซึ่งหมายถึง การเข้าใจหรือความหมายต่างๆ ที่ได้รับอันเป็นผลเนื่องมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้ากับอวัยวะสัมผัส การทำงานของความหมายต่างๆ คือ จิตสำนึกในทางปฏิบัตินั่นเอง

เพื่อเป็นการย้ำให้เห็นอีกครั้งหนึ่งว่า ผลรวมทั้งห้าองค์ประกอบนี้รวมกัน เป็นสิ่งที่เรียกว่าคน ซึ่งได้ชี้ให้เห็นบ่อยแล้วว่าจิตวิญญานหรือตัวเรา (อัตตา) เป็นส่วนรวมของคน คำว่า คน เป็นเพียงการหมายถึงการรวมกันของผลรวมของห้าองค์ประกอบเท่านั้น

ตามที่เราสังเกตเห็นแล้วว่า ผลรวมของห้าองค์ประกอบ (ขั้น ๕) เป็นแนวคิดพื้นฐานประการหนึ่งที่ได้มาจาก “ปฏิจจสมุปบาท” ยิ่งไปกว่านั้นองค์ประกอบทั้งห้ายังนำมาจัดกลุ่มได้เป็นสองประเภทใหญ่ๆ คือ รูป (ร่างกาย) และนาม (เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน) พึงจดจำไว้ว่าเราได้พบคำว่า “นาม-รูป” ใน “ปฏิจจสมุปบาท” นามเป็นนามธรรมส่วนรูปเป็นรูปธรรม ดังนั้นคนจึงเป็นนาม-รูป และเหตุและผลทั้ง ๑๒ ประการ ในวัฏจักรแห่งความชั่วร้าย (วัฏสงสาร) เกิดขึ้นภายในคนเรานั่นเอง

(ข) **โลกทัศน์ตามหลักพุทธศาสนา** ทศนะที่ว่าโลกหรือชีวิตโดยทั่วไป มีคุณลักษณะร่วมกัน ๓ ประการ คือ การเปลี่ยนแปลง ความทุกข์ และความไม่มีอะไร ซึ่งมีอยู่ใน “ปฏิจจสมุปบาท” เราได้พบคำว่า “ขรา” อยู่ในนั้น คำนี้หมายถึงการมุงพังเน่าเปื่อย หรือการแก่ หรือเปลี่ยนแปลงทุกหน้าที่ของชีวิต เรากำลังแก่ขึ้น และกำลังเปลี่ยนแปลง เราไม่อยู่นิ่ง เราเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

การเปลี่ยนแปลงหลายอย่างนำมาซึ่งความเศร้าโศกเสียใจและความเจ็บปวด ในชีวิตของเด็กเราพูดถึงความเจ็บปวดของการเจริญเติบโต ในขณะที่เด็กเปลี่ยนจากวัยเด็กไปสู่วัยรุ่น เขาต้องเผชิญสถานการณ์ใหม่ๆ มากมาย ทุกครั้งเขาหันเหเขาได้รับความเจ็บปวด ในทำนองเดียวกันลองนึกถึงชายหนุ่มที่มีความรักอย่างแรงกล้า คือ เป็นความรักที่หาสิ่งอื่นทดแทนไม่ได้ ซึ่งเป็นความอยากรูปหนึ่ง เราจินตนาการได้ง่ายว่าเขามีความทุกข์อย่างไร ความเจ็บปวดและความทุกข์เกิดขึ้นทันทีในทุกแห่งหนตลอดชีวิตของเขา

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อความตายหรือการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาถึง ความไม่มีอะไรเกิดขึ้น ความเศร้า ความโศก ความเสียใจ ฯลฯ ตามมา ที่จริงแล้วความไม่มีอะไรเกิดขึ้นตลอดเวลา เช่น ที่ยกตัวอย่างในกรณีของตู้เสื้อผ้าในตอนก่อนการเปลี่ยนแปลง ความทุกข์ และความไม่มีอะไร เป็นความจริงอันยิ่งใหญ่ที่ได้มาจาก “ปฏิจจสมุปบาท”

(ค) “ปฏิจจสมุปบาท” หรือวิภูตสงสาร หรือวิภูตจักรชั่วร้ายแห่งชีวิตที่พระพุทธองค์ทรงหลุดพ้นออกไปได้ อันเป็นผลเนื่องจากการปฏิบัติมรรคแปดในระดับเหนือธรรมดาโลก ซึ่งบรรลุนิสรภาพจากความทุกข์ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ การมีชีวิตที่ดี คนธรรมดาซึ่งปฏิบัติตามมรรคแปดในระดับธรรมดาโลกไม่สามารถหวังที่จะหลุดพ้นวิภูตสงสาร อย่างไรก็ตามก็คิดเราอาจคาดหวังชีวิตที่สงบสุขพอสมควร

ประเด็นที่เน้นคือว่า “ปฏิจจสมุปบาท” เป็นทั้งบ่อเกิดแห่งความทุกข์ และที่ซึ่งความทุกข์สามารถทำให้ดับหรือให้ลดน้อยลง กล่าวโดยสรุปคือ “อวิชชา” (การขาดความรู้ที่จำเป็น) “ตัณหา” (ความอยาก) “อุปาทาน” (การติดยึด) และ “กรรม” (การกระทำ) มีส่วนรับผิดชอบสำคัญ ในการทำให้เกิดความทรมาน และความเจ็บปวดมาสู่มนุษย์ ดังนั้น “วิชชา” หรือ “การเข้าใจจริง” ในความรู้ที่จำเป็นต้องเสาะหาให้ได้

เป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่า การลดปริมาณความลุ่มหลง ความโกรธ และความหลง สามารถลดความเจ็บปวด ความทรมาน และความทุกข์ลงได้มาก ดังนั้น “การเข้าใจที่ถูกต้อง” และ “การคิดที่ถูกต้อง” ในระดับที่พอดี ควรเป็นบ่อเกิดของความสงบสุขและความสุขสำหรับทุกคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าใจ “ปฏิจจสมุปบาท” เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ

(ง) การรู้แจ้ง (ญาณ) หรือความรู้ หรือการเรียนรู้ เช่น “ปฏิจจสมุปบาท” และ “มรรคมืองค์แปด” ที่พระพุทธองค์ทรงบรรลุในระหว่างที่ทรงบำเพ็ญเพียร (การทำสมาธิ) เมื่อประสาททั้งห้าไม่ทำงานชั่วขณะปล่อยให้สติปัญญาหรือความคิดทำงานอย่างมีพลังตามลำพัง

ดังนั้นถ้ากล่าวเป็นศัพท์ทั่วไป จะได้ว่า ความรู้หรือการเรียนรู้ที่มาในรูปแบบของการรู้แจ้ง และการรู้แจ้งเกิดขึ้นจากการมีสมาธิในระหว่างเวลาที่สติปัญญาหรือความคิด หรือแหล่งความหมายต่างๆ ทำหน้าที่ตามลำพังโดยไม่ถูกรบกวน

เพราะประสาทสัมผัสอันถูกระงับไว้ชั่วคราว ดังนั้นการรู้แจ้งจึงเป็นลักษณะของการเรียนรู้ในพุทธปรัชญา

(จ) การค้นพบ ที่พระพุทธร่องค์ทรงกระทำด้วยพระวิริยะอุตสาหะ ซึ่งนำพาพระองค์ไปสู่อิสรภาพอันสมบูรณ์จากความทุกข์หรือสภาพซึ่งเรียกโดยทั่วไปว่า “นิพพาน” อาจสรุปได้ในสิ่งที่เรียกว่า “อริยสัจสี่”

๑) ความจริงเกี่ยวกับความทุกข์ (ทุกข์) คน (หรือผลรวมของห้าองค์ประกอบ) ในธรรมชาติที่แท้แล้วพร้อมที่จะมีความทุกข์ มีความทรมานเมื่อเกิดมา และเมื่อคนเราเปลี่ยนแปลงและโตขึ้น เราเผชิญกับความทรมานมากขึ้นอย่างเลี่ยงไม่ได้ อาจมีขณะที่มีความสุขและความร่าเริงเหมือนกัน แต่ไม่ช้านำพาไปสู่ความโศก ความโกรธ ความเจ็บ ความสิ้นหวัง ฯลฯ หรือกล่าวโดยย่อคือ ความทุกข์นั่นเอง มันไม่ได้นำไปสู่ความสงบสุขและความสุขที่ถาวร ในทางตรงกันข้าม มันมีแนวโน้มที่จะนำพาไปสู่ความทะยานอยากได้รับความเพลิดเพลินและความเบิกบานในทีแรกขึ้น ซึ่งหมายถึงมีความอยากมากขึ้น และมีความทุกข์นั่นเอง

๒) ความจริงเกี่ยวกับสาเหตุแห่งทุกข์ (สมุทัย) ความอยากคือสาเหตุของทุกข์ ซึ่งผูกติดมากับชีวิตของคน ความอยากเกิดขึ้นในคนได้อย่างไร ได้อธิบายไปแล้วใน “ปฏิจจนสมุปปาท” (กฎแห่งเหตุผล)

๓) ความจริงเกี่ยวกับการดับทุกข์ (นิโรธ) เมื่อโซ่แห่งเหตุผลถูกตัดขาดแล้ว ความอยากถูกดับไปหมด เมื่อความอยากดับ ความทุกข์ย่อมสิ้นสุดลง และคนเราย่อมมีอิสระ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เมื่อความโลภ ความโกรธ และความหลงดับไปแล้ว ความสงบสุขและอิสรภาพที่สมบูรณ์ ซึ่งเรียกว่า “นิพพาน” ย่อมบรรลุได้

๔) ความจริงเกี่ยวกับหนทางนำไปสู่การดับทุกข์ (มรรค) นี่คือที่เรียกว่า มรรคอันมีองค์แปด ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่นำไปสู่อิสรภาพที่สมบูรณ์ จากความทุกข์ หรือการทำให้ความทุกข์ลดน้อยลงแล้วแต่กรณี

ดังนั้น สิ่งสำคัญต่างๆ ในพระพุทธศาสนาได้นำมาเสนอและแปลความหมายให้ทราบเป็นศัพท์ที่ง่ายและเข้าใจได้แล้ว ในฐานะเป็นปรัชญาพระพุทธศาสนา เป็นปรัชญาในทางจริยธรรมมากกว่าอย่างอื่น ความพยายามในการนำเสนอพระพุทธศาสนาโดยผ่านรู้แบบการคิดทบทวนทั่วไป จึงทำให้เป็นเรื่องที่น่าสนใจ

มากขึ้นและเข้าใจง่ายขึ้น ที่จริงแล้วเมื่อนำมาเสนอได้ในรูปแบบการคิดทางวิทยาศาสตร์ได้อีก ยิ่งทำให้น่าสนใจที่สุด และค่อนข้างแปลก

ถึงแม้ว่ามีทางเป็นไปได้ที่จะรู้เกี่ยวกับวิธีการได้รับความรู้ นั่นคือ **การซึมซับ (ฉาน)** โดยผ่านการระงับการทำหน้าที่ของประสาททั้งห้าไว้ชั่วคราวของพระองค์มากกว่านี้ ยกเว้นเป็นคำกล่าวทางทฤษฎีก็ตามยอมเป็นที่ประจักษ์ว่ารูปแบบการคิดค้นของพระองค์ ซึ่งนับตั้งแต่เริ่มต้น เมื่อพระองค์ละทิ้งพระราชวังจนกระทั่งเวลาเมื่อพระองค์ทรงค้นพบ **มรรคแปด**นั้น อยู่ภายในกรอบกว้างๆ ของ **วิธีการสำรวจทางวิทยาศาสตร์**

เมื่อได้พบระบบความคิดในทางจริยธรรมที่ได้อธิบายไว้ให้นักการศึกษา จะเห็นอะไร ต่อไป โดยเฉพาะเมื่อคิดสร้างปรัชญาการศึกษา?

ความดีคืออะไร

(ความดีตามแนวศึกษาศาสตร์)

๑. คำนำ

โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว บิดามารดา ครูอาจารย์ ย่อมมีความประสงค์ที่จะให้บุตรหลาน หรือ ลูกศิษย์ลูกหาของตนได้ประพฤติดี ได้ประสพกับความดีและได้เป็นคนดีเป็นอย่างยิ่ง

แต่บางครั้งเมื่อมีการถกกันขึ้นมาว่า ความดีคืออะไร และการทำความดีนั้นคืออะไร ก็อาจจะเกิดความอึดอัดใจ และตอบได้ไม่ชัดเจนนัก ทั้งๆ ที่ตนเอง ก็กระทำความดีอยู่แล้วเป็นเนืองนิตย์ ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของเราทุก ๆ คนที่จะต้องพยายามอธิบายให้ศิษย์หรือผู้เรียนทั้งหลายได้เข้าใจลึกซึ้งในเรื่องความหมายของคำว่า “ความดี” และในเรื่อง “การกระทำความดี” ทั้งนี้เพื่อเขาจะได้ประพฤติตนได้อย่างมั่นใจและแน่ใจว่ากำลังทำความดีอยู่ซึ่งในที่สุดก็คงจะสนับสนุนให้ได้บรรลุถึงการมีชีวิตที่ร่มเย็นได้บ้างตามควรแก่กรณี

๒. ความเข้าใจเบื้องต้น

สมมุติว่าเราขาดแคลนอาหารที่จะรับประทานมาหลายวันแล้ว ทำให้หิวโหยทรมานทรุ่ยและทรมาณ นับว่าเป็นความทุกข์อย่างร้ายแรงได้อย่างหนึ่ง

แต่แล้วเราก็ได้อาหารมา เมื่อได้รับประทานเข้าไปแล้ว ความหิวทรมานทรุ่ยก็หายไป เราารู้สึกหยาทรมาณและรู้สึกดีว่า “ดี”

ดังนั้นคุณเฝินๆ การที่ปัญหาหรือความทุกข์ได้ผ่อนคลายลง หรือได้หายสิ้นไปนั้น นับได้ว่าเป็น “ความดี” อย่างน้อยก็ “ดี” สำหรับตัวเราเอง

แต่ถ้าเราดูให้ลึกซึ้งลงไป ถ้าเราได้อาหารนั้นมาโดยการลักขโมยหรือไปเบียดเบียนแย่งชิงเขามา หรือไปหลอกหลวงเขามา ความรู้สึกที่ว่า “ดี” หรือ

“ความดี” ที่กล่าวแล้วนั้นจะถือว่า “ดี” หาได้ไม่ เพราะว่ายังคลุกเคล้าอยู่กับ ความโลภ ความโกรธ และความหลงผิดเป็นอย่างยิ่ง เรามิได้รับอาหารนั้นมาโดย ทางสุจริต แต่ได้มาทางทุจริต ดังนั้นจึงไม่อาจนับ “ความรู้สึกลึก” ดังกล่าวแล้วนั้น ว่าเป็น “ความดี” ได้เลย

ความดีที่แท้จริงนั้น จะต้องเป็นสภาพความรู้สึก หรือการกระทำที่ปราศ จาก โลภะ โทสะ และโมหะ โดยสิ้นเชิง การที่ปราศจาก โลภะ โทสะ และโมหะ นี้ แผลงถือเป็นเครื่องวัดได้ ว่า **สิ่งใดดี** หรือ **ไม่ดี** หรืออะไร เป็นความดี หรือเป็น ความไม่ดี

๓. ความเข้าใจลึกลงไป

ถ้าเราพิจารณาความดีอันแท้จริง ดังกล่าวแล้วนั้นให้ลึกลงไปอีกโดยเฉพาะ ให้ลึกลงไปตามนัยของธรรมะในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็จะมีมองเห็นได้ว่าความดี อันแท้จริงนั้น เป็น สภาพ อย่างหนึ่ง และเป็น การกระทำอีกอย่างหนึ่ง

ก. ความดีอันเป็น “สภาพ” สภาพต่าง ๆ เช่น สภาพที่อ่านออกเขียนได้ ไม่โง่เขลา สภาพที่หายป่วยเจ็บ สภาพที่ไม่ขาดแคลนปัจจัย ๔ ฯลฯ ถือได้ว่าเป็น ความดีอันแท้จริง ทั้งนี้โดยที่จะต้องเกิดขึ้นด้วย **ความสุจริต** หรือ ไม่พัวพันกับ โลภะ โทสะ และโมหะใดๆ ทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม สภาพต่างๆ ที่ออกชื่อมาแล้วนั้น นับว่าเป็นความดีในระดับ ปรกติ ในระดับที่จะก่อให้เกิดความร่มเย็นแก่ตัวเอง หรือแก่สังคมที่เราอาศัยอยู่

ส่วนสภาพที่เป็นความดีแท้จริง **อันสูงสุด** หรือที่เรียกว่า Summum Bonum นั้น ก็คือสภาพ ที่เรียกว่า **นิพพาน** อันเป็นสภาพที่อิสระจริง ๆ หลุดพ้น จากความโลภ ความโกรธ และความหลงผิด ทั้งปวง เป็นสภาพที่ความทุกข์ ทั้งปวงดับไปได้หมดสิ้น จึงเป็นความดีแท้จริง **อันสูงสุด**

มนุษย์เราจะต้องไม่ประพฤตินให้เกิดความดีที่จอมปลอมหรือความดีที่ เราหลงผิดคิดไปเองว่าดี แต่ที่จริงเต็มไปด้วยความทุจริต หรือความโลภ ความ โกรธ ความหลงอย่างแรงนั้น โดยเด็ดขาด

เราจะต้องประพฤตินให้เกิดแต่ความดีอันแท้จริง คือความดีที่ไม่มี โลภ- โกรธ-หลง ปะปนอยู่เลย หรือถ้าจะมีปะปนอยู่บ้าง ก็ขอให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ น้อยจนเกือบจะไม่มีเลย

ในระดับสูงสุดโดยเฉพาะในระดับของผู้ไม่ครองเรือนแล้ว ก็ควรจะพยายามอย่างสุดกำลัง เพื่อให้บรรลุความดีแท้จริงอันสูงสุด คือ **นิพพาน**

ข. ความดีอันเป็น “การกระทำ” กระทำตนอย่างไร จึงเรียกว่า กระทำ ความดี จากคำอธิบายในข้อ ก. เราก็คงอนุมานได้ทันทีว่า การกระทำความดีนั้นก็ได้แก่การกระทำที่ไม่เจือปนไปด้วยความโลภ ความโกรธ และความหลงผิด นั่นเอง ยกตัวอย่าง การกระทำต่อไปนี้นับเป็นการกระทำความดีอันแท้จริงทั้งสิ้น เช่น

- การให้ทาน การให้บริการ การบริจาค หรือพูดรวมได้ว่า ให้ความเมตตา กรุณา
- การประกอบอาชีพที่สุจริต
- การสำรวมในกาม
- การถือความสัตย์ ไม่ตลบตะแลง
- การมีสติ มีความรอบคอบ

และจากตัวอย่างที่ยกมานี้เอง เราก็พอจะคิดออกทันทีว่า การกระทำ ความดีนั้น ก็ได้แก่การรักษาศีล และการประพฤติตนตามหัวข้อธรรมะทั้งปวงนั่นเองเช่น

ในด้านศีล เราอาจจะรักษาศีล ๕ หรือ เบญจศีล คือ

- เว้นการฆ่าสัตว์ หรือ ไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยประการทั้งปวง
- เว้นการลักขโมย ฉ้อโกง ทุจริตต่างๆ
- เว้นการประพฤติดิฉินในกาม เช่น ไปเป็นชู้กับเมียเขา
- เว้นการพูดเท็จ การหลอกลวง การพูดส่อเสียด ต่ำ ประชด หยาบคาย ฯลฯ
- เว้นการดื่มน้ำเมา และสิ่งเสพติดทั้งปวง

หรือเราอาจจะรักษาศีล ๘ หรืออื่น ๆ ให้สูงขึ้นไปอีกตามความสามารถ **ในด้านธรรม** มีหัวข้อธรรมะอยู่มากมายที่เราควรจะปฏิบัติ เช่น สติ – สัมปชัญญะ หิริ-โอตตตปปะ กตัญญูกตเวทී สุจริต ๓ อย่าง บุญกิริยาวัตถุ ๓ อย่าง (ทานมัย ศีลมัย ภาวนามัย) การไม่ประกอบอบายมุขทั้ง ๔ ขรราวาสธรรม ๔ สังคหวัตถุ ๔ เป็นต้น

ในเรื่องการปฏิบัติตนตามแนวทางของธรรมะนี้ ย่อมทำได้มากมาย ตามที่ ยกตัวอย่างมาแล้วนั้น และอาจปฏิบัติในขั้นสูงขึ้นไปอีก เช่น ถึงขั้นเจริญสมถ กรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เป็นต้น

ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า การกระทำดีนั้นก็คือการรักษาศีลและการ**ปฏิบัติธรรม**นั่นเอง ในเมื่อการกระทำความดีได้มีแนวทางชัดเจนวางไว้ให้ปฏิบัติอย่าง ครบถ้วนทุกระดับแล้ว จึงอยู่ที่ตัวเราเองที่จะต้องเข้าใจในเรื่องนี้ และรีบลงมือ ปฏิบัติโดยรีบด่วน

ในชีวิตของเรา ถ้าจะมีอะไรสักอย่างหนึ่งที่เป็นสิ่งรีบด่วนที่สุดคือจะต้อง กระทำแล้วละก็ สิ่งนั้นก็คือ **ต้องรีบทำความดี** นั่นเอง

ก่อนที่จะจบข้อ ๓ ความเข้าใจที่ลึกลงไป นี้ใครจะเล่าเรื่องจริงสักเรื่องหนึ่ง เกี่ยวกับเรื่อง ทานมัย โดยเฉพาะเรื่อง การให้บริการ

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ ข้าพเจ้าได้มีโอกาสได้ดูภาพยนตร์ภาษาอังกฤษเรื่องหนึ่ง เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาล ปัจจุบัน ภาพยนตร์เรื่องนี้ บริษัท British Broadcasting Corporation (B.B.C.) ได้เดินทางมาถ่ายทำในเมืองไทย และได้เข้าเฝ้าขอพระราชทานสัมภาษณ์ ณ ภูพิงคราชนิเวศน์นี้ด้วย การเข้าเฝ้าครั้งนี้ ก็ได้บันทึกไว้ในภาพยนตร์เรื่องนี้ด้วย

ภาพยนตร์เรื่องนี้ ได้ฉายทางโทรทัศน์ในกรุงลอนดอนเป็นเวลา ๒ คืน ประชาชนชาวอังกฤษ ได้มีโอกาสเห็นพระราชกรณียกิจต่าง ๆ เช่น งานพระราชพิธีต่างๆ งานสวนสนาม การเสด็จตามวัดวาอาราม การเสด็จพระราชดำเนิน เยี่ยมเยียนประชาชนอย่างใกล้ชิดที่สุด ใครเจ็บป่วยก็ทรงรักษา ใครทุกข์ร้อนอย่างไรก็ทรงอนุเคราะห์ มีน้ำท่วม ไฟไหม้ที่ใด ก็ทรงอุปการะช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ทรงจัดทำโครงการเกษตร โครงการชลประทาน โครงการเลี้ยงสัตว์ ทรงถือแผนที่ในพระหัตถ์ตรวจตราพื้นที่ทำกินของราษฎร ทรงพระราชทานที่ดินเพื่อให้ทำการปฏิรูปที่ดิน ทรงเยี่ยมเยียนชาวเขาในป่าในดง ทรงช่วยเหลือประชาชนอย่างมากมายสุดที่จะกล่าวได้หมดสิ้น นอกจากนี้ชาวอังกฤษยังได้เห็นการที่ ประชาชนชาวไทยได้เกิดทุนและแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อย่างท่วมท้นล้นหัวใจ ผู้บรรยายประกอบภาพในภาพยนตร์เรื่องนี้ ได้บรรยายอย่างละเอียดลออ และซาบซึ้งยิ่งนัก มีตอนหนึ่งใกล้ๆ จะจบ เขาได้บรรยายว่า “The

King of Thailand leads His people by serving them” (พระมหากษัตริย์ไทยทรงนำประชาชนของพระองค์โดยทรงให้บริการแก่เขาเหล่านั้น) ภาพยนตร์เรื่องนี้เขาให้ชื่อว่า “The Soul of the Nation” หรือ “ดวงวิญญาณของชาติ”

จากภาพยนตร์เรื่องนี้ ทำให้มองเห็นว่าชาวต่างประเทศนั้น เขาเข้าใจอย่างซาบซึ้งนกว่า การให้บริการนั้นเป็นเรื่องสำคัญยิ่งในสังคมที่เป็นประชาธิปไตย การให้บริการนั้นว่าที่จริงแล้ว ก็คือ ทานมัย หรือการเมตตา กรุณาต่อกันอย่างหนึ่งนั่นเอง

๔. การส่งเสริมการกระทำความดีในสถานศึกษา

เมื่อเกิดความเข้าใจในเรื่อง “ความดีคืออะไร” พอสมควรแล้ว ขั้นต่อไป ก็ควรจะได้รับปฏิบัติความดีเสียโดยเร็ว กล่าวคือจะต้องพุ่งพลังไปที่การกระทำทันที ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น **สิ่งที่ริบถ้วนอันแท้จริงของมนุษย์เรานั้น ก็คือ รับผิดชอบต่อความดีนั่นเอง มีใช้อื่นใด**

สำหรับในสถานศึกษาทั้งปวง ย่อมจะมีหลักสูตรสอนในเรื่องความดีอยู่แล้ว ตลอดจนได้ให้ปฏิบัติอีกด้วย ทั้งในระดับประถม มัธยม และอุดมศึกษา หรือมหาวิทยาลัย แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าหากเห็นว่าสอนยังไม่พอเพียงกับเหตุการณ์ ก็ย่อมจะยึดหยุ่นเพิ่มเติมให้มากขึ้นได้เสมอไป สำหรับในระดับมหาวิทยาลัยนั้นรู้สึกว่าจะเป็นกุญแจสำคัญ คือเป็นตัวอย่างของคนทั่ว ๆ ไป ถ้ามหาวิทยาลัยริเริ่มปฏิบัติสิ่งใดแล้ว คนอื่น ๆ หรือระดับอื่น ๆ มักจะเอาอย่างอยู่เสมอ ดังนั้นถ้าคณะต่างๆ ในมหาวิทยาลัยทุกคณะ ริเริ่มเพิ่มพูนในเรื่องการกระทำดีแล้วสถานศึกษาอื่น ๆ ก็คงจะเจริญรอยตามและจะเกิดผลต่อตนเองและส่วนรวมมิใช่น้อย

ในอันดับต่อไปนี้ จะขอเสนอความเห็นบางประการว่า สถานศึกษาอาจจะทำอะไรบ้างในการช่วยส่งเสริมการกระทำความดี **หรือ ในการเสริมสร้างจริยธรรม** ให้แก่นิสิต และนักเรียน นอกเหนือไปจากที่ได้ศึกษากันอยู่แล้วตามปกติในหลักสูตร คือ อาจจัดทำดังต่อไปนี้

ก. จัดตั้ง “คณะกรรมการจริยธรรม” ประจำสถานศึกษาขึ้น โดยมีหัวหน้าของสถานศึกษา หรือของคณะนั้น ๆ เป็นประธาน โดยมีอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้สนใจ ตลอดจนนิสิตนักศึกษาหรือนักเรียนเองเท่าที่จะเป็นไปได้ ร่วมเป็นกรรมการด้วย

คณะกรรมการนี้ มีหน้าที่คิดกำหนดแผนงานที่จะทำตลอดทั้งปี ควบคุมให้
ได้ปฏิบัติตามแผนจริง ๆ และวัดผลปรับปรุงแผนนั้นให้เหมาะสมยิ่งขึ้นสำหรับใช้
ประโยชน์ในปีต่อไป

ข. ในแผนงานที่จะกำหนดขึ้นนั้น อาจจะมีสิ่งต่อไปนี้ เช่น

๑. สร้างบรรยากาศให้เอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติจริยธรรม

- โดยหัวหน้าทุก ๆ คน ปฏิบัติตนเป็นตัวอย่าง
- โดยการรณรงค์เชิญชวนทุก ๆ คนปฏิบัติ จริยธรรม หรือ ความดี ทั้งนี้ให้รณรงค์ต่อเนื่องกันไปทั้งปี
- จัดตั้งชุมนุมจริยธรรม เพื่อศึกษาธรรมะกันให้กว้างขวางยิ่งขึ้น
- เหล่านี้และอื่น ๆ อีกย่อมจะร่วมกันเข้าเป็นสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติความดี

๒. จัดการอบรมจริยธรรมภายในสถานศึกษา

- จัดอบรมเชิงปฏิบัติการทุก ๆ เดือนเป็นพิเศษ
- สร้างผู้ทรงคุณวุฒิขึ้นไว้เพื่อใช้ในการอบรมเหล่านี้

๓. จัดให้มีการแนะนำจริยธรรมภายในสถานศึกษา

- แนะนำเป็นรายตัวโดยใช้หลักธรรมะ
- แนะนำเป็นกลุ่มโดยใช้หลักธรรมะ
- สร้างผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อใช้ในการแนะนำ

ที่กล่าวมานี้เป็นข้อเสนอแนะบางประการเท่านั้น อาจจะมีการริเริ่ม
กิจกรรมต่างๆ ขึ้นได้อีก เพื่อว่าทั้งฝ่ายอาจารย์และฝ่ายนักเรียนนิสิตนักศึกษาจะ
ได้มีส่วนร่วมกันส่งเสริมการกระทำความดีให้ทั่วถึงกันและอย่างเข้มข้นอยู่เสมอ
ซึ่งจะได้เป็นการ เร่งเร็ว ในเรื่องการกระทำความดีขึ้นอีกแรงหนึ่ง

จริยธรรมศึกษา

๑. คำนำ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในปัจจุบันนี้ ทั้งในประเทศไทยเราเอง และในต่างประเทศกำลังหันกลับมาให้ความสนใจในเรื่องจริยธรรมศึกษา หรือการศึกษาเรื่องจริยธรรมกันมากขึ้น

ในประเทศไทย กระทรวงศึกษาธิการ ได้พยายามส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการศึกษาพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาประจำชาติในทุกระดับของการศึกษา และยังทำโครงการศึกษาเพื่อเสนอหลักวิชาการตามแนวพุทธศาสตร์ อีกด้วย

ในประเทศอเมริกา เนื่องจากอีก ๑๘ ปีก็จะถึงปี ค.ศ. ๒๐๐๐ แล้ว นักการศึกษาหลายท่านได้ร่วมกันทำการศึกษาว่าหลักสูตรของโรงเรียนระดับต่างๆ ในอเมริกานั้น ในโอกาสที่จะเข้าสู่ศตวรรษที่ ๒๑ นี้ น่าจะมีรูปร่างอย่างไร จึงอาจจะช่วยให้เยาวชนสามารถเผชิญกับปัญหาทั้งปวงในศตวรรษใหม่ที่กำลังจะมาถึงนี้ได้ ก็ปรากฏผลว่านอกจากเยาวชนจะต้องศึกษาในเรื่องต่างๆ ให้กว้างขวางออกไปอย่างมากแล้ว ยังจะต้องศึกษาเรื่องจริยธรรมหรือศาสนาอีกด้วย และได้มีการเสนอแนะให้ศึกษาค้นคว้าในเรื่องนี้เป็นพิเศษอีกด้วย^๑

ทำไมจึงเกิดมาสนใจกันขึ้นเป็นพิเศษเช่นนี้ ? ก็พอจะตอบได้โดยทั่วๆ ไปว่า คงจะเกิดซ้ำซึ่งกันมามากขึ้นทุกทีที่กระมังว่า มนุษย์เราในปัจจุบันนี้ ได้มีความสามารถหรือความชาญฉลาดประเภท Scientific Intelligence กันอย่างมากมาย และรวดเร็วยิ่ง จนถึงกับได้มีผู้กล่าวว่า “อารยธรรมของมนุษย์นั้น กำลังเคลื่อนเข้าสู่คลื่นลูกที่สามอยู่เต็มที่แล้ว คลื่นอารยธรรมลูกที่หนึ่งได้แก่ตอนที่มนุษย์เข้าสู่

^๑Shane, Harold G: **Phi Delta Kappan**, “Accurriculum for the New Century,”
Bloomington, Indiana, U.S.A. Volume 62, Number 5, January 1981.

การปฏิวัติทางสภกรรมการ รู้จักปลูกพืช เลี้ยงสัตว์และคลื่นอารยธรรมลูกที่สองได้แก่ ตอนที่มนุษย์เข้าสู่ยุคปฏิวัติทางอุตสาหกรรม ส่วนคลื่นอารยธรรมลูกที่สามนั้น จะได้แก่สังคมอิเล็กทรอนิกส์ชั้นสูง (Highly Electronic Society) ซึ่งจะเป็นสังคมที่จะแตกต่างไปจากสังคมปัจจุบันโดยสิ้นเชิง เช่น บุคคลจำนวนมากจะอยู่ทำงานที่บ้าน ไม่ต้องเดินทางไปทำงานที่โรงงานหรือที่สำนักงานอีกแล้ว ทั้งนี้เพราะว่าเครื่องมือในการติดต่อ โต้ตอบ สั่งการ ปรีกษา ฯลฯ ก้าวหน้าอย่างยิ่ง คนอยู่ที่บ้านแต่ก็อาจประชุมปรึกษากันได้ ประชุมอยู่ในห้องเดียวกัน ส่วนที่โรงงานนั้นก็ให้หุ่นยนต์ (Robot) ทำงานแทนหมดแล้ว มีบางคนเท่านั้นที่จำเป็นจะต้องไปประจำที่โรงงาน^๒ “ในโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยก็เช่นกัน ด้วยอำนาจของการสื่อความรู้ (Information) ที่สะดวกและรวดเร็วยิ่ง นักเรียนนิสิตนักศึกษาบางส่วนก็อาจจะอยู่ที่บ้าน ลักษณะของสถาบันการศึกษาจะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก เครื่องคอมพิวเตอร์ก็จะใช้กันอย่างแพร่หลายที่สุดและมีขนาดเล็กชนิดเดียวทำด้วยซิลิคอน คือที่เรียกว่า Silicon Chip เป็นต้น”^๓ คลื่นลูกที่สาม จะเป็นอย่างไรแน่ นั้นก็จะต้องคอยดูกันต่อไป เพราะเขาจะมีการเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตทุกแง่ ทุกมุมจนหมดโดยสิ้นเชิง

แต่กลับปรากฏว่าความสามารถ หรือความชาญฉลาดที่จะอยู่กันให้เป็นสุขสงบในสังคมมนุษย์ หรือที่เรียกว่า Social Intelligence นั้น มีจำนวนน้อยและเป็นไปอย่างเชื่องช้ามาก จึงเกิดความจำเป็นที่จะต้องหันมาช่วยกันผลักดันอีกสักครั้งหนึ่ง ถ้าจะพูดอีกทีหนึ่งให้ชัดเจนไป ก็คือถ้ามนุษย์ไม่อยากจะทำให้สังคมมนุษย์ต้องพังทลายไปจนหมดสิ้น หรือว่าถ้าอยากจะได้สันติสุขในชีวิตบ้างตามควรแก่กรณีแล้ว ก็จำเป็นต้องคิดเรื่อง **สันติสุขโดยใช้จริยธรรม** กันให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้ จึงพอจะมีหวังได้บ้าง ทั้งนี้เพราะว่า จริยธรรมย่อมจะชักจูงให้การกระทำของมนุษย์หันไปในทางสันติสุขได้เป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม เมื่อพูดเรื่องสันติสุขแล้ว บางทีก็จะต้องใช้ความระมัดระวังกันไว้บ้าง ทั้งนี้เนื่องจากว่า

^๒Toffler, Alvin: **The Third Wave**, Pans Book Ltd., London, 1981

^๓Shane, Harold G: **Phi Delta Kappan**, “The Silicon Age and Education,” Bloomington Indiana, U.S.A., Volume 63, Number 5, January 1982.

ได้เคยมีการเชิญชวนให้สถานศึกษาในประเทศต่างๆ สอนเรื่องสันติสุข การลดอาวุธ และการประนีประนอม กันให้แพร่หลาย โดยที่หวังอย่างลับๆ ว่าในขณะที่ผู้ถูกเชิญชวนดำเนินการสอนเยาวชนให้เป็นคนใจดี และดำเนินการลดอาวุธอย่างเต็มที่อยู่นั้น ตัวผู้เชิญชวนเองจะได้รับสร้างอาวุธเอาไว้ให้มากมาย และต่อมาเมื่อผู้ถูกเชิญชวนหลงเชื่อและอ่อนแอของผู้ทำการเชิญชวนนั่นเอง ก็จะเข้าสู่พบกันที่ จึงเป็นที่น่าสังเวชยิ่งนัก ที่เอาคำว่า สันติสุขหรือสันติภาพมาเป็นเครื่องมือในการหลอกลวงกัน

สำหรับเมืองไทยเรานั้น ก็น่าจะต้องยึดหลักที่ปรากฏอยู่ในเพลงชาติของเราที่ว่า “ไทยนี้รักสงบ แต่ถึงรบไม่ขลาด เอกราชจะไม่ให้ใครข่มขี่” เอาไว้ให้มั่นคงโดยตลอดไป และจะไม่ยอมให้เขาหลอกลวงเป็นอันขาด

เรื่องจริยธรรมศึกษาที่จะได้กล่าวต่อไปนี้เป็นความคิดที่ตั้งอยู่บนรากฐานของพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาประจำชาติของประเทศไทย ดังนั้นอาจจะไม่เหมือนกับจริยธรรมศึกษาที่กล่าวอยู่ในประเทศอื่นๆ ก็อาจจะเป็นได้

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผู้ที่สนใจในเรื่องจริยธรรมศึกษาคงจะได้นำไปพิจารณาและช่วยส่งเสริมสนับสนุน ให้มีการศึกษาเรื่องจริยธรรมกันให้กว้างขวางในประเทศของเรา

สาโรช บัวศรี

๒๑ เมษายน ๒๕๒๕

๒. ทำไมต้องศึกษาจริยธรรม

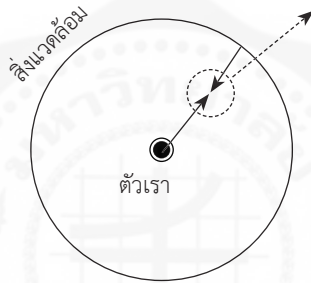
ในโลกมนุษย์ของเรานี้ เมื่อพิจารณาดูให้ดีแล้วก็ปรากฏว่ามีตัวเราเอง ประการหนึ่ง และสิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัวเรา อีกประการหนึ่ง

สิ่งแวดล้อมนั้น ย่อมจะได้แก่สิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมทั้งปวง

อนึ่ง ตัวเราเองและสิ่งแวดล้อมของเรานี้ ย่อมจะปะทะกันเกี่ยวข้อ สัมพันธ์กันหรือที่เรียกว่า มีอันตรกิริยา (interaction) ต่อกันอยู่ตลอดเวลา พูดอีกทีหนึ่งก็คือตามที่ท่านอาจารย์วิชาประวัติ-ภูมิศาสตร์ได้กล่าวไว้ว่า “Man acts

upon the environment, and the environment acts upon man”^๑ นั่นเอง
ลักษณะของการสัมพันธ์ หรืออันตรกิริยาระหว่างตัวมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม
ของตุนั้น อาจจะเป็นไปในทางที่โหดร้ายบ่อนทำลาย หรือในทางที่สันติสุขและ
สร้างสรรค์ก็ได้

สิ่งที่จะควบคุมให้อันตรกิริยาดังกล่าว เป็นไปในทางนุ่มนวล สันติสุข และ
สร้างสรรค์ได้นั้น ก็เห็นจะได้แก่ จริยธรรมนั่นเอง ที่กล่าวมาแล้วนี้อาจจะเขียน
เป็นรูปได้ดังนี้

๑. ตรงนี้ คือ อันตรกิริยา ระหว่างตัวเรา และสิ่งแวดล้อมของเรา
๒. อันตรกิริยา จะมีลักษณะเป็นสันติสุขก็เพราะใช้ จริยธรรม
๓. ดังนั้น จริยธรรมจึงเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์

ในทางตรงกันข้าม ถ้าตัวเราเองไม่มีจริยธรรม และสิ่งแวดล้อมก็จะมี
จริยธรรมไม่มากนัก เมื่อปะทะกันเข้าก็จะเป็นไปในลักษณะแห่งความโหดร้าย
รุนแรง เช่น การฆ่าฟัน เบียดเบียน ทุจริต ฉ้อโกง เป็นต้น ถ้าเป็นระดับประเทศ ก็
ทำให้เกิดสงครามระหว่างประเทศ หรือสงครามโลกเป็นต้น

ดังนั้นจึงเห็นได้ชัดว่า จริยธรรม เป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดยิ่งในการสร้าง
สันติสุข จริยธรรมเป็นเครื่องคุมครองโลก สงครามโลกที่เกิดขึ้นแต่ละครั้ง ก็เกิด
ขึ้นในขณะที่จริยธรรมของบางประเทศในขณะนั้น ได้ลดลงจนถึงขั้นต่ำสุด แล้ว
ฝ่ายธรรมก็จะเข้ารุกราน ฝ่ายธรรมะทันที

^๑หลวงปราโมทธรรมวิภาช : ปาฐกถาวิชาประวัติ - ภูมิศาสตร์ แก่นิสิตอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ
มหาวิทยาลัย พ.ศ.๒๔๗๘

เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็สมควรแล้วที่ทุกๆ คน ทุกๆ สังคม ทุกๆ ประเทศ จะได้ศึกษาเล่าเรียนเรื่องจริยธรรมให้เข้าใจให้ลึกซึ้ง หากประสงค์จะได้สันติสุขกันบ้าง

การศึกษาเล่าเรียนเรื่องจริยธรรมนี้ ถ้าพูดให้เป็นคำศัพท์ก็คือจริยธรรมศึกษานั้นเอง

เมื่อได้กล่าวว่า จริยธรรม เป็นเครื่องมือที่สำคัญยิ่งของมนุษย์แล้ว ก็ทำให้ระลึกถึงเรื่องๆ หนึ่งซึ่งข้าพเจ้าได้ประสบมาดังต่อไปนี้

ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ ข้าพเจ้าได้รับหน้าที่เป็นหัวหน้าคณะนำคณะผู้แทนไทยไปประชุมทางการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม ในระดับภูมิภาคที่กรุงนิวเดลี ประเทศอินเดีย ในวันอาทิตย์ไม่มีการประชุม เจ้าหน้าที่ของกระทรวงศึกษาธิการอินเดีย ก็ได้นำพวกเราไปชมพิพิธภัณฑ์มานุษยวิทยาของเขา ปรากฏว่า วันนั้น พิพิธภัณฑ์จัดแสดงเครื่องมือต่างๆ ที่มนุษย์คิดประดิษฐ์ขึ้นตั้งแต่ต้นมา เช่น ไม้ที่ผูกกันให้เกิดไฟ มีดทำด้วยหิน อาวุธทำด้วยโลหะ เครื่องมือจับปลา เครื่องมือดักสัตว์ ฯลฯ เรื่อยๆ มาจนถึงตัวอักษรอันเป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่ข้างกำแพงตรงทางเข้าภายในพิพิธภัณฑ์เขาเขียนข้อความเป็นภาษาอังกฤษไว้ด้วยว่า “Men differ from animals because men can construct tools” (คนต่างกับสัตว์ก็เพราะว่าคนสามารถสร้างเครื่องมือได้) ข้าพเจ้ารู้สึกจับใจในข้อความดังกล่าวนี้มาก และจำได้มาจนทุกวันนี้ แล้วต่อมาก็ทำให้คิดต่อไปเองได้อีกว่า ในบรรดาเครื่องมือทั้งหลายที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นนั้น นอกจากจะเป็นเครื่องมือที่เป็นวัตถุต่างๆ ดังที่เขาแสดงให้เห็นในวันนั้นแล้ว เครื่องมือ ที่สำคัญยิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นอีกอย่างหนึ่งก็คือจริยธรรม แต่เขามีได้แสดงไว้ให้ปรากฏในวันนั้น ถ้าปราศจากจริยธรรมเสียแล้ว มนุษย์ก็คงไม่ต่างอะไรไปจากสัตว์มากจนเกินไปนัก เนื่องจากไม่มีเครื่องมือที่จะควบคุมพฤติกรรมของตนให้เป็นมนุษย์ที่ดีได้

ดังนั้น ถ้าจะถามว่าทำไมต้องศึกษาเรื่องจริยธรรม ก็คงจะตอบได้ว่า เพราะจริยธรรมเป็นเครื่องมือที่สำคัญยิ่งของมนุษย์เป็นเครื่องมือควบคุมให้ความประพฤติของมนุษย์ได้เป็นไปในทางสันติสุข และเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่ทำให้มนุษย์แตกต่างกับสัตว์อย่างเด่นชัด

๓. ความหมายของคำว่า ค่านิยม ความดี และจริยธรรม

คำว่า ค่านิยม ความดี และจริยธรรม ทั้งสามคำนี้ ย่อมจะเกี่ยวข้องกัน ใกล้ชิดมาก จึงสมควรที่จะได้พิจารณาพร้อมกันไป

ก. ค่านิยม หมายถึงอะไร

ในการพิจารณาความหมายของคำว่า “ค่านิยม” (Value) นั้น อาจเริ่มต้นด้วยการพิจารณาเรื่องสำคัญสองประการ คือ

- เรื่องสภาพ และการกระทำ บางประการ และ
- เรื่อง สิ่งตรงกันข้ามซึ่งเป็นคู่ๆ กัน (Dichotomy)

๑. เรื่อง สภาพ และ การกระทำ บางประการ

- สภาพบางประการ เช่น สภาพของการอ่านหนังสือไม่ออก เป็นสภาพที่เราไม่นิยมและไม่พึงประสงค์แต่สภาพของการอ่านออกเขียนได้ เป็นสภาพที่พึงประสงค์ เป็นสภาพที่เป็นที่นิยม จึงเรียกสภาพเช่นนี้ได้ว่า เป็น **ค่านิยม** รัฐบาลต้องใช้เงินงบประมาณปีละมากๆ เพื่อส่งเสริมให้เกิดสภาพอ่านออกเขียนได้ทีว่นี่
- การกระทำบางประการ เช่น ไม่ยอมให้อะไรแก่ใครเลย ตระหนี่เหนียวแน่น นับเป็นการกระทำที่เรารังเกียจไม่นิยม แต่การให้บริการแก่ผู้มาติดต่อให้ทาน กตัญญู เป็นการกระทำที่เป็นที่นิยม เรียกการกระทำเช่นนี้ว่าเป็น**ค่านิยม**

ดังนั้นตรงจุดนี้เอง พอจะเห็นได้ว่า ค่านิยมนั้นเป็นได้ทั้ง**สภาพ** (condition) และทั้ง **การกระทำ** (action) ซึ่งที่จริงแล้ว ทั้งสองอย่างนี้ ก็สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมากจนแยกจากกันไม่ออก กล่าวคือสภาพในใจของเราย่อมกระตุ้นให้เรากระทำการต่างๆ ลงไปตามนัยของสภาพนั้นๆ จึงใกล้กันมากจนเกือบจะเป็นสิ่งเดียวกัน เปรียบประดุจด้านหัว และด้านก้อยของเหรียญบาทนั่นเอง

แต่อย่างไรก็ตาม **เรื่องสภาพ และ การกระทำ** นี้ ต้องพึงระวังให้มากอยู่เสมอ ดังจะขอเล่าเรื่องเป็นตัวอย่างสักเรื่องหนึ่ง ดังต่อไปนี้

เมื่อสิ้นสงครามโลกครั้งที่สองใหม่ๆ หลายประเทศในยุโรป อยู่ในสภาพที่ปรักหักพัง และเศรษฐกิจทรุดโทรมอย่างยิ่ง ดังนั้นชาวอเมริกันกลุ่มต่างๆ ก็พากันส่งสินค้าข้าวของใช้ไปให้อย่างมากมาย ซึ่งเป็นการให้เปล่าทั้งสิ้น นับว่าเป็นการ

กระทำ ที่น่านิยมน้อยอย่างยิ่ง

แต่ปรากฏว่า สภาพของน้ำใจในการให้ หรือในการกระทำที่น่านิยมน้อยของ ชาวอเมริกันกลุ่มต่างๆ ในครั้งนั้น ได้แตกต่างกันเป็นอันมาก

- บางกลุ่มถือว่า เป็นการให้ทาน เป็นการกุศล (พวกนี้ คือ ฝ่ายศาสนา)
- บางกลุ่มถือว่า เป็นการผูกไมตรีจิตมิตรภาพ ดึงมาเป็นมิตรหรือเป็น พวกเอาไว้ให้มั่นคง (พวกนี้ คือ ฝ่ายการเมือง)
- บางกลุ่มถือว่า ที่จริงแล้วสินค้าหรือข้าวของเหล่านั้นขายไม่ได้แล้วใน ประเทศอเมริกา จนไม่มีที่จะเก็บอยู่แล้ว ดังนั้นส่งมันไปเสียเถิด จะได้ ผลิตสินค้าที่ดีกว่า โดยใช้เทคโนโลยีที่ค้นพบได้ใหม่ๆ ในระยะนั้น เป็นต้น (พวกนี้ คือ ฝ่ายธุรกิจการค้า)

ดังนั้นจะเห็นว่า ถึงแม้จะกระทำอย่างเดียวกัน คือส่งของไปให้ แต่สภาพ ของน้ำใจ ต่างกันอยู่มาก ในทำนองเดียวกัน แม้จะมีสภาพน้ำใจอย่างเดียวกัน แต่ ก็อาจจะกระทำแตกต่างกันมากก็เป็นได้ ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิจารณาเรื่องค่านิยมกัน แล้ว คงจะต้องพิจารณาทั้งด้าน การกระทำ และด้าน สภาพ จึงจะสมบูรณ์

๒. เรื่องสิ่งตรงกันข้ามซึ่งเป็นคู่ๆ กัน (Dichotomy)

ในชีวิตของเราเนี่ย จะสังเกตเห็นว่า มีสิ่งที่ตรงกันข้าม ซึ่งเป็นคู่ๆ กัน อยู่มากมาย เช่น

ความจน	ความร่ำรวย
ความทุกข์	ความสุข
ความเกลียด	ความรัก
ความเป็นทาส	ความมีเสรีภาพ
ความเท็จ	ความจริง
ความชั่ว	ความดี

และอื่นๆ อีก ที่กล่าวแล้วนี้เป็นเรื่องสภาพ ที่เป็นเรื่องของการกระทำ ก็มี เช่น

ทุจริตคดโกง	ซื่อสัตย์สุจริต
ดื่มสุรายาเมา	ไม่ดื่มสุรายาเมา
ลักขโมย	ทำอาชีพที่สุจริต
เป็นชู้กับเมียเขา	สำรวมในกาม

และอื่นๆ อยู่เป็นคู่ๆ กัน (Dichotomy) แต่ตรงกันข้าม

สิ่งที่ เป็นคู่ๆ กัน หรือเป็นสองฝ่ายทั้งหลายเหล่านี้ อาจสรุปลงได้ว่า : เป็นสิ่งที่ กำลังเป็นอยู่ ฝ่ายหนึ่ง (What-is) และเป็นสิ่งที่ ควรจะเป็น อีกฝ่ายหนึ่ง (What-ought-to-be) ดังนั้น บางทีจึงเรียกอย่างย่อๆ ว่า Is-Ought Dichotomy ดังจะขอยกตัวอย่างดังต่อไปนี้

ชักตัวอย่าง

เรื่องที่กำลังเป็นอยู่ มากในสังคม ได้แก่ “การทุจริตและเบียดเบียน” ส่วนเรื่องทีควรจะเป็น มากๆ นั้น ได้แก่ “การสุจริตและเมตตาปรานี”

ฝ่ายที่เรายากจะให้ เป็นหรือควรจะเป็นนั้น ว่าที่จริงแล้ว ก็คือ เป็นสิ่งที่เรา เชื่อว่า มีคุณค่า กล่าวคือ ที่เรียกว่า ค่านิยม นั้นเอง

ความคิดง่ายๆ ในเรื่อง “สิ่งตรงกันข้ามซึ่งเป็นคู่ๆ กัน” นี้ในครั้งโบราณ ก็ได้เคยนำไปสู่ความคิดที่ยิ่งใหญ่มาก่อนนานแล้วคือในกรณีของเจ้าชายสิทธัตถะ

เจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อได้เห็น การเกิด-การแก่-การเจ็บ-การตาย แล้ว ก็นึกว่าควรจะต้องมีสิ่งที่ตรงกันข้าม คือต้องมี การไม่เกิด-การไม่แก่-การไม่เจ็บ- การไม่ตาย อยู่แน่ๆ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับนิพพาน อันเป็นค่านิยมในระดับสูงสุดหรือที่เรียกว่า Summum Bonum.

ดังนั้น พอจะกล่าวได้ว่า เรื่อง Dichotomy นี้ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ค่านิยม เป็นอย่างยิ่ง และเป็นเรื่องที่จะช่วยกระตุ้นให้มนุษย์เราได้รำลึกถึงเรื่อง ค่านิยมประเภทศีล และประเพณีธรรม ได้เป็นอย่างดี

เมื่อได้กล่าวถึงเรื่อง สภาพและการกระทำบางประการและ เรื่องสิ่งตรงกันข้าม ซึ่งเป็นคู่ๆ กันดังนี้แล้ว ก็พอจะกำหนดความหมายของคำว่า ค่านิยม ได้แล้ว กล่าวคือ “ค่านิยม หมายถึง สภาพ (หรือ การกระทำ) บางประการที่เราเชื่อ (หรือนิยามนั่นเอง) ว่า ควรยึดถือหรือยึดมั่น เพื่อจะได้บรรลุถึงวัตถุประสงค์หรือความมุ่งหมายของสังคม หรือของตัวเอง”

ข. ความดี หมายถึงอะไร

๑. ความเข้าใจเบื้องต้น

สมมุติว่าเราไม่ได้รับประทานอาหารมาหลายวันแล้ว เกิดหิวโหย ทรมานทรมานและเป็นทุกข์มาก

แต่ต่อมาเราก็ได้อาหารมา เมื่อรับประทานอาหารนั้นแล้ว ความหิวทรมนทรมายก็หายไป เราจึงรู้สึกหิวทรมานและรู้สึก “ดี”

ดังนั้น ดูเผินๆ การที่ปัญหา หรือความทุกข์ได้ผ่อนคลายเป็นหรือหายไปในนั้น นับได้ว่าเป็น “ความดี” อย่างน้อยก็ “ดี” สำหรับตัวเราเอง”

แต่ถ้าเราได้อาหารนั้นมาโดยการไปลักขโมย หรือไปเบียดเบียนแย่งชิงหรือหลอกหลวงเขามา “ความดี” ดังกล่าวแล้วนั้นจะถือว่าเป็น “ดี” หาได้ไม่ เพราะว่ายังคลุกเคล้าอยู่กับความโลภ-ความโกรธ-และความหลงผิด เป็นอย่างยิ่ง จนถึงกับไปแย่งชิงหรือหลอกหลวงเขามา เราได้อาหารนั้นมาโดยทางทุจริตดังนั้น จึงไม่ควรนับ “ความรู้สึกดี” ดังกล่าวนั้น ว่าเป็น “ความดี” ได้เลย เพราะยังมีความรู้สึกที่เราได้ประพฤติชั่วมาแฝงอยู่เสมอ

ความดีที่แท้จริงนั้น ควรจะต้องปราศจาก โลภะ-โทษะ-และโมหะ โดยสิ้นเชิง

การที่ปราศจากจากโลภะ-โทษะ-และโมหะ นี้แหละ เป็นเครื่องวัดได้ว่าสิ่งใดดี หรือไม่ดี หรืออะไรเป็น ความดี หรือเป็นความไม่ดี

๒. ความเข้าใจที่ลึกลงไป

เราอาจจะมองดูความดีให้ลึกลงไปอีก กล่าวคือ อาจจะมองเห็นได้ว่าความดีนั้น อาจจะเป็นสภาพ อย่างหนึ่ง หรือเป็น การกระทำ อีกอย่างหนึ่ง ทำนองเดียวกับเรื่อง ค่านิยมที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น

๒.๑ ความดีอันเป็น “สภาพ” สภาพต่างๆ เช่นสภาพที่อ่านออกเขียนได้ สภาพที่หายเจ็บป่วย สภาพที่ไม่ขาดแคลนปัจจัย ๔ ฯลฯ ถือว่าเป็นความดีได้ ถ้ามิได้เจือปนด้วยความทุจริต-โลภ-โกรธ-หลง (หรือเจือปนอยู่ก็เพียงเล็กน้อยที่สุด) สภาพต่างๆ ที่ออกชื่อมาแล้วนี้เป็นเพียงความดีในระดับปกติ ตามวิสัยผู้ครองเรือนเป็นความดีที่ก่อให้เกิดความร่มเย็นแก่ตัวเราเอง หรือสังคมเท่านั้น

ยังมีสภาพที่เป็นความดีอันสูงสุด อยู่อีก คือสภาพที่เรียกว่า นิพพาน อันเป็นสภาพที่เป็นอิสระจริงๆ หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง เป็นสภาพที่โลภ-โกรธ-หลงดับหมดสิ้นเชิง จึงพูดได้ว่าเป็นความดีอันสูงสุด และเป็นความดีอันแท้จริง

๒.๒ ความดีอันเป็น “การกระทำ” กระทำตนอย่างไรจึงจะเรียกว่า กระทำความดี จากข้อความในข้อ ๒.๑ ก็พอจะอนุมานได้ว่า การกระทำดีนั้น ก็ได้แก่กระทำที่ไม่เจือปนด้วยความโลภ-ความโกรธ-ความหลงผิด นั่นเอง ยกตัวอย่าง การกระทำต่อไปนี้ นับเป็นการทำความดีอันแท้จริงทั้งสิ้น เช่น

- การให้ทาน การบริจาค การให้บริการ
- การสำรวมในกาม
- การประกอบอาชีพที่สุจริต
- การถือความสัตย์
- การใช้สติปัญญา เป็นต้น

จากตัวอย่างที่ยกมานี้ ยังทำให้อนุมานได้อีกขั้นหนึ่งว่าการทำความดีนั้น แท้ที่จริง ก็ได้แก่ **การรักษาศีล** ประการหนึ่ง และการ**ประพฤติตนตามหัวข้อธรรมะ** อีกประการหนึ่งนั่นเอง เพราะการกระทำต่างๆ ดังกล่าวย่อมปราศจาก โลภ-โกรธ-หลง จะเห็นว่า

ในด้านศีล เราอาจจะรักษาศีล ๕ หรือศีล ๘ หรือสูงขึ้นไปอีกตามแต่กรณี นี่เป็นการกระทำดี

ในด้านธรรมะ ย่อมมีหัวข้อธรรมะอยู่มากมายที่เราควรปฏิบัติ เช่น ชันติ-โสรัจจะ บุญกิริยาวัตถุ ๓ สังคหวัตถุ ๔ เวสาร์ชชกรณธรรม ๕ ฯลฯ เป็นต้น อนึ่ง ในการปฏิบัติตนตามแนวทางของธรรมะยังอาจปฏิบัติในขั้นสูงขึ้นไปอีก เช่น ถึงขั้นกระทำสมถกรรมฐาน หรือ วิปัสสนากรรมฐานก็ได้ นี่เป็นการกระทำดี

จึงสรุปได้ว่า การกระทำดีนั้นก็คือ การรักษาศีล และการปฏิบัติธรรมะและในชีวิตของเรานี้ ถ้าจะมีอะไรสักอย่างหนึ่งที่เป็นสิ่งริบดวงที่สุดที่จะต้องรีบกระทำแล้ว สิ่งนั้นก็คือ ต้องรีบทำความดี นั่นเอง

ก่อนจบเรื่อง “ความดี หมายถึงอะไร” นี้ ใครขอเล่าเรื่องสักเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับการกระทำดี ประเภททานมัย โดยเฉพาะเรื่องกรให้บริการ

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ ข้าพเจ้าได้มีโอกาสดูภาพยนตร์วีดีโอเทปเป็นภาษาอังกฤษเรื่องหนึ่งที่บ้านเพื่อนผู้หนึ่งของข้าพเจ้า เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ภาพยนตร์เรื่องนี้ บริษัท British Broadcasting Corporation (B.B.C) ได้เดินทางมาถ่ายทำในเมืองไทย และได้เข้า

เฝ้าขอพระราชทานสัมภาษณ์ ณ ภูพิงค์ราชนิเวศน์ อีกด้วย

เพื่อนของข้าพเจ้าเล่าว่า ภาพยนตร์เรื่องนี้ ได้ฉายทางโทรทัศน์ในกรุงลอนดอนเป็นเวลา ๒ คืน ประชาชนชาวอังกฤษได้มีโอกาสเห็นพระราชกรณียกิจหลายอย่างเช่น งานพระราชพิธีต่างๆ การเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนประชาชนอย่างใกล้ชิดที่สุด ใครเจ็บป่วยก็ทรงรักษา ใครทุกข์ร้อนก็ทรงอนุเคราะห์ มีน้ำท่วม ไฟไหม้ ก็ทรงอุปการะช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ ทรงจัดทำโครงการเกษตรในชนบทห่างไกล ทรงจัดทำโครงการชลประทาน โครงการเลี้ยงสัตว์ ทรงถือแผนที่ในพระหัตถ์ตรวจตราพื้นที่ทำกินของราษฎร ทรงพระราชทานที่ดินเพื่อให้ทำการปฏิรูปที่ดิน ทรงเยี่ยมเยียนชาวเขาในป่าในดง ฯลฯ พระองค์ทรงช่วยเหลือประชาชนอย่างมากมาย สุดที่จะกล่าวได้หมดสิ้น นอกจากนี้ชาวอังกฤษยังได้เห็นการที่ประชาชนชาวไทยได้เทิดทูนและแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ของตนอย่างท่วมท้นหัวใจ ไม่มีประเทศไหนเหมือน ผู้บรรยายประกอบภาพในภาพยนตร์เรื่องนี้ ได้บรรยายอย่างละเอียดลออและซาบซึ้งยิ่งนัก มีตอนหนึ่งใกล้ๆ จะจบ เขาได้บรรยายว่า “The King of Thailand leads his people by serving them”. (พระมหากษัตริย์ไทยทรงนำประชาชนของพระองค์ โดยทรงให้บริการแก่เขาเหล่านั้น) ภาพยนตร์เรื่องนี้เขาให้ชื่อว่า “The Soul of The Nation”

การให้บริการนั้น ว่าที่จริงแล้ว ก็คือทานมัย อย่างหนึ่งนั่นเอง (บุญกิริยาวัตถุ ๓ ได้แก่ ทานมัย ศีลมัย และภาวนามัย)

ค. จริยธรรม หมายถึงอะไร

ถ้าจะตีความอย่างแคบ จริยธรรม คงหมายถึง ศิลธรรมประการหนึ่ง และคุณธรรม อีกประการหนึ่ง รวมเป็นสองประการด้วยกัน การละเว้นการฆ่า หรือเบียดเบียน ย่อมเป็นศีลธรรมหรือเรียกสั้นๆ ว่า **ศีล** ส่วนการเมตตากรุณา ย่อมเป็นคุณธรรม หรือเรียกสั้นๆ ก็ว่า **ธรรม** ตัวอย่างของศีลที่เป็นพื้นฐาน ก็ได้แก่ ศีล ๕ ส่วนตัวอย่างของธรรมที่เป็นพื้นฐานคู่เคียงกัน ก็ได้แก่ ธรรม ๕ ซึ่งเรียกรวมกันว่า **เบญจศีล-เบญจธรรม** อันอาจรวมกล่าวไว้เป็นคู่กัน สั้นๆ ดังนี้

เบญจศีล	เบญจธรรม
ไม่ฆ่าสัตว์	เมตตากรุณา
ไม่ลักทรัพย์	สัมมาอาชีวะ

ไม่ประพฤตินิดในกาม	กามสังวร
ไม่พูดเท็จ	สัจจะ
ไม่ดื่มน้ำเมา	มีสติ

อนึ่ง ธรรมนั้นย่อมมีอยู่มากมาย ดังที่จัดไว้เป็นหมวดต่างๆ เช่น หมวด ๒ (ตัวอย่างได้แก่ หิริ-โอตตัปปะ) หมวด ๓ (ตัวอย่างได้แก่ ทานมัย สีลมัย ภวานามัย) หมวด ๔ (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) และอื่นๆ ดังนั้น ถ้าพูดอย่างแคบ จริยธรรม ได้แก่ คุณธรรม และศีลธรรม

แต่ถ้าจะตีความหมายอย่างกว้าง จริยธรรม ย่อมจะรวมเอาค่านิยมที่จำเป็นอื่นๆ เข้าไว้ด้วย ซึ่งอาจจะอยู่ในระดับที่ลดหลั่น ลงไปจากระดับของศีลธรรม และคุณธรรม ค่านิยมที่จำเป็น ดังกล่าวนั้น อาจจะได้แก่ ธรรมเนียม ประเพณี กฎหมาย อุดมการณ์ วินัย และมารยาท เป็นต้น

คนเราที่ยังอาศัยกันอยู่เป็นครอบครัวอยู่ในสังคม หรือรวมกันอยู่เป็นประเทศชาติหรือเรียกว่า ยังเป็นผู้ครองเรือนอยู่นั้น ย่อมจำเป็นต้องยึดถือ กฎหมาย ธรรมเนียมประเพณี หรือวินัย เป็นการแน่นอน ดังนั้นเองถ้าพูดกันอย่างกว้างๆ แล้ว จริยธรรมจึงย่อมจะต้องรวมเอาสิ่งเหล่านั้นเข้าไว้ด้วย พูดอีกทีหนึ่งก็คือ ผู้ที่มีจริยธรรมนั้น นอกจากจะเป็นผู้มียุทธธรรมและศีลธรรมแล้ว จะต้องรู้เรื่อง กฎหมาย วินัย ฯลฯ ด้วย

แต่สิ่งเหล่านั้น (กฎหมาย วินัย อุดมการณ์ ฯลฯ) ว่าที่จริงแล้ว ก็คือ **ค่านิยม** นั่นเอง

อนึ่ง คุณธรรมและศีลธรรม แม้ที่จริงก็เป็น **ค่านิยม** เช่นกัน แต่อยู่ในระดับสูงกว่า วินัย อุดมการณ์ ฯลฯ ดังนั้น จึงรวมความได้ว่าเป็นค่านิยมด้วยกันทั้งนั้น

เหตุนี้เองถ้าจะพูดอย่างสั้นๆ ก็เห็นจะกล่าวได้ว่า **จริยธรรม ก็คือ ค่านิยม** ในระดับต่างๆ ซึ่งสังคมและบุคคลจำเป็นต้องยึดมั่นถือมั่น และจริยธรรมนี้ย่อมจะนำสันติสุขมาให้แก่บุคคลและสังคมได้ตามควรแก่กรณี เพราะว่าจริยธรรมทำหน้าที่เป็นเครื่องควบคุมอันตรกิริยาระหว่างมนุษย์ และสังคม หรือสิ่งแวดล้อมทั้งปวง ทั้งนี้ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่สอง “ทำไมต้องศึกษาจริยธรรม”

นี่ก็แปลว่าในการที่จะศึกษา **เรื่องราวของจริยธรรม** ให้ซึ่งลงไปอีกเล็กน้อยนั้น ก็คือจะต้องศึกษาเรื่อง**ค่านิยม** ให้กว้างขวางออกไปอีกนั่นเอง สิ่งที่จะ

จะพิจารณาเกี่ยวกับค่านิยมในขั้นต่อไป ก็น่าจะได้แก่

- ค่านิยม เกิดขึ้นได้อย่างไร
 - ค่านิยม อาจแบ่งได้กี่ประเภท
 - ค่านิยม อาจปลูกฝังได้อย่างไร เป็นต้น
- และท้ายที่สุดนี้ ใครขอสรุปสั้นๆ ว่า

ก. **ค่านิยม** ได้แก่ สภาพ (หรือการกระทำ) บางประการ ที่เราเชื่อว่าควรยึดมั่นถือมั่น

ข. **ความดี** ได้แก่ ค่านิยม ที่ไม่เจือปนด้วยความโลภ – ความโกรธ – และความหลงผิดเลย หรือได้แก่ค่านิยมที่อาจมี โลภ – โกรธ – หลง เจือปนอยู่บ้าง แต่ก็จะต้องมีเพียงเล็กน้อยที่สุด

ค. **จริยธรรม** ได้แก่ ความดีในระดับต่างๆ ที่สังคมหรือบุคคล จำเป็น จะต้องยึดมั่นถือมั่น

สิ่งทั้งสามประการนี้ จะเห็นว่าสัมพันธ์เป็นอันเดียวกันอย่างใกล้ชิดดังที่ได้ระบุไว้แล้วในตอนต้น

๔. ค่านิยม เกิดขึ้นได้อย่างไร

วิชาปรัชญาการศึกษาในปัจจุบัน กล่าวเสมอว่า การศึกษาเล่าเรียนของเยาวชน หรือการเรียนรู้ นั้น น่าจะได้เริ่มต้นจาก **ความจำเป็น** (Need) หรือ **ความต้องการ** (Desire) จึงจะได้ผลดี ถ้าผู้เรียนยังไม่เกิดความจำเป็น หรือยังมองไม่เห็นความจำเป็นของวิชาที่จะเรียนนั้นอย่างเด่นชัดแล้ว การเรียนของเขา ย่อมจะเป็นไปด้วยความเหนื่อยหน่ายยิ่ง

ทั้งนี้โดยที่ ถ้าเกิดมีความจำเป็น (Need) ขึ้นแล้ว ในขั้นต่อไปก็ทำให้เกิดความชอบ (Preference) หรือความสนใจติดตามมา ความชอบนี้ก็ย่อมจะกระตุ้นให้มีความนิยมหรือเชื่อในคุณค่าของสิ่งนั้นๆ คือได้กลายเป็นค่านิยม (Value) ขึ้นมา ค่านิยมที่ก่อตัวอยู่ระยะเวลาหนึ่ง ที่นานพอสมควร (Fixed Value) ก็ย่อมจะกระตุ้นให้เกิดสภาวะที่รุ่มร้อนอยู่ในใจมุ่งมั่นที่จะดำเนินการ ซึ่งก็คือสภาวะที่เรียกว่า **ทัศนคติ** (Attitude) นั่นเอง เมื่อมีทัศนคติเกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อม จะกระตุ้นให้ผู้เรียนลงมือกระทำ การหรือปฏิบัติ (Action หรือ Doing) การกระทำ (Doing) นี้ ย่อมก่อให้เกิดการเรียนรู้

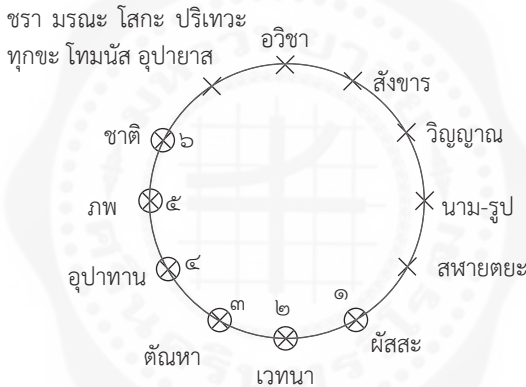
รู้ขึ้นได้อย่างแน่นอน ตามที่กล่าวกันอยู่ทั่วไปแล้วว่า “Learning by doing”

ถ้าจะเขียนเป็นรูป ก็จะได้ดังนี้ :-

Need หรือ Desire → Preference → Value → Attitude → Action (Doing)

จากรูปนี้ ทำให้มองเห็นได้ง่ายๆ และแจ่มแจ้งขึ้นว่าค่านิยม (Value) นั้น เป็น มาหรือเกิดขึ้นได้อย่างไร และเมื่อเกิดค่านิยมแล้วยังกระตุ้นให้เกิดอะไรต่อไปได้อีก

ที่นี่ ถ้าหันมาพูดพุทธปรัชญาบ้าง ก็จะเห็นว่า เมื่อ ๒๕๐๐ ปี กว่าๆ มาแล้ว นั้น พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้ก่อนแล้ว ซึ่งใกล้เคียงกันมาก กล่าวคือในเรื่อง “ปฏิจจสมุปบาท” ซึ่งขอตัดตอนกล่าวตั้งแต่ “ผัสสะ” เป็นต้นไป อย่างย่อๆ ดังนี้

๑. ผัสสะ ปัจจัย เวทนา
(คือ การได้ประสบ หรือสัมผัส กระตุ้นให้เกิด ความรู้สึก)
๒. เวทนา ปัจจัย ตัณหา
(คือ ความรู้สึก กระตุ้นให้เกิด ความอยาก (Desire))
๓. ตัณหา ปัจจัย อุปาทาน
(คือ ความอยาก กระตุ้นให้เกิด ความยึดมั่นถือมั่น (การไปยึดมั่นเข้า นั้น ก็แปลว่าไปเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ดี เป็นสิ่งที่มีค่านั่นเอง ซึ่งก็คือ ค่านิยม))
๔. อุปาทาน ปัจจัย ภาว
(คือ ความยึดมั่นถือมั่นหรือค่านิยม กระตุ้นให้เกิด ภาวะ หรือสภาพที่ รุ่มร้อนอยู่ในใจ มุ่งมั่นจะปฏิบัติ การ ซึ่งก็คือทัศนคติ นั้นเอง)

๕. ภาพ ปัจจัยา ซาติ

(คือ ภาวะที่รุ่มร้อนภายในหรือทัศนคติ กระตุ้นให้เกิด การกระทำที่ปรากฏออกมาภายนอก (action))

จาก “ปฏิจจสมุปบาท” ที่ติดตามบางตอนได้แสดงไว้ชัดเจนว่าอุปาทานหรือค่านิยมนั้นอาจเกิดขึ้นมาได้อย่างไร และกระตุ้นให้เกิดผลอะไรต่อไปอีกได้ การที่พุทธปรัชญา ซึ่งกล่าวไว้สองพันกว่าปีแล้ว ในโลกตะวันออก ก็วิชาปรัชญาการศึกษาสมัยใหม่ของโลกตะวันตก ได้มาใกล้เคียงกันมากในเรื่องนี้ ย่อมจะเป็นที่น่าอัศจรรย์ใจ และเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นว่าเป็นความคิดที่กลมใส

๕. ค่านิยม อาจแบ่งได้เป็นกี่ประเภท

การแบ่งประเภทนี้ ย่อมกระทำได้หลายวิธี แล้วแต่ว่าผู้แบ่งจะยึดอะไรเป็นพื้นฐานในการแบ่ง ไม่มีการแบ่งที่เป็นการตายตัวแต่เพียงวิธีเดียว

ถ้าผู้แบ่งยึดถือพระผู้เป็นเจ้าหรือพระศาสดาเป็นหลักสำคัญ ก็อาจจะแบ่งค่านิยมออกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ ได้ ดังนี้

๑. **ค่านิยมที่เป็นศีลธรรม (Morality) :** ซึ่งหมายถึงค่านิยมที่เป็นศีล และธรรม โดยเฉพาะ หรือได้แก่ Moral Values และ Ethical Values โดยเฉพาะ ซึ่งถือเอาว่าพระศาสนา หรือพระผู้เป็นเจ้าผู้ได้กำหนดไว้ให้แล้ว
๒. **ค่านิยมที่เป็นข้อตกลง (Convention) :** ซึ่งหมายถึงค่านิยมที่ประชาชนในชาติได้ตกลงเห็นชอบ กำหนดกันขึ้นเอง ไม่ว่าจะป็นโดยทางตรงหรือทางอ้อม ตามยุคตามสมัย อันได้แก่ ธรรมเนียมประเพณี อุดมการณ์ วินัย กฎหมาย ฯลฯ

แต่ถ้าผู้แบ่งยึดถือเอาวิชาชีพ (Profession) เป็นหลักสำคัญก็อาจจะแบ่งค่านิยมออกไปได้อีกแบบหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยค่านิยม ๒ ประเภท เช่นกัน คือ :-

- ค่านิยมประเภทพื้นฐาน (Basic Values)
- ค่านิยมประเภทวิชาชีพ (Professional Values)

<p>๑. ค่านิยมพื้นฐานประกอบด้วย ค่านิยมดังต่อไปนี้</p>	<p>๒. ค่านิยมวิชาชีพประกอบด้วย ค่านิยมดังต่อไปนี้</p>
<ul style="list-style-type: none"> - ศีลธรรม (Moral Values) - คุณธรรม (Ethical Values) - ธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม (Cultural Values) - กฎหมาย (Legal Values) 	<ul style="list-style-type: none"> - อุดมการณ์ประจำวิชาชีพของตน (เช่น นักการศึกษา อาจมีอุดมการณ์ ๓ ประการ คือ บริการ วิจัย การนำในการใช้ความคิดใหม่) - วินัย ประจำวิชาชีพของตน - มารยาท ประจำวิชาชีพของตน - พระราชบัญญัติประจำวิชาชีพของตน โดยเฉพาะ

ในการแบ่งประเภทของค่านิยมทั้งสองประการดังกล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นว่า **เนื้อหา** นั้นเหมือนกัน แต่**วิธีการ** แบ่งนั้นต่างกันทั้งนี้อาจจะยังมีวิธีการอื่นๆ อีก แล้วแต่จุดประสงค์ของผู้แบ่ง

ข้อที่น่าสังเกตก็คือ ผู้ที่เรียกได้ว่าเป็นผู้มีจริยธรรมนั้น ย่อมจะต้องยึดมั่นถือมั่นในค่านิยมทั้ง ๒ ประเภท คือประเภทพื้นฐาน และประเภทวิชาชีพ หรือว่าทั้งประเภท Morality และประเภท Convention จะยึดถืออยู่เพียงประเภทเดียว ย่อมจะไม่สมบูรณ์ ยกตัวอย่าง ตามความคิดในแนวที่กล่าวนี้ ผู้มีจริยธรรมย่อมจะประพฤติตนตามแนวของคุณธรรมและศีลธรรม วัฒนธรรมอันดีงาม และกฎหมายของบ้านเมือง แล้วยังจะต้องยึดมั่นในอุดมการณ์ของวิชาชีพของตน ตลอดจนมีมารยาทและวินัยประจำวิชาชีพของตนอย่างเคร่งครัดอีกด้วย เป็นต้น

ผู้ที่มีจริยธรรม ย่อมจะต้องคอยตรวจตราตนเองว่าตนมีค่านิยมอยู่แล้วแค่ไหน และจะต้องพยายามงอกงามขึ้นในด้านค่านิยมต่างๆ ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

๖. ค่านิยม อาจปลูกฝังได้อย่างไร

โดยหลักการต่างๆ ไป เมื่อทราบว่าค่านิยมเกิดขึ้นได้อย่างไรแล้ว เราก็อาจปลูกฝังค่านิยมตามแนวทางที่มันเกิดขึ้น นั้นเอง

ได้กล่าวไว้แล้วตามนัยของปฏิจจสมุบาท (ในข้อ ๔: ค่านิยมเกิดขึ้นได้อย่างไร) ว่าเมื่อเกิดผัสสะ (คือเมื่อได้ประสบ) แล้ว ก็จะกระตุ้นให้เกิดสิ่งต่างๆ

เป็นผลตามมาเป็นระยะจนถึง **เกิดค่านิยม** ขึ้น ตามแผนผังดังนี้

ผัสสะ → เวทนา → ตัณหา → อุปาทาน → ภพ →ชาติ หรือ (การ ได้ประ
 ะสบ → ความรู้สึก → ความอยาก → ค่านิยม → ทศนคติ → การกระทำ)

เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ในการปลุกฝังค่านิยมเราก็จะต้องเริ่มต้นด้วยการให้ได้
 สัมผัสหรือได้ประสบก่อน กล่าวคือ ต้องเลือกให้ได้**ผัสสะ** หรือ **ได้ประสบ** กับสิ่งที่
 ลึกซึ้ง เป็นการเริ่มต้นก่อนแล้วก็จะเกิดสิ่งต่างๆ ตามมา ดังต่อไปนี้

- การที่ได้**ผัสสะกับสิ่งที่ลึกซึ้ง** ก็จะทำให้เกิด **เวทนา** (เช่น ความ
 ประทับใจ ความสุขใจ) ที่**ลึกซึ้ง** ขึ้นได้ ยกตัวอย่าง เมื่อเราได้ประสบกับคำกล่าวที่
 ลึกซึ้ง ของนักปราชญ์ Voltaire ที่ว่า “ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยดอกกับสิ่งที่ท่านกล่าว
 นั้น แต่ข้าพเจ้าก็จะสู้จนตัวตาย เพื่อให้ท่านได้มีสิทธิที่จะกล่าวสิ่งที่ข้าพเจ้าไม่เห็น
 ด้วยเหล่านั้น” เราก็เกิดความรู้สึกประทับใจ และรู้สึกชอบซึ่งในคำกล่าวหรือ
 ผู้กล่าวนั้นเป็นอันมาก อีกตัวอย่างหนึ่ง นักปราชญ์ทางการศึกษา John Dewey
 ได้กล่าวไว้ว่า “ข้าพเจ้าถือว่าเยาวชนของชาตินั้นมีค่าสูงยิ่ง สูงยิ่งกว่าปรัชญา หรือ
 ลัทธิเศรษฐกิจใดๆ เสียอีก” เราก็รู้สึกประทับใจ และรู้สึกซึ่งใจ สุขใจในคำกล่าว
 นั้นเป็นอันมาก

แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าได้ประสบกับสิ่งที่เป็นสิ่งพื้นๆ ธรรมดาๆ เราก็
 คงจะไม่ประทับใจ หรือไม่รู้สึกลึกซึ้งตรึงตราใจแต่อย่างไร และในขั้นต่อไป

- **เวทนาที่ลึกซึ้ง** (ความประทับใจ ความซึ่งใจ ความสุขใจ) ที่กล่าวแล้ว
 นั้น ก็จะทำให้เกิด**ตัณหา** (ความติดใจ อยากได้ฟังอีกบ่อยๆ หรือ
 ความพึงใจ) ในคำกล่าวของนักปราชญ์เหล่านั้นเป็นอย่างยิ่ง และใน
 ขั้นต่อไป

- **ตัณหา** (ความติดใจ ความพึงใจ ความอยากได้อีก) ดังกล่าวนั้น ย่อม
 จะก่อให้เกิด **อุปาทาน** หรือ**ความยึดมั่นถือมั่น** หรือ**ศรัทธา** ในคำ
 กล่าวนั้น คือเกิดเป็น**ค่านิยม** ขึ้นนั่นเอง

ก็เป็นอันว่าเราอาจจะปลุกฝัง ค่านิยม ได้ตามแนวทางของปฏิจจสมุปปาท
 ตามที่ได้อธิบายสั้นๆ ข้างบนนั้น ข้อสำคัญอยู่ที่ต้องเลือกให้ได้**ผัสสะ** หรือ**ประสบ**
 กับ **สิ่งที่ลึกซึ้งเพียงพอ** จึงจะเกิด**เวทนาหรือความรู้สึก** ที่ร้อนแรงพอที่อาจจะ
 ผลักดันให้ดำเนินไปตามขั้นต่างๆ จนถึง**ค่านิยม** ได้ พุศอีกทีหนึ่ง คือ เมื่อประสบ

กับสิ่งที่ลึกซึ้งเพียงพอแล้ว ก็จะเกิดความประทับใจอันแรงพอ ซึ่งเป็นแรงผลักดันให้เข้าสู่ขั้นต่างๆ ตามลำดับจนเกิดค่านิยมขึ้น

ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า ถ้าสิ่งที่ได้สัมผัส หรือประสบนั้นสิ่งที่ไม่ลึกซึ้ง หรือไม่ลึกซึ้งเพียงพอ ก็ย่อมจะไม่เกิดกำลังผลักดันแรงเพียงพอที่จะผลักดันให้กระแสเคลื่อนไปได้ดีพอ ในกรณีเช่นค่านิยมก็ยากที่จะเกิดขึ้น

ที่กล่าวแล้วนี้ ก็ตรงกับในทางวิชาการศึกษาหรือศึกษาศาสตร์ ซึ่งย่ำไวนานแล้วว่า “ในการให้การศึกษเพื่อให้ผลดีนั้น เราจะต้องเลือกสรรประสบการณ์ที่ดี และลึกซึ้งให้เหมาะกับผู้เรียน”

ในการจัดหาประสบการณ์ หรือการให้เกิดผัสสะนั้น ลึกซึ้งสำหรับบางคน อาจจะไม่ลึกซึ้งสำหรับอีกบางคนก็ได้เพราะต้องแล้วแต่พื้นฐานความจำเป็น และความแตกต่างระหว่างบุคคลซึ่งอยู่มากมาย ดังนั้นจำเป็นต้องรู้จักผู้เรียนให้ดีพอสมควรเสียก่อน แล้วจึงเลือกประสบการณ์หรือให้เขาได้สัมผัสกับสิ่งที่เหมาะสมกับเขา อันจะก่อให้เกิดความประทับใจ และติดใจ จนเกิดเป็นค่านิยมไปในที่สุด

อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไป ก็พอจะกล่าวได้ว่า การปลูกฝังค่านิยมนั้นอาจจะทำให้โดยดำเนินตามขั้นตอนบางประการที่ปรากฏอยู่ในปฏิจกสมุปาบท

ในโอกาสที่จะจบหัวข้อเรื่อง “ค่านิยมอาจปลูกฝังได้อย่างไร” นี้ ใครขออย่าว่า ค่านิยม นั้น อาจจะมีใช้ความดี ถ้าจะปลูกฝังค่านิยมที่เป็นความดี ก็ต้องปลูกฝังค่านิยมที่ปราศจากโลก-โกรธ-หลง (เช่น ศีลและธรรมะทั้งปวง) หรือที่มีโลก-โกรธ-หลง อยู่่น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้

๗. การนำเข้าสู่จริยธรรม

เมื่อได้กล่าวถึงเรื่อง ค่านิยม ความดี และจริยธรรมโดยละเอียดพอสมควรแล้ว และได้กล่าวด้วยว่าในการที่จะปลูกฝังความดี หรือจริยธรรมหรือค่านิยมนั้น เราจำเป็นต้องสรรหา**ประสบการณ์ที่ลึกซึ้งพอเพียง** มาให้แก่ผู้เรียน จึงจะหวังผลได้บ้างเช่นนี้แล้ว

ในขั้นต่อไป ก็ควรจะได้ลองเลือกสรรหาประสบการณ์ลึกซึ้งเพียงพอมาช่วยในการนำเข้าสู่จริยธรรม หรือช่วยในการผลักดันให้เกิดศรัทธาที่จะศึกษาเล่าเรียนจริยธรรมและปฏิบัติตนตามแนวทางของจริยธรรม หรือที่เรียกว่ายึดถือ

ธรรมะจนเป็นวิถีแห่งชีวิตดูบ้าง

การเลือกสรรหาประสบการณ์ดังกล่าวนี้ คงจะเป็นของไม่ถนัดนัก และจะต้องเลือกสรรเอาไว้หลายชุดหลายกลุ่ม เพื่อจะได้เลือกใช้ให้เหมาะสมกับบุคคลระดับต่างๆ

ในที่นี้ จะขอเสนอประสบการณ์สัก ๑ ชุด ซึ่งหนักไปในด้านความคิด คือ จะขอเสนอคำถามสัก ๕ ข้อต่อเนื่องกัน เมื่อผู้เรียนได้ประสบกับคำถามเหล่านี้แล้ว ก็จะต้องพยายามคิด หรือค้นคว้า เพื่อตอบให้ได้ ในระยะเวลาที่ค้นคว้า หรือคิดตอบนั่นเอง หวังอย่างยิ่งว่าผู้เรียนจะเกิดความประทับใจ เกิดศรัทธาและเกิด **ค่านิยม** ในการที่จะศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติจริยธรรมบ้าง ผู้เรียนจะได้เกิดซึ่งใจขึ้นในที่สุดว่าทำไมจึงต้องเรียนจริยธรรม เกิดมุนะที่จะปฏิบัติธรรมเพื่อจะได้แก้ปัญหาบางประการของชีวิต และในที่สุดก็จะนิยมที่จะยึดถือเอาจริยธรรมเป็นวิถีแห่งชีวิตของตน

ประสบการณ์ชุดดังกล่าวนี้ อาจจะเหมาะสมกับบุคคลทางกลุ่มที่ชอบคิด ชอบค้น ชอบแก้ปัญหา และมีประสบการณ์ในชีวิตมาพอสมควรแล้ว แต่อาจจะไม่เหมาะกับบุคคลกลุ่มอื่นๆ ก็ได้

คำถาม ๕ ข้อต่อเนื่องกัน ที่เสนอให้คิดนั้น คือ

๑. คนคืออะไร
๒. ปัญหาของคน มีอะไรบ้าง
๓. สาเหตุของปัญหาเหล่านั้น คืออะไร
๔. มีทฤษฎีที่จะแก้ปัญหาเหล่านั้น อย่างไรบ้าง
๕. การปฏิบัติตนตามนัยของทฤษฎีนั้น ทำอย่างไร

ผู้เรียนแต่ละคนควรจะได้พยายามคิดตอบ หรือคิดค้นของตนเอง อนึ่ง ในการพยายามคิดหรือค้นคว้าของตนเองนั้น แนวทางโดยสังเขปต่อไปนี้ อาจจะเป็นเครื่องสนับสนุนและช่วยในการหาคำตอบได้บ้าง คือ

ก. คนคืออะไร

ตามแนวพุทธศาสตร์ ถือว่า คนประกอบด้วยสิ่งสองประการ คือ (พูดอย่างย่อๆ)

๑. รูป ได้แก่ร่างกาย

๒. นาม ได้แก่ เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (ความคิด) และวิญญาณ (ความรู้)

(หรืออาจพูดได้ว่า คน = รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือรวมเรียกว่า ชั้น ๕) สิ่งที่น่าหยาบขึ้นพิจารณาในที่นี้ก็คือ เวทนา ในเมื่อร่างกาย (ลึน) ได้สัมผัสกับอาหารบางประการ เกิดความรู้สึก (เวทนา) อร่อย เป็นสุขแล้วก็เลยเกิดอาการต้องการ อยากกินอีกมากๆ อีกหลายๆ ครั้ง เอามาอีก เอามาอีก เอามาอีกเรื่อยๆ ไป นั่นคือ เวทนา ทำให้เกิดความโลภ พูดอีกทีหนึ่ง คนเราสร้างความโลภขึ้นมาเอง ซึ่งเป็นเรื่องร้ายแรง

ในเมื่อร่างกายถูกคนร้ายแอบมาทำร้ายร่างกาย เกิดความรู้สึก (เวทนา) เจ็บปวดเป็นทุกข์ พกข้าแสนสาหัส เลยทำให้เราโกรธและแค้นเคืองมาก ยิ่งคิดก็ยิ่งแค้น เกิดผูกพยาบาทจะต้องจองเวรแก้แค้นให้สาสม นั่นคือ เวทนา ทำให้เกิดความโกรธหรือโทษะ พูดอีกทีหนึ่งก็คือคนเราสร้างความโกรธขึ้นมาเอง ซึ่งเป็นเรื่องร้ายแรงมาก

ในเมื่อร่างกายได้อ่านได้ฟังสิ่งบางประการ แต่ไม่รู้เรื่องไม่เข้าใจก็รู้สึก (เวทนา) เฉยๆ ปล่อยให้ผ่านไป ไม่สุขไม่ทุกข์ช่างหัวมันไม่นำมาไตร่ตรองให้รู้ว่าผิดหรือถูกแต่ประการใด ถ้าเป็นเช่นนี้อยู่เรื่อยๆ ไป ก็จะมีปัญหาไม่เพิ่มพูนหรือน้อยลงทุกที ขาดความรู้ที่ถูกต้องจนเกิดความหลงผิดหรือโมหะ ไม่มีความรู้ที่ถูกต้อง พูดอีกทีหนึ่ง คนเราสร้างความหลงผิดขึ้นมาเอง ซึ่งเป็นเรื่องที่ร้ายแรง

สรุปได้ว่า คนเรา สร้างความโลภ-โกรธ-หลง หรือโลภะ-โทษะ-โมหะ หรือที่รวมเรียกว่า อุกุศลมูล ให้แก่ตัวเองซึ่งนับว่าเป็นจุดอ่อนอย่างร้ายแรงของมนุษย์

ดังนั้น เมื่อมีคำถามว่า “คนคืออะไร” ก็พอจะตอบได้สั้นๆ ว่า “คนคือชั้น ๕ และจุดอ่อนของคนก็คือการที่คนเราผลิต อุกุศลมูล ออกมาเอง ซึ่งเป็นเรื่องที่ร้ายแรงอย่างยิ่ง”

ข. ปัญหาของคนมีอะไรบ้าง

ย่อมเป็นที่ประจักษ์อยู่แล้วว่า คนเรานั้นเกิดมาแล้วก็ประสบปัญหามากมาย ปัญหาใดที่แก้ตกไปก็นำมาซึ่งความปลื้มใจหรือความสุข แต่โดยมากก็ไม่ค่อยตก มีปัญหาคั่งค้างอยู่มากมาย ระทมใจมากกว่าปลื้มใจ จนกล่าวกันเสมอว่า ชีวิตนี้เป็นทุกข์ ที่กล่าวนี้ย่อมปรากฏแก่ใจของทุกๆ คนอยู่แล้ว

เพื่อสะดวกในการคิดต่อไป เราอาจจะแบ่งปัญหาทั้งหลายของคนออกได้เป็นระดับต่างๆ ดังต่อไปนี้

๑. **ระดับร่วมกันทุกคน** คนเราเมื่อเกิดมาแล้วย่อมจะต้องแก่เฒ่าเหี่ยวแห้ง เจ็บป่วยปวดร้าว แล้วก็ต้องตายไป ยังให้เกิดความโศก ความปริเวทนา การ ความเจ็บปวด ความโทมนัส และความคับแค้นใจ สิ้นหวังทอดอาลัย เป็นเช่นนี้กันทุกๆ คน มากบ้างน้อยบ้าง หลีกยังไม่พ้น จนพูดกันว่า คนเราทุกคนเป็นเพื่อนร่วมทุกข์กัน
๒. **ระดับที่หนักไปในทางส่วนตัว** คนเราโดยมากมักจะขาดแคลน เช่น ขาดแคลนอาหาร ที่อยู่อาศัย ภัยพิบัติ และอื่นๆ แม้มีอยู่แล้วก็ประสงค์จะได้ให้มันมากขึ้นอีก หรือให้มันวิเศษขึ้นไปอีก อนึ่ง คนเราโดยมากเป็นผู้ที่มีครอบครัวคือ ยังเป็นผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ และยังต้องอยู่ในสังคม ดังนั้นอาจจะยังมีอีกหลายคนที่ไม่มีความทำ ไม่มีพาหนะเดินทาง ไม่ได้เข้าเล่าเรียนตามที่ประสงค์ ไม่ได้ได้รับความปลอดภัยและอุ่นใจ ไม่มีเงินทอง ฯลฯ ซึ่งเป็นเรื่องของการอยู่ในสังคม แต่ก็ยังเป็นปัญหาที่หนักไปในทางที่เกี่ยวกับตัวเอง
๓. **ระดับที่หนักไปในทางสังคมหรือประเทศชาติ** ทุกคน ในชาติ ย่อมจะประหวัดพริ้นพริ้ง ในเมื่อประเทศชาติตกอยู่ในอันตราย ซึ่งอาจจะนำมาสู่การสิ้นชาติ หรือการตกเป็นเมืองขึ้น หรือการตกเป็นข้าเขาสัน อิศรภาพเสรีภาพ จนต้องหนีกระเซอะกระเซิงออกจากบ้านเมืองของตน กลายเป็นผู้ลี้ภัย หมดความภาคภูมิใจ และศักดิ์ศรีที่ทั้งปวง เต็มไปด้วยความปวดร้าว และทุกข์ระทมอย่างหนัก ดังนั้นจึงต้องขมิขม้น ขวนขวายในเรื่องความปลอดภัยมั่นคงของชาติทั้งที่เกี่ยวกับการปกครอง การป้องกันประเทศ การเศรษฐกิจและการสังคมจิตวิทยา ซึ่งเป็นปัญหาที่หนักหน่วง และยาวนานไม่มีวันจบสิ้น แต่ทุกคนก็จะต้องกัดฟันต่อสู้ สิ่งเหล่านี้เป็นปัญหาหนักไปในทางสังคมหรือประเทศชาติของเรา
๔. **ระดับที่อยู่นอกเหนือประสาททั้งห้า** ปัญหาในระดับนี้ได้แก่การที่คนเรายังติดอยู่ในสังสารวัฏ อันเป็นทุกข์อย่างยิ่งนั่นเอง

ตามปรกตินั้น คนเรามีประสาททั้งห้าซึ่งช่วยให้เราได้ประสบกับสิ่งภายนอก เช่น ทำให้ได้สัมผัส ได้เห็น สิ่งต่างๆ ในโลกมนุษย์นี้ แต่ถ้ามีสิ่งใดซึ่งอยู่นอกเหนืออำนาจของประสาททั้งห้าที่จะทราบได้แล้ว เราก็ไม่มีทางจะรู้ หรือจะสัมผัสได้เลย จึงเห็นได้ว่าคนเราถูกจำกัดบริเวณอยู่ภายในขอบเขตของประสาททั้งห้าเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ แท้ที่จริงแล้วคนเรามีความรู้ หรือความสามารถจำกัดมาก อาจจะมีสิ่งอื่นๆ อีกมากมายซึ่งล้าพ้นแต่ประสาททั้งห้าแล้ว ไม่มีทางจะรู้หรือจะเห็นได้เลย

การที่สามารถรู้เห็นและเข้าใจได้ภายในระดับหรือขอบเขตของประสาททั้งห้า นั้น เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า “on the five-senses level.” ส่วนการที่อาจรู้เห็นและเข้าใจได้เลยขอบเขตหรือนอกเหนือขอบเขตของประสาททั้งห้าออกไป เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า “beyond the five-senses level” หรือ “on the transcendental level”

พระพุทธองค์ทรงมีญาณวิเศษ (ทศพลญาณ) ทำให้รู้เห็นและเข้าใจในระดับนอกเหนือประสาททั้งห้าได้ เช่น ทรงมีบุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ญาณระดับรู้เห็นความเป็นอยู่ในชาติก่อน ๆ) และอาสวกขยญาณ (ญาณรู้การสิ้นกิเลสอาสวะทั้งปวง) เป็นต้น

ญาณเหล่านี้ เป็นเครื่องมือพิเศษที่ทำให้สามารถรู้สิ่งที่ซึ่งอยู่ในระดับ Transcendental level ทั้งหลายได้ ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงเห็นสังสารวัฏ และเห็นกฎแห่งกรรม ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง **บุคคลที่มีแต่เพียงประสาททั้งห้าอย่างเดียว ย่อมไม่มีทางจะเห็นจริงๆ ด้วยตนเองได้** ดังนั้นเราทั้งหลายที่ประสงค์จะรู้จริงเห็นจริง ย่อมจะต้องพยายามที่จะต้องมีญาณบ้าง ซึ่งอาจจะยากมาก กินเวลาหลายชาติ หรืออาจจะไม่สามารถได้ญาณเลย ก็อาจจะเป็นได้ ที่กล่าวแล้วนี้ พูดได้ว่ากล่าวในระดับ Transcendental

ที่นี้หันมาคิดว่าสังสารวัฏ ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายอยู่ในระดับ Transcendental หรือนอกเหนือจากประสาททั้งห้าบ้างกล่าวย่อๆ คำนี้หมายถึงถึงว่า คนเราเมื่อตายแล้ว ก็ต้องไปเกิดเป็นสิ่งต่างๆ อีกตามลักษณะหรือจำนวนของชาติ หรือความชั่วที่ตนได้กระทำไว้ในชาตินี้ เป็นต้นว่า ในชาตินี้เราทำความชั่วไว้มากพอตายแล้วก็ต้องไปเกิดเป็นสัตว์ ถ้าสัตว์นั้นได้กระทำความดีไว้มากพอ ก็อาจมาเกิดเป็นคนอีก ถ้าคนนั้นได้กระทำความดีไว้อย่างยิ่ง ก็อาจไป

เกิดเป็นเทวดา ถ้าเทวดานั้นเกิดไปกระทำความชั่วร้ายแรงเข้า ก็อาจจะไปเกิดในนรก ถ้าสัตว์นรานั้นกระทำความดีพอ ก็อาจจะได้มาเกิดเป็นคน หรืออะไรทำนองนี้คือพูดย่อๆ ก็หมุนเวียน ติดอยู่ในสังสารวัฏของการเป็น

- เทวดา
- มนุษย์
- สัตว์เดรัจฉาน
- ภูตผี
- สัตว์นรก

โดยไม่มีวันสิ้นสุด ในการเกิดมาเป็นอะไรก็ตามย่อมจะมีแต่ความทุกข์ทรมานมากมายทั้งนั้น ดังนั้นการที่ต้องเกิดหมุนเวียนอยู่ในสิ่งทั้งห้าประการนั้นจึงเป็นทุกข์หนัก เป็นปัญหาอย่างยิ่ง เมื่อไหร่จะได้หลุดพ้นจากวงแห่งสังสารวัฏ เป็นอิสระเสียที ซึ่งคงจะเป็นความสุขอย่างยิ่ง

พระพุทธองค์ทรงปฏิบัติธรรมชั้นสูง จนได้ญาณพิเศษต่างๆ ดังกล่าวแล้วซึ่งทำให้มองเห็นสังสารวัฏได้จริงๆ และได้หลุดพ้นไปจากสังสารวัฏ พ้นจากความทุกข์ไปโดยตลอดกาล หรือที่เรียกว่า นิพพาน

ที่กล่าวแล้วนั้น เป็นการกล่าวในระดับนอกเหนือประสาททั้งห้า ย่อมยากที่จะเข้าใจได้สำหรับบุคคลที่มีได้มีญาณพิเศษอะไรเลยอย่างเราทั้งหลายนี้

สำหรับในระดับของประสาททั้งห้า นั้นก็มีนักปราชญ์ (George Grimm) ได้พยายามอธิบายเรื่องสังสารวัฏ หรือเรื่องกฎแห่งกรรม นี้บ้างเหมือนกัน เช่นกล่าวว่า มีกฎอยู่อย่างหนึ่งเรียกว่า Law. Of Affinity ตามความหมายของกฎนี้ สิ่งทั้งหลายที่เหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน ย่อมมีแนวโน้มที่จะเข้ามารวมตัวอยู่ด้วยกัน ชักตัวอย่าง น้ำในคลอง ก็ย่อมมีแนวโน้มที่จะไหลไปรวมตัวกับน้ำในแม่น้ำ หรือว่าคนที่นิสัยสุภาพ ย่อมมีแนวโน้มที่จะรวมกลุ่มกับคนที่สุภาพด้วยกัน คงจะไม่อยากไปคบค้าหรือปนเปกกับอันธพาลเป็นต้น ดังนั้น คนเราเมื่อ กำลังจะตายกฎดังกล่าวนี้จะเข้าดำเนินการทันที ชักตัวอย่าง คนบางคนในขณะที่มีชีวิตอยู่นี้ได้บำเพ็ญตนเลวอย่างยิ่ง ออกตัญญูและเลวประดุจสัตว์ ดังนั้น พอจะตาย ก็จะไปคว้าเอาสิ่งที่เป็นอย่างเดียวกันคือไปคว้าเอาสัตว์ไว้ ซึ่งก็คือเกิดออกมาใหม่เป็นสัตว์นั่นเอง ในทำนองเดียวกัน ถ้าในขณะที่มีชีวิตอยู่ได้บำเพ็ญตนโดยถือจริยธรรมเป็น

วิถีแห่งชีวิตซึ่งนับได้ว่าเป็นคนดี เมื่อกำลังจะตาย ก็จะไปคว่ำเอาคนที่ดีเข้าไว้ คือ เกิดออกมาใหม่เป็นคนดี เป็นต้น

กฎที่กล่าวมานี้ ไม่ใช่เป็นกฎทางวิทยาศาสตร์ แต่ก็พอทำให้เข้าใจเรื่องกฎแห่งกรรมขึ้นได้บ้าง กล่าวคือ ถ้ากระทำความกรรมดีไว้ ก็คงจะประสบผลที่ดี และทำให้เข้าใจเรื่องสังสารวัฏได้บ้างเล็กๆ น้อยๆ เช่นทำไมคนจึงไปเกิดเป็นสัตว์ หรือเกิดเป็นคนอีก หรือเกิดเป็นเทวดา หรือเกิดต่ำลงไปจนเป็นสัตว์นรก เป็นต้น

ที่กล่าวแล้วนี้ ก็ยังทำให้เข้าใจยิ่งขึ้นอีกว่า ถ้ามีสิ่งใดที่ตัวตนที่สุดที่มนุษย์จะต้องรีบกระทำแล้ว สิ่งนั้นก็คือความดี และสิ่งที่ไม่น่ากระทำเลยก็คือ ความชั่ว นั่นเอง เมื่อพูดถึงตรงนี้แล้ว ก็พอจะจบเรื่อง “ปัญหาต่างๆ ของคน มีอะไรบ้าง” ได้แล้ว ทำอย่างไรเราจึงจะแก้ปัญหาลำนี้ให้ตกไปหมดสิ้น หรือถ้าหมดสิ้นยังไม่ได้ ทำอย่างไรมันจึงจะเบาบางลงไป ทำให้ชีวิตเป็นสิ่งที่รื่นเริงได้บ้างตามควรแก่กรณี การที่จะแก้ปัญหาใดๆ นั้น ย่อมจะต้องแก้ที่สาเหตุ

ค สาเหตุของปัญหาเหล่านั้น คืออะไร

สาเหตุของปัญหาของมนุษย์เรา ถ้าดูว่าอย่างผิวเผินๆ แล้ว ก็อาจจะเห็นว่า มีมากมายเป็นอย่างยิ่ง แต่ถ้าดูกันให้ซึ่งถึงต้นตออันแท้จริงแล้ว ก็อาจจะพูดได้ว่า มีเพียง ๒ ประการเท่านั้น

ประการที่หนึ่ง ขอให้ดูที่ตัวตนเองก่อน ตามที่ได้กล่าวไว้แล้ว คนเรามีจุดอ่อนอยู่อย่างยิ่ง คือได้ผลิต ความโลภ ความโกรธ และความหลงผิด (หรือที่รวมเรียกว่า อุกุศลมูล) ออกมาเองโดยตลอดเวลา ถ้าไม่มีการยับยั้งไว้บ้างแล้ว อุกุศลมูลนี้ก็จะมากขึ้นทุกที และนำไปสู่การฆ่าฟันเบียดเบียน ออกตัญญู ลักขโมย หลอกหลวง คดโกง ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องร้ายแรง ทำให้ชีวิตต้องประสบกับความทุกข์ระทมทั้งสิ้น

ดังนั้น อุกุศลมูล (โลภ-โกรธ-หลง) นี้แหละ จึงเป็นสาเหตุอันเป็นรากฐานของความทุกข์หรือของปัญหาทั้งปวงของมนุษย์ ไม่ว่าจะปัญหาในระดับใด และมนุษย์ได้ก่อกำเนิดขึ้นเองทั้งสิ้น

พระพุทธองค์ได้ทรงอธิบายความจริงอันยิ่งใหญ่ ที่เรียกว่าอริยสัจ วั ๔ ประการ คือ

๑. ทุกข์ = ปัญหาทั้งปวง เช่น เกิด แก่ เจ็บ ตาย

๒. สมุทัย = สาเหตุของทุกข์ ก็คือ **ตัณหา** (โลภะ ที่กล่าวแล้วนั้น ก็คือ ตัณหา นั้นเอง ซึ่งย่อมจะส่งเสริมให้โทษะและโมหะเพิ่มพูนยิ่งขึ้นไปอีก)
๓. นิโรธ = ความทุกข์อาจดับลงเสียได้ในลักษณะใด
๔. มรรค = ทางหรือแนวปฏิบัติในการดับทุกข์มีอย่างไร
- ที่ยกอรียสัจ ๔ มา ณ ที่นี้ ก็เพื่อจะเป็นการยืนยันว่าสาเหตุรากฐานของปัญหาทั้งปวงของมนุษย์นั้น ก็คือ โลภ-โกรธ-หลง (ซึ่งที่จริงก็คือ ตัณหา นั้นเอง โดยที่ตัณหาย่อมส่งเสริมให้เกิดโทษะและโมหะต่อไปอีก)

ประการที่สอง ประการที่สองนี้เป็นสาเหตุตรง ไม่ใช่เป็นปัญหาต้นตอหรือรากฐาน สาเหตุตรงนี้ก็คือการที่เรา**ไม่ทราบ**หรือ**ไม่ได้เรียน** ว่า **มีเครื่องมือ** หรือมี**แนวปฏิบัติ**อะไรบ้าง ที่จะแก้ปัญหานั้นๆ หรือที่จะดับทุกข์เสียได้ พุทธอีกทีหนึ่งก็คือการที่ไม่ได้เรียนรู้จริยธรรมนั่นเอง ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องร้ายแรงมิใช่น้อย

ถ้ามีจริยธรรมเป็นเครื่องมืออยู่บ้าง ก็พอจะช่วยในการบำเพ็ญตนให้ประสบความสำเร็จทุกขระทมน้อยลง หรือทำให้ปัญหาในชีวิตได้เบาบางลงอย่างแน่นอน

เมื่อรู้เรื่องสาเหตุเช่นนี้แล้ว ขั้นต่อไปก็ต้องตรวจตราดูว่า **ที่จะดับทุกข์** ตรงสาเหตุของมันนั้นอาจทำได้อย่างไร หรือว่าความทุกข์ หรือปัญหาร้ายแรงทั้งปวงอาจดับลงเสียได้ในลักษณะใด พุทธอีกทีหนึ่งก็คือว่า **มีทฤษฎีที่จะแก้ปัญห** **ของมนุษย์อย่างไรบ้าง**

ง. มีทฤษฎีที่จะแก้ปัญหานั้นอย่างไรบ้าง

พระพุทธองค์ได้ทรงกำหนดทฤษฎีหรือหลักการว่าด้วย “การเกิดขึ้นของทุกข์ และการดับของทุกข์” ไว้อย่างยอดเยี่ยมแล้ว หลักการนี้ชื่อว่า “ปฏิจจสมุปบาท” ซึ่งอาจแปลตามตัวได้ว่า “เกิดขึ้นโดยอาศัยซึ่งกันและกัน” หรือ “การเป็นสาเหตุซึ่งกันและกัน”

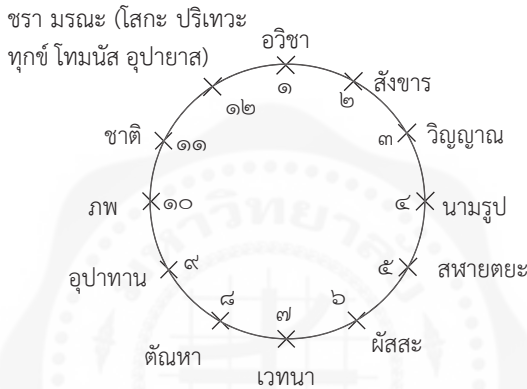
ปฏิจจสมุปบาท = ปฏิจจ + สม + อุปบาท,

ปฏิจจ = อาศรัย สม = ร่วมกัน อุปบาท = เกิด

ทฤษฎีหรือหลักการนี้ เป็นเรื่องสำคัญยิ่งในพุทธศาสนามีการอธิบายกันทั้งในระดับประสาททั้งห้า และระดับนอกเหนือประสาททั้งห้า (Transcendental)

ณ ที่นี้ จะขออธิบายในระดับประสาททั้งห้า หรือ จะเรียกว่าในแง่จิตวิทยา หรือ แบบประยุกต์ ก็คงจะได้ ดังต่อไปนี้

ปฏิจจสมุปบาท (ความทุกข์หรือ ปัญหา เกิดขึ้นได้อย่างไร และความทุกข์ หรือปัญหาดับเสียได้อย่างไร)

คำอธิบายในระดับประสาททั้ง ๕ หรือในแง่จิตวิทยา หรือแบบประยุกต์ อาจอธิบายได้เป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ :ทุกข์ หรือปัญหา เกิดขึ้นได้อย่างไร (โปรดดูรูปไปด้วย โดย เริ่มต้นที่คำว่า “อวิชชา” ซึ่งแปลว่า ความไม่รู้)

๑. อวิชชา ปัจจยา สังขาร (ความไม่รู้ เป็นเหตุให้เกิดหรือย่อมนำไป กระตุ้นการปรุงคิด)

แปลความหมายว่า ความไม่รู้ว่าจะอะไรจะนำไปสู่ความทุกข์ ย่อมกระตุ้นให้คิดหรือปรุงคิด หรือให้ครุ่นคิดไปในทางที่จะเป็น ทุกข์อย่างไม่ว่างเว้น (ความไม่รู้ว่าจะอะไรจะนำไปสู่ความทุกข์ ได้แก่อะไรบ้าง? ได้แก่การไม่รู้จักดำริที่จะออกจากกามหรือ บรรเทาเบาบางในเรื่องกามคุณ การไม่รู้จักเลิกพยาบาท ไม่รู้จัก ไตรลักษณ์ ไม่รู้จักมรรคมีองค์ ๘ ไม่รู้จักอริยสัจ ๔ และไม่รู้จัก ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น)

๒. สังขาร ปัจจัยา วิญญาณ (การครุ่นคิด เป็นเหตุให้เกิดหรือยอมไปกระตุ้น ความรู้)
แปลความหมายว่า การครุ่นคิดในทางที่ผิดหรือในทางที่จะเป็นทุกข์นั้น ย่อมกระตุ้นให้เราดึงเอาความรู้ซึ่งตนมีอยู่ ซึ่งยังเป็นอวิชชาอยู่นั้น ออกมาใช้ในการคิดของตน เช่น ดึงความรู้ต่างๆ ในทางกาม หรือดึงความรู้ในการทำร้ายพยาบาล หรือปองร้าย ออกมาพิจารณาเพื่อเลือกใช้ซึ่งย่อมจะนำไปสู่ความทุกข์ทั้งสิ้น
๓. วิญญาณ ปัจจัยา นามรูป (ความรู้ เป็นเหตุให้เกิดหรือยอมไปกระตุ้น ร่างกายและจิตใจด้านอื่น ๆ)
แปลความหมายว่า ความรู้ที่จะนำไปสู่ความทุกข์ที่ได้ดึงออกมาคิดเหล่านั้น ย่อมจะกระตุ้นร่างกายและจิตใจด้านต่างๆ ให้ตื่นตัวหันเหและโน้มไปในทางที่จะกระทำสิ่งที่ เป็นทุกข์เหล่านั้น
๔. นามรูป ปัจจัยา สหายนะ (ร่างกายและจิตใจ เป็นเหตุให้เกิดหรือยอมไปกระตุ้นประสาททั้ง ๕ และสมอง)
แปลความหมายว่า กายและใจที่ตื่นตัวและโน้มเอียงไปในทางที่จะเป็นทุกข์อยู่แล้วนั้น ย่อมจะกระตุ้นให้ประสาทและสมองเกิดความพร้อมที่จะประสกับสิ่งที่ จะเกิดทุกข์ เช่นพร้อมในทางประกอบกาม หรือพร้อมในการที่จะปองร้ายผู้อื่น เป็นต้น
๕. สหายนะ ปัจจัยา ผัสสะ (ประสาทและสมอง เป็นเหตุให้เกิดหรือยอมไปกระตุ้นให้ไปสัมผัสหรือได้ประส)
แปลความหมายว่า เนื่องจากประสาทและสมองตื่นตัว และพร้อมในทางที่จะเป็นทุกข์อยู่เต็มที่แล้วนั่นเอง จึงกระตุ้นให้ลงมือทำสิ่งที่ จะเกิดทุกข์ทันที เช่น กระทำความคิดในทางกาม หรือกระทำการฆ่าฟันเพื่อแก้แค้น เป็นต้น
๖. ผัสสะ ปัจจัยา เวทนา (การได้สัมผัสหรือกระทำการลงไปในนั้น เป็นเหตุให้เกิดหรือยอมไปกระตุ้น ความรู้สึก)

- แปลความหมายว่า** เมื่อได้กระทำลงไปแล้ว เช่น กระทำไปในทางกามก็อาจจะสบายกายสบายใจ และเป็นที่ถูกใจ หรือสุขใจ
๗. เวทนา ปัจจยา ตัณหา (ความรู้สึก เป็นเหตุให้เกิดหรือยอมไป กระตุ่น ความทะยานอยาก หรือความต้องการ)
- แปลความหมายว่า** ความรู้สึกถูกใจหรือสุขใจที่เกิดขึ้นนั้น จะกระตุ่นหรือผลักดันให้มีความทะยานอยาก ให้ต้องการมากยิ่งขึ้นไปอีก กล่าวคือก่อให้เกิดความโลภและผลักดันไปในทางที่จะเป็นทุกข์ ลีกลงไปทุกที่นั่นเอง
๘. ตัณหา ปัจจยา อุปาทาน (ความทะยานอยาก เป็นเหตุให้เกิดหรือยอมไปกระตุ่น ให้ยึดถือมัน)
- แปลความหมายว่า** ความทะยานอยาก หรือความโลภเหล่านั้น ทำให้เรายึดมั่นในสิ่งที่รู้สึกถูกใจเหล่านั้น และปักแน่นเข้าไปทุกขณะ หรือยึดมั่นในทางที่จะเป็นทุกข์นั้นมากเข้าทุกที เห็นว่าดีมีคุณค่า อย่างไม่เสื่อมคลาย จึงได้ตกลงยึดมั่นในทางที่จะเป็นทุกข์
๙. อุปาทาน ปัจจยา ภพ (ความยึดมั่นถือมั่น เป็นเหตุให้เกิดหรือยอมไปกระตุ่น ให้เกิดสภาพที่รุ่มร้อนอยู่ภายใน)
- แปลความหมายว่า** การปักใจแน่นในทางที่จะเป็นทุกข์นั้น ย่อมก่อให้เกิดเป็นสภาพที่รุ่มร้อนและหม่นหมองอยู่ภายในใจ เป็นสภาพภายในใจซึ่งตรงกับคำว่า **ทัศนคติ** ในวิชาจิตวิทยานั้นเอง ยกตัวอย่าง คนที่ปักใจยึดมั่นอยู่ในทางกามก็ย่อมกรุ้มกริม มีทัศนคติพร้อมที่จะกระทำไปในทางนั้นอยู่เป็นนิจ คือเป็นแรงขับเคลื่อนผลักดันให้กระทำสิ่งที่จะเป็นทุกข์ในทางกามนั้น ทุกขณะจนเป็นนิสัย
๑๐. ภพ ปัจจยา ขาติ (ทัศนคติเป็นเหตุให้เกิดหรือยอมไปกระตุ่นให้สำแดงอาการออกมาภายนอก)
- แปลความหมายว่า** สภาพอันเร้าร้อน (หรืออย่างอื่น) อยู่ภายในใจนั้นย่อมจะต้องสำแดงตนออกมาภายนอก หรือบังเกิดหรือ

ปรากฏออกมาภายนอก เช่น คนที่มีทัศนคติเร่าร้อนอยู่ในทาง
 กาม ก็จะมีนิมปฏิบัติตนไปในทางนั้นอยู่เป็นนิจ คือแสดงตน
 ออกมาภายนอกให้เห็นชัดไปในรูปที่เป็นนักเลงหญิงทุกขณะ
 เป็นต้น คนที่มีทัศนคติเร่าร้อนไปในทางอื่นๆ ก็จะมีปรากฏออก
 มาภายนอก เป็นคนนิยมไปในทางนั้นๆ เป็นต้นว่า เป็นนักเลง
 สุรา นักเลงเล่นการพนัน ฯลฯ ซึ่งนำตรงไปสู่ความทุกข์ ทั้งสิ้น

๑๑. ขาติ ปัจจยา ชรามรณะ (การปฏิบัติที่ปรากฏออกมาภายนอก
 อยู่เนื่องกันนั้น ย่อมเป็นเหตุให้เกิดหรือไปกระตุ้นความ
 เสื่อมโทรม หรือการประสบเคราะห์กรรม หรือความร้ายแรง
 ต่างๆ)

แปลความหมายว่า เมื่อกระทำหรือปฏิบัติตนไปในทางซึ่งนำ
 ตรงไปสู่ความทุกข์ เช่นปฏิบัติตนอยู่ในอุบายมุขแล้วก็ย่อมจะ
 ประสบแต่ความเสื่อมโทรมและความร้ายแรงต่างๆ อยู่ตลอดไป
 จนแม้เสียชีวิต ก็อาจจะเป็นไปได้ ซึ่งในทุกกรณีย่อมจะได้รับแต่
 ความเศร้าโศก ปริเวทนาการ ความเจ็บปวด ความโทมนัส และ
 ความหดหู่สิ้นหวัง อันรวมเรียกได้ว่า คือ ความทุกข์กายทุกข์ใจ
 นั้นเอง

ที่กล่าวมาทั้งหมดในตอน ๑ นี้ ชี้ให้เห็นว่า ทุกข์ เกิดขึ้นได้อย่างไร เริ่มต้น
 ด้วย อวิชชา ทำให้เกิดสังขาร สังขาร ทำให้เกิดวิญญูณ เรื่อยๆ ไป จนกระทั่งเกิด
 ทุกข์กายทุกข์ใจหรือเกิดปัญหาใหญ่ของชีวิตขึ้น

ตอนที่ ๒: ทุกข์หรือปัญหา ดับเสียได้อย่างไร

เราเห็นแล้วว่า อวิชชา เป็นต้นเหตุให้เราต้องดำเนินชีวิตไปตามกระแสของ
 “วงแห่งปฏิจจมุปบาท” จนกระทั่งประสบกับความทุกข์นานับประการ ดังนั้น
 ถ้าดูตามกระแสของแห่งปฏิจจมุปบาท จะเห็นว่าถ้าอวิชชาดับ สังขารก็ดับ ถ้า
 สังขารดับ วิญญูณก็ดับ ถ้าวิญญูณดับ นามรูปก็ดับ ถ้านามรูปดับ สฬายตนะก็
 ดับ ถ้าสฬายตนะดับ ผัสสะก็ดับ ถ้าผัสสะดับ เวทนาที่ดับ ถ้าเวทนาดับ ตัณหาที่
 ดับ ถ้าตัณหาดับ อุปาทานก็ดับ ถ้าอุปาทานดับ ภพก็ดับ ถ้าภพดับ ขาติก็ดับ ถ้า
 ขาติดับ ชรามรณะก็ดับ และความทุกข์ทั้งปวงก็ดับสิ้นไป

นี่คือทฤษฎีตอนที่ชี้ให้เห็นว่า ความทุกข์นั้นดับลงได้ในลักษณะใด เป็นอันว่าได้อธิบายทฤษฎีเรื่องปฏิจจนสมุพบาทจบลงแล้วโดยเฉพาะในระดับของประสาททั้ง ๕ หรือในแง่ของจิตวิทยา

ดังนั้น ถ้ากำจัดอวิชชาได้หมดสิ้นไป ทุกๆ สิ่งในกระแสของปฏิจจนสมุพบาทก็จะดับหมดสิ้นไปด้วย และความทุกข์ทั้งปวงก็จะดับไปหมดเช่นกัน ซึ่งแปลว่าจะได้ประสบกับชีวิตที่ดีสูงสุดอย่างที่พระพุทธองค์ หรือพระอรหันต์ทั้งหลายได้ประสบมาแล้ว

แต่ในฐานะที่ยังเป็นผู้ครองเรือนอยู่ และอวิชชาก็ยังมีอยู่มาก กระแสของปฏิจจนสมุพบาทยังคงไหลอยู่ และนำไปสู่ความทุกข์อยู่เรื่อย ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้เราจะต้องทำอย่างไร?

จ. การปฏิบัติตนตามนัยของทฤษฎีนั้น ทำอย่างไร

เครื่องมือที่จะใช้ในการกำจัดหรือดับอวิชชาเสียได้นั้น ก็คือ จริยธรรม การดำเนินชีวิตแบบเดียวกับพระพุทธองค์หรือพระอรหันต์ทั้งปวง (คือเป็นผู้ไม่ครองเรือนและมุ่งปฏิบัติศีล และธรรมะทั้งปวงอย่างเคร่งครัด จนถึงขั้นวิปัสสนากรรมฐาน และได้ซึ่งญาณประเภทต่างๆ) นั้น ย่อมจะกำจัดอวิชชาเสียได้ และย่อมจะทำให้กระแสของปฏิจจนสมุพบาทดับลงไปทุกข์ทั้งปวงก็ไม่มีทางเกิดขึ้นมาได้อีก ซึ่งก็คือนิพพานนั่นเอง พระพุทธองค์ทรงได้นิพพานเมื่อมีพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษา และทรงสอนอยู่ได้อีก ๔๕ ปี ในระยะ ๔๕ ปีนั้น กล่าวได้ว่า กิเลส ดับหมดสิ้นแล้ว แต่ชั้น ๕ ยังอยู่เท่านั้นเอง ชั้น ๕ ไตที่กิเลสไม่เข้าครอง ก็ย่อมไม่เป็นทุกข์

ดังนั้น จริยธรรม จึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญยิ่งของมนุษย์ เราจะต้องยึดถือและปฏิบัติ และดำเนินชีวิตตามแนวทางของจริยธรรม ตามความสามารถของแต่ละบุคคล ถ้าเราเป็นคนมีความสามารถอย่างยิ่งถึงขนาด ก็อาจใช้จริยธรรมเป็นเครื่องมือกำจัดอวิชชา เพื่อไม่ให้กระแสปฏิจจนสมุพบาทเสียได้ตั้งแต่ต้นเลย เมื่อไม่มีกระแสก็ไม่ไปสู่ความทุกข์

แต่ถ้าเกิดกระแสปฏิจจนสมุพบาทขึ้นเสียแล้วดังเช่นในชีวิตของเราทั้งหลาย ก็จะต้องใช้จริยธรรมเป็นเครื่องมือตัดกระแสนี้เสีย กล่าวคือ ตัดกระแสให้ขาดไปเสียก่อน ก่อนที่จะไปถึงตัณหา (โปรดดูรูปวงแห่งปฏิจจนสมุพบาทประกอบ) เพราะถ้าเกิดตัณหาแล้ว ก็แปลว่า เกิดสาเหตุแห่งทุกข์ขึ้นแล้ว และชีวิตก็จะต้อง

ดำเนินไปตามกระแสจนถึงความทุกข์จนได้

ถ้าจริยธรรมยังไม่เข้มข้นพอ ก็ตัดกระแสไม่ขาดแต่จริยธรรมเท่าที่ปฏิบัติได้นั้น ก็อาจจะช่วยลดความเร็วหรือความร้ายแรงของกระแส กล่าวคือช่วยบรรเทาเบาบางต้นทาลง และช่วยบรรเทาเบาบางความทุกข์ลงได้บ้างตามควรแก่กรณี

จริยธรรม มีอะไรบ้างนั้น ก็ได้กล่าวไว้แล้วไว้ข้างต้น ในที่นี้เพียงขออย่าว่าเราทุกคนจะต้องปฏิบัติตามแนวของมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งปรากฏอยู่ในอริยสัจ ๔ มรรคมีองค์ ๘ นี้ พูดอย่างย่อก็ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา รวม ๓ ประการ เราจะต้องดำรงตนตามแนวนี้ตามความสามารถของแต่ละคน

ในการพยายามตัดกระแสปฏิจจสมุปบาทหรือพยายามให้กระแสมันเบาบางลงนั้น ในแง่ปฏิบัติทำอย่างไร?

พูดอย่างง่าย ๆ ก็คือใช้**ธรรมะ** หรือใช้สติตนเองเข้าดำเนินการดำเนินการอย่างไร? ดำเนินการดังต่อไปนี้.-

๑. ใช้**สติพยายามลดเวทนา** (ความรู้สึก) ลงให้มากที่สุด เราทราบแล้วว่า “ผัสสะ ปัจจยา เวทนา” กล่าวคือเมื่อได้เห็นรูป ได้ฟังเสียง ได้ลิ้มรส ฯลฯ ก็จะทำให้ความรู้สึกยินดียินร้ายขึ้นมากมาย ดังนั้นในขณะที่ผัสสะนั้น เราจะต้องควบคุมตัวเองให้ได้ กล่าวคือใช้สติหรือธรรมะนั้นเอง บังคับ ควบคุมตัวเองไม่ให้หลงตามไป พยายามบังคับตัวเองให้เลิกให้ถอย ให้เพลาลง จากความยินดียินร้ายเหล่านั้น (แปลว่าจะต้องมีธรรมะไว้ให้พร้อม)
๒. ใช้**ความรู้เรื่อง Dichotomy** (สิ่งตรงกันข้ามซึ่งเป็นคู่ๆ กัน) เข้าปฏิบัติการ กล่าวคือพยายามทำในทางตรงกันข้ามเอาไว้ เช่น เมื่อเกิดความรู้สึกโกรธแค้นอยากจะไปแก้แค้น ก็ให้นึกในทางตรงกันข้ามทันที คือจะต้องเมตตากรุณาทันที พูดอีกทีหนึ่งก็คือ เมื่อเกิดเวทนาขึ้น ก็จะต้องระลึกถึงเรื่องศีลและเรื่องธรรมะทันที และจะต้องปฏิบัติตามศีลและธรรมะนั้นๆ ทันที ซึ่งก็คือเป็นการพยายามขจัดโลก-โกรธ-หลง นั้นเอง

เกี่ยวกับเรื่อง Dichotomy มีเรื่องจริงอยู่เรื่องหนึ่งคือ นักเรียนหญิงในชั้นประถมคนหนึ่ง เป็นลูกผู้มีอันจะกินแต่ชอบลักขโมยดินสอเพื่อน เป็นที่หนักใจ

ของครูประจำชั้นและบิดามารดาเป็นอย่างมาก บิดามารดาจึงไปปรึกษาผู้รู้ว่าจะทำอย่างไรดี เพราะขายหน้าเต็มทีแล้ว ผู้รู้ก็ได้แนะนำให้ซื้อดินสอจำนวนมากมอบให้แก่ลูกคนนั้น และบอกให้เด็กหญิงผู้นั้นนำไปแจกแก่เพื่อนๆ ทำอยู่หลายวันปรากฏว่าไม่ช้าการชอบขโมยดินสอของเพื่อนก็หายสงบไป นี่ก็เป็นการปฏิบัติตามหลัก Dichotomy นั้นเอง และเป็นที่ได้ผลดีเสียด้วย ว่าที่จริงแล้วก็เป็นเรื่องของเบญจศีล เบญจธรรม ซึ่งเป็นการพยายามที่จะตัดกระแสของปฏิจสมุพบาท โดยใช้สติปัญญา หรือธรรมะ นั้นเอง

เมื่อพูดมาถึงตรงนี้ ถ้ามีคนถามว่า ปฏิบัติตนตามจริยธรรมทำไมกัน ก็อาจจะตอบได้ว่าปฏิบัติจริยธรรม หรือธรรมะ เพื่อตัดกระแสของปฏิจสมุพบาท หรือเพื่อเบาบางกระแสของปฏิจสมุพบาทลงเสียบ้าง นั้นเอง

ดังนั้น เป็นอันว่าบทนี้ได้นำเข้าผัสสะหรือนำเข้าสู่จริยธรรมเรียบร้อยแล้ว ถ้าเป็นที่ซาบซึ้งพอก็อาจหวังได้ว่าเราทุกคน คงจะพยายามศึกษาและปฏิบัติตนตามแนวของจริยธรรมอย่างเต็มความสามารถของแต่ละคน ทั้งนี้โดยที่ศึกษาให้กว้างขวางทั่วถึง และศึกษาให้ละเอียดลึกซึ้งเช่นนี้แล้ว ก็คงจะรู้สึกขึ้นเป็นระยะๆ ว่า “ธรรมย่อมคุ้มครองผู้ประพฤติธรรม” และอาจจะได้ประสบกับชีวิตที่ร่มเย็นตามควรแก่กรณี

การนำเข้าสู่จริยธรรมตามที่กล่าวมาแล้วนี้ นับว่าเป็นวิธีหนึ่งเท่านั้น วิธีอื่นๆ ก็คงมีมากมายแต่ผู้รู้จะได้คิดขึ้นให้เหมาะสมกับผู้เรียน

๘. การปลูกฝังจริยธรรมในหน่วยงานหรือในสถาบันการศึกษาอาจทำได้ อย่างไร?

ก. ความมุ่งหมายพื้นฐาน

ในการปลูกฝังจริยธรรมให้เกิดแก่บุคคลใด หรือแก่หน่วยงานหรือสถาบันการศึกษาใด เราย่อมมุ่งอยู่ตลอดไปที่

๑. จะให้ผู้เรียนได้ศึกษาจริยธรรมลึกซึ้งเพียงพอจนเกิดศรัทธาและเกิดความคิดที่จะดำเนินชีวิตตามแนวของจริยธรรมโดยตลอดไป ทั้งนี้ย่อมแปลว่าผู้เรียนจะต้องได้มีโอกาสศึกษาและปฏิบัติติดต่อกันนานพอควร

๒. จะให้บุคคลในหน่วยงานหรือสถาบันการศึกษา ได้ร่วมมือกัน

ปฏิบัติจริยธรรมโดยพร้อมเพรียงกันทั่วทั้งระบบ มิใช่ปฏิบัติอยู่เพียงหน่วยเดียวในระบบนั้น ๆ

ข. แนวทางสำหรับดำเนินการเพื่อให้ผู้เรียนได้ศึกษาและปฏิบัติจริยธรรม

๑. ต้องให้ผู้เรียนได้มีโอกาสเห็นตัวอย่างที่ดี และให้ปฏิบัติตาม เป็นเวลานานเพียงพอจนเป็นนิสัย

๒. ต้องให้มีการศึกษาหรืออบรมอย่างลึกซึ้ง เป็นระยะๆ ต่อเนื่องอันเป็นเวลานานพอ เพื่อช่วยให้เกิด “ความคิดเห็นที่ถูกต้อง”

๓. ต้องให้มีโครงการแนะแนวโดยใช้ธรรมชาติขึ้นในหน่วยงานหรือสถาบันการศึกษา เพื่อทำหน้าที่ชี้แจง ให้ข้อคิด ชี้แนวในการแก้ไขปัญหาชีวิตบางประการ ก่อให้เกิดความอบอุ่นใจ ใจมั่นคง ไม่เอนเอียงไปในทางชั่ว ทั้งนี้ อาจทำการแนะแนวเป็น รายบุคคล หรือเป็น กลุ่ม ก็ได้ และให้จัดทำโดยสม่ำเสมอ ควบคู่กันไปกับการศึกษาอบรม

๔. การได้มีโอกาส ได้พูด ได้เขียน ด้วยตนเองนอกเหนือไปจาก การอ่านและการฟัง ย่อมส่งเสริมให้ความคิดและความเข้าใจ ได้งอกงามขึ้นเป็นอย่างดีเพื่อให้มีโอกาสดังกล่าวแล้วนั้นเป็นการแน่นอนจำเป็นจะต้องตั้งชุมชน เพื่อศึกษาระดมขึ้นในหน่วยงานหรือสถานศึกษาด้วย

ค. วิธีดำเนินการ

๑. ตั้งคณะกรรมการจริยธรรมขึ้นไว้เป็นประจำ ในหน่วยงานหรือสถาบันการศึกษา ประกอบด้วยหัวหน้าหน่วยงานหรือสถาบันการศึกษา เป็นประธานผู้ทรงคุณวุฒิทางจริยธรรม และบุคคลที่เหมาะสมอื่นๆ เพื่อทำหน้าที่กำหนดแผนงานในเรื่องจริยธรรมตลอดทั้งปี และคอยควบคุมดูแลให้เป็นไปตามแผนที่กำหนดนั้น ตลอดจนคอยคิดปรับปรุงแก้ไขแผนการปฏิบัติให้เหมาะสมยิ่งขึ้น เพื่อใช้ในปีต่อไป

๒. ในแผนงานที่จะจัดทำขึ้นนั้น ต้องให้มีงานด้านสร้างเสริม ต่อไปนี้

๒.๑ สร้างบรรยากาศ หรือสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการศึกษาอบรม และการปฏิบัติเรื่องจริยธรรมขึ้นภายในหน่วยงานหรือสถาบันการศึกษา เช่น

- ผู้เป็นหัวหน้าทุกระดับ จะต้องเข้าใจเรื่องจริยธรรมดีพอสมควร และต้องบังคับตนเอง ให้ประพฤติตนเป็นตัวอย่างที่ดี เป็นต้น ว่าในเรื่องศีล ๕ ยุติธรรม ทานมัย ซื่อสัตย์ สุจริต กตัญญูทเวที ฯลฯ

- จัดให้มีการรณรงค์ภายในหน่วยงานหรือในสถานศึกษาเพื่อเชิญชวนให้ทุกๆ คนได้ประพฤติตนตามแนวทางของจริยธรรมทั้งนี้โดยเชิญชวนให้ถือว่า การประพฤติตนตามแนวทางของจริยธรรมนั้นเป็นสิ่งที่มีความดี ยิ่ง ไม่ใช่สิ่งที่น่าละอาย สิ่งที่น่าละอายก็คือ การทำความชั่ว

- จัดตั้งชุมนุมจริยธรรมศึกษา ขึ้นไว้เป็นประจำ เพื่อทุกๆ คนจะได้พบปะสนทนา ถกแถลง แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ปาฐกถา อภิปราย อ่าน เขียน เกี่ยวกับจริยธรรม หรือจัดกิจกรรมอื่นๆ เช่น จัดนิทรรศการด้านจริยธรรม จัดโครงการบริจาคแก่ผู้ขาดแคลน จัดโครงการฟั่งธรรม ฯลฯ ตามที่เหมาะสม ทั้งหมดนี้ก็เพื่อสร้างให้มีบรรยากาศ หรือสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยในเรื่องจริยธรรมตลอดทั้งปี นั่นเอง

๒.๒ จัดการอบรมจริยธรรมภายในหน่วยงานหรือสถานศึกษา

เมื่อมีบรรยากาศที่เอื้ออำนวยแล้ว ก็ให้ผู้ทรงคุณวุฒิอบรมจริยธรรมให้แก่ทุกๆ คน เป็นการประจำและแน่นอน โดยเลือกหัวข้ออบรมให้เหมาะสม และลึกซึ้งพอเพียง (อนึ่ง ควรสร้างผู้ทรงคุณวุฒิของตนเองไว้ ซึ่งจะช่วยให้เกิดความสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้นในการอบรมและปฏิบัติ)

๒.๓ จัดให้มีการแนะแนวภายในหน่วยงานหรือสถาบันการศึกษา

จัดให้มีหน่วยงานแนะแนวทางจริยธรรมขึ้นไว้เพื่อช่วยแนะเป็นรายตัว หรือ เป็นกลุ่ม ตามที่เหมาะสมในเรื่องของชีวิต และการดำรงชีวิต ช่วยคิดแก้ปัญหาของชีวิตบางประการเป็นที่พึงทางใจ คอยกระตุ้นให้ประพฤติดี ไม่คดโกง ถ้าเป็นข้าราชการก็จะคอยกระตุ้นให้กระทำตนให้ “เป็นที่ชื่นใจของประชาชน” ฯลฯ ทั้งนี้ให้ใช้หลักธรรมะเป็นเครื่องมือในการแนะแนว

๓. ในแผนงานที่จะจัดทำขึ้นนั้น ต้องมีงานด้านส่งเสริม ดังต่อไปนี้

๓.๑ ถ้าเป็นข้าราชการ เมื่อสอบเข้ามาได้แล้ว ก่อนบรรจุแต่งตั้ง ต้องอบรมจริยธรรมอย่างเข้มข้นเสียก่อน

๓.๒ เมื่อแต่งตั้งแล้ว ต้องจัดอบรมจริยธรรมไว้เรื่อยๆ เป็นระยะๆ

ซึ่งก็คือเป็นการอบรมข้าราชการประจำการนั่นเอง

๓.๓ ในการสอบเพื่อเลื่อนระดับ ต้องสอบเรื่องจริยธรรมด้วย โดยถือเป็นเรื่องสำคัญ

๓.๔ ในการเลื่อนระดับ หรือขึ้นเงินเดือนนั้น ให้พิจารณาเรื่องความประพฤติ เป็นเรื่องสำคัญด้วย และต้องพิจารณาอย่างจริงจัง ให้สมกับที่อยู่ในบรรยากาศแห่งจริยธรรม

๓.๕ ทุก ๆ หน่วยงาน ต้องร่วมมือกันช่วยศึกษาและปฏิบัติจริยธรรมโดยทั่วหน้า ไม่ใช่แค่อยู่เฉพาะบางหน่วยงาน ต้องทำให้พร้อมเพรียงกันทั้งระบบ

(สำหรับในสถานศึกษานั้น ก็อาจอนุโลมจัดได้ทำนองเดียวกัน)

๔. ในแผนงานที่จะจัดทำขึ้นนั้น ต้องให้มีงานด้านการควบคุมดังต่อไปนี้

๔.๑ ใครประพฤติผิดจริยธรรม หรือละเลย ต้องลงโทษตามควรแก่กรณีอย่างเคร่งครัด

๔.๒ ใครประพฤติดีเด่นในด้านจริยธรรม ต้องยกย่องสรรเสริญ และให้เกียรติแก่ผู้นั้นเป็นอย่างดี

(โปรดดูแผนผัง “วิธีการปลูกฝังจริยธรรมในหน่วยงาน” ซึ่งแนบอยู่ด้วยแล้ว)

วิธีปลูกฝังจริยธรรมในหน่วยงานหรือสถาบันการศึกษา

ตั้งคณะกรรมการจริยธรรมไว้ประจำหน่วยงาน/สถานศึกษา
ประกอบด้วย - หัวหน้าหน่วยงาน/สถานศึกษา เป็นประธาน
- ผู้ทรงคุณวุฒิในด้านจริยธรรม
- ผู้ที่เหมาะสมอื่นๆ

กำหนดแผนงาน ๓ ด้าน ดังต่อไปนี้

<p>๑. แผนงานด้านสร้างเสริม</p> <ul style="list-style-type: none">• สร้างบรรยากาศสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการศึกษาคือ- หัวหน้าทุกระดับต้องรู้จักจริยธรรมและปฏิบัติตนเป็นตัวอย่าง- รมร่งคืออย่างต่อเนืองตลอดทั้งปีภายในหน่วยงานฯ- ตั้งขุมนุ่มจริยธรรม• จัดการอบรมจริยธรรมภายในหน่วยงานฯ- อบรมเป็นการประจำ ต่อเนื่องกันไปตามที่เหมาะสม- สร้างผู้ทรงคุณวุฒิของตนเองไว้เพื่ออบรม• จัดให้มีการแนะแนวภายในหน่วยงานฯ- แนะนำเป็นรายตัวโดยใช้จริยธรรม- แนะนำเป็นกลุ่มโดยใช้จริยธรรม- สร้างผู้ทรงคุณวุฒิของตนเองไว้เพื่อแนะแนว	<p>๒. แผนงานด้านส่งเสริม</p> <ul style="list-style-type: none">• อบรมอย่างเข้มข้นในเรื่องจริยธรรมก่อนแต่งตั้งเข้ารับราชการ (ถ้าเป็นหน่วยราชการ)• อบรมขณะดำรงตำแหน่งเป็นระยะๆ• ในการพิจารณาเลื่อนระดับตำแหน่งหรือเลื่อนขั้นเงินเดือน ต้องพิจารณาความประพฤติด้วย• ในการสอบเลื่อนระดับ ต้องสอบเรื่องจริยธรรมด้วย• ต้องศึกษาและปฏิบัติจริยธรรมในทุกหน่วยงานโดยทั่วถึงกันทั้งระบบ (ถ้าเป็นสถาบันการศึกษา ก็ย่อม อนุโลมตามได้ให้เหมาะสม)	<p>๓. แผนงานด้านควบคุม</p> <ul style="list-style-type: none">• ลงโทษเมื่อประพฤติผิด หรือละเลยจริยธรรม• ยกย่องสรรเสริญ และ ให้เกียรติเป็นอย่างดีแก่ผู้ประพฤติดีเด่นในด้านจริยธรรม
--	---	--

บรรณานุกรม

- สาโรช บัวศรี . เมื่อครบ ๖๐ ปี ของสาโรช บัวศรี ๑๖ กันยายน ๒๕๑๙ .
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ บำรุงนุกุลกิจ. เอกสารพิมพ์แจก. ๗ หน้า.
_____. (๒๕๒๖). **ปรัชญาการศึกษาและแผนการศึกษาแห่งชาติ**.
เอกสารพิมพ์แจก. ๑๓ หน้า.
_____. (๒๕๑๑). **พุทธศาสนากับการศึกษาแผนใหม่**. กรุงเทพฯ :
องค์การค้ำของคุรุสภา. ๔๐ หน้า.
_____. (๒๕๒๖). **จริยธรรมศึกษา ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี**.
กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา. ๖๑ หน้า.
_____. (๒๕๐๘). **ความคิดบางประการในวิชาการศึกษา**. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์ส่งเสริมอาชีพ. ๕๐ หน้า.
- สุนทร โคตรบรรเทา. (๒๕๔๔). **รวมบทความและงานเขียน ศาสตราจารย์
ดร.สาโรช บัวศรี การศึกษา ปรัชญาการศึกษา ประชาธิปไตย และ
จริยธรรม**. กรุงเทพฯ. สุวีริยาสาส์น จัดพิมพ์. หน้า ๓๖ – ๔๗.
_____. (๒๕๔๔). **สาโรช บัวศรี ปรัชญาการศึกษาสำหรับประเทศไทย :**
จุดบรรจบระหว่างพุทธศาสนากับประชาธิปไตย : โรงพิมพ์สุวีริยา
สาส์น. ๑๒๐ หน้า.
- มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.บัณฑิตวิทยาลัย. (๒๕๔๓). **ศาสตราจารย์
ดร.สาโรช บัวศรี ราชบัณฑิต**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัท สุพี
เรียพรีนติ้งเฮาส์ จำกัด. หน้า ๒๙ - ๓๕.

ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี
สอนนิสิตวิทยาลัยวิชาการศึกษา ณ ห้องเรียน ชั้น ๒
อาคารประสานมิตร

